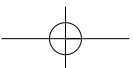
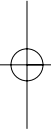
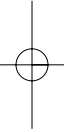

Δύο λέξεις
Αριστερά-Δεξιά στην εποχή μας;
8Δ

Δύο λέξεις

Αριστερά-Δεξιά στην εποχή μας;

βΔ

στο εξώφυλλο:

Ομιλία του Ζαν Ζωρές την 25η Μαΐου του 1913

φωτό: Branger/Roger-Viollet

μακέτα εξωφύλλου – σχεδιασμός έκδοσης:

Μαρία Τσουμαχίδου

διόρθωση:

Κατερίνα Γιανναδάκη

σελιδοποίηση:

Βασιλική Μπεκυρά

πρώτη έκδοση: Μάρτιος 2006

δεύτερη έκδοση: Μάρτιος 2006

τρίτη έκδοση: Απρίλιος 2006

(τέσσερις χιλιάδες πεντακόσια αντίτυπα)

© 2006, Ευάγγελος Βενιζέλος και εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

Ομήρου 32, 106 72 Αθήνα

τηλ.: 210-36 43 382, 210-36 17 993, 210-36 39 344

fax: 210-36 36 501

e-mail: polis@ath.forthnet.gr

ISBN: 960-435-101-X

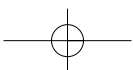
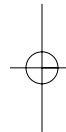
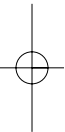
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

ΔΥΟ ΛΕΞΕΙΣ

ΑΡΙΣΤΕΡΑ-ΔΕΞΙΑ
ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ;

⌘

εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

15. Ο «συντηρητισμός» της Αριστεράς και η στρατηγική των μεταρρυθμίσεων	41
II. Η σχετικοποίηση και η αντοχή της διάκρισης Αριστεράς-Δεξιάς – Αναζητώντας το στίγμα της σύγχρονης ευρωπαϊκής Κεντροαριστεράς	47
1. Ένας συμβολισμός που ακόμη λειτουργεί	50
2. Η αμφισβήτηση των παραδοσιακών κριτηρίων	54
3. Το επίμονο ζεύγος ελευθερίας και ισότητας	57
4. Ένα πολυπαραμετρικό σχήμα	62
5. Από τους καθαρούς αξιακούς άξονες στις ωσμώσεις	63
6. Μια νέα «αριστερότροπη» όμως- σύνθεση	68
7. Το πεδίο της νέας πολιτικής	77
III. Η Κεντροαριστερά και το κράτος – Η συζήτηση για τη σχέση σοσιαλισμού και φιλελευθερισμού . . .	81
1. Το κράτος ως σχέση	82
2. Η πολιτικοποίηση της παγκοσμιοποίησης	83
3. Κοινωνία των πολιτών και πολιτική κοινωνία	85
4. Η διπλή εικόνα του κράτους	85
5. Δημόσιο και ιδιωτικό	86
6. Σοσιαλισμός και φιλελευθερισμός	88
IV. Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η υπονόμηση της διάκρισης Αριστεράς-Δεξιάς	97
1. Στιγμαίες διαφωνίες και διαχρονική συναίνεση . . .	99
2. Ένας διαρκής «μεγάλος συνασπισμός»	103
3. Η «εκδίχηση» της διάκρισης Αριστεράς-Δεξιάς . .	105
4. Παλιά και νέα πολιτική θεματολογία	107

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ – Το ΠΑΣΟΚ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

I. Τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της Διακήρυξης της 3ης Σεπτέμβρη – Χρήσιμα συμπεράσματα για το ΠΑΣΟΚ της νέας εποχής	115
1. Η Διακήρυξη της 3ης Σεπτέμβρη και τα συμφραζόμενά της – Η σημασία μιας σημερινής ανάγνωσης	115
2. Τα δομικά χαρακτηριστικά της Διακήρυξης της 3ης Σεπτέμβρη – Ανάλυση περιεχομένου	118
3. Τριάντα χρόνια μετά	131
II. Είκοσι θέσεις για το ΠΑΣΟΚ της νέας εποχής	137
1. Η θέση του ΠΑΣΟΚ στον άξονα «Αριστερά-Δεξιά»	137
2. Οι κοινωνικοί εταίροι του ΠΑΣΟΚ: το ΠΑΣΟΚ κίνημα κατά των ανισοτήτων, κίνημα κοινωνικής ενσωμάτωσης	145
3. Το ΠΑΣΟΚ κόμμα κυβερνητικής ευθύνης, πολιτικής εμπιστοσύνης και κοινωνικής ευαισθησίας	150
4. Η ζωτική ανάγκη για μια παγκόσμια δημοκρατική διακυβέρνηση	151
5. Η δική μας Ευρώπη είναι η κοινωνική και θεσμικά ολοκληρωμένη Ευρώπη	154
6. Το ΠΑΣΟΚ είναι ένα σύγχρονο πατριωτικό κίνημα: ένα κίνημα του πραγματικού και όχι του ρητορικού πατριωτισμού	158
7. Η εθνική ταυτότητα μέσα σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία	161

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

8. Το ΠΑΣΟΚ ως κίνημα υπεράσπισης της πολιτικής ανοίγει πάντα νέα πολιτικά πεδία	162
9. Το ΠΑΣΟΚ απευθύνεται στον διστακτικό, απογοητευμένο και απαιτητικό πολίτη το ΠΑΣΟΚ απευθύνεται στους νέους	166
10. Το ΠΑΣΟΚ θέλει να εκφράζει την κοινωνία των πολιτών	167
11. Το ΠΑΣΟΚ είναι κίνημα υπεράσπισης και ανανέωσης της δημοκρατίας και της πολιτικής συμμετοχής	170
12. Το ΠΑΣΟΚ είναι κίνημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ισονομίας και του κράτους δικαίου	174
13. Το ΠΑΣΟΚ είναι κίνημα υπέρ της διαφάνειας	176
14. Το ΠΑΣΟΚ είναι κίνημα αυτοδιοίκησης και αποκέντρωσης, κίνημα των Περιφερειών· η πρότασή μας για ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης	177
15. Το πρώτο μας ζήτημα είναι πάντα το κοινωνικό ζήτημα	182
16. Η απάντηση του ΠΑΣΟΚ στα σκληρά διλήμματα των ευρωπαϊκών, σοσιαλιστικών και σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων	186
17. Ένα μεταβιομηχανικό μοντέλο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης	191
18. Το ΠΑΣΟΚ πρέπει να βλέπει τον κάθε πολίτη στα μάτια	198
19. Το ΠΑΣΟΚ ως ανοικτό κόμμα· κόμμα δημοκρατικό, συλλογικό, αποκεντρωμένο	199
20. Για μια Ελλάδα που αξίζει στους Έλληνες	202

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

⌘

Υποστηρίζω πάντα ότι το ΠΑΣΟΚ πρέπει να είναι η προοδευτικότερη και φιλολαϊκότερη (και με την έννοια αυτή, η αριστερότερη) δυνατή εκδοχή ενός μεγάλου, πολυσυλλεκτικού και πλειοψηφικού κόμματος εξουσίας. Η αριστερή πρόθεση, από τη μια μεριά, και η πλειοψηφική στόχευση, από την άλλη, ορίζουν και οριοθετούν την ιδεολογική ταυτότητα, το πολιτικό εύρος και τη στρατηγική κάθε παρόμοιου ευρωπαϊκού κόμματος.

Προσπαθώ επίσης πολύ συχνά να εξηγήσω ότι, για το μέλλον και την ανταγωνιστικότητα της ευρωπαϊκής οικονομίας –άρα και της ελληνικής– μέσα στις σημερινές συνθήκες της παγκόσμιας οικονομίας, έχει ιδιαίτερη σημασία να γίνει ευρύτερα δεκτό ότι το ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος, ως μοντέλο ανάπτυξης και ως θεσμικό, πολιτικό και πολιτιστικό κεκτημένο, δεν είναι ένα βαρίδι που απομυζά πόρους, ανακόπτει την ανάπτυξη, αποκλείει τη δημοσιονομική σταθερότητα και διαταράσσει τις μακρο-

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

λαμβανομένης και της Κεντροαριστεράς), και ιδίως η ευρωπαϊκή σοσιαλιστική Αριστερά, ήταν και είναι μια ιδεολογική και πολιτιστική επεξεργασία, μια «εκλέπτυνση», που αντιτάσσεται στη φυσική ροπή. Η φυσική όμως ροπή δεν είναι τίποτα άλλο από τη διαρκή αμφισβήτηση της ελευθερίας, δηλαδή του πολιτικού φιλελευθερισμού και της κοινωνικής ανεκτικότητας, και τη διόγκωση των ανισοτήτων σε όλα τα επίπεδα και σε όλα τα πεδία. Άρα αριστερό είναι οτιδήποτε ανθίσταται σε αυτή τη φυσική ροπή, που κατά καιρούς εμφανίζεται με τη μορφή του αυτονόητου και της μονοδιάστατης σκέψης. Τώρα που η δημόσια συζήτηση στη χώρα μας εστιάζει σε θέματα όπως το μεταβιομηχανικό μοντέλο ανάπτυξης, το διανοητικό κεφάλαιο, ο χρόνος εργασίας, οι εργασιακές σχέσεις και η βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος, δηλαδή στον ίδιο τον πυρήνα των παραγωγικών και κοινωνικών σχέσεων, ελπίζω η διάκριση μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς, στην πιο ολοκληρωμένη και νεωτερική της μορφή, να φανεί και πάλι ενεργός και χρήσιμη.

Επί έναν σχεδόν χρόνο μετά τις εκλογές του Μαρτίου 2000 και μέχρι το Συνέδριο του ΠΑΣΟΚ τον Μάρτιο 2005 ασχολήθηκα συστηματικά με την προετοιμασία της νέας διακήρυξης ενός κόμματος που ανήκει στην οικογένεια των ευρωπαϊκών σοσιαλιστικών και σοσιαλδημοκρατι-

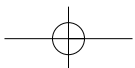
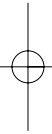
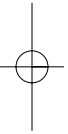
ΠΡΟΛΟΓΟΣ

προηγούμενου βιβλίου μου με τίτλο *Πολιτική αναφορά: Συμβολή στον πολιτικό διάλογο που διεξάγεται στο γύρισμα του αιώνα* (Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1999).

Η εποχή του διαδικτύου καταργεί μεταξύ άλλων και τη διάκριση ανάμεσα στον εφήμερο και τον διαρκή λόγο, ή μάλλον ανάμεσα στο λόγο που διατυπώνεται για άμεση και τρέχουσα χρήση, συνήθως πολιτική ή δημοσιογραφική, και το λόγο που εξαρχής έχει τη ματαιοδοξία της διάρκειας και γι' αυτό διατυπώνεται με τη μορφή επιστημονικού ή δοκιμιακού κειμένου ή, πολύ περισσότερο, με τη μορφή βιβλίου. Τα κείμενα αυτά είναι σχεδόν όλα διαθέσιμα στο διαδίκτυο. Υπάρχουν σε σχετικούς δικτυακούς τόπους και είναι προσιτά σε όσους ενδιαφέρονται και τα αναζητούν. Το βιβλίο όμως έχει πάντοτε τη δική του γοητεία, αλλά και χρηστικότητα, που δεν μπορεί να υποκατασταθεί από κανέναν άλλο τρόπο δημοσιοποίησης ή έκφρασης. Ένα βιβλίο συνιστά επιπλέον πάντοτε μια κατεξοχήν πολιτική πράξη με τις δικές της επιπτώσεις, συνήθως μικρές, αλλά ποτέ ευκαταφρόνητες.

Ενάγγελος Βενιζέλος

MΑΡΤΙΟΣ 2006

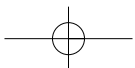
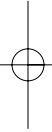
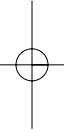

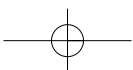
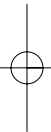
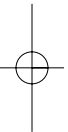

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

⊕

ΕΠΙΜΟΝΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ - ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΥΠΑΡΞΕΙ
ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΕΝΤΡΟΑΡΙΣΤΕΡΑ;

I

ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ
ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Πού τοποθετείται το ΠΑΣΟΚ στον άξονα Αριστεράς-Δεξιάς; Πώς προσδιορίζεται σήμερα στην Ελλάδα η «Κεντροαριστερά»; Γιατί η Νέα Δημοκρατία αποκηρύσσει μετά βδελυγμίας τον όρο «Δεξιά» και αναζητά με τόση αγωνία (παρά τις σκληρές οικονομικές και κοινωνικές της επιλογές) τον «μεσαίο χώρο» και το «κοινωνικό Κέντρο»; Μπορεί να υπάρξει στην Ελλάδα μια «Κεντροδεξιά» κατά τρόπο αντίστοιχο προς την «Κεντροαριστερά», ή η έννοια του Κέντρου, όπως έχει προσδιοριστεί ιστορικά στην Ελλάδα, του προσδίδει έντονα «αντιδεξιά» χαρακτηριστικά; Ποιος εκφράζει πράγματι την Αριστερά στην Ευρώπη; Μπορούμε να διακρίνουμε, όχι μόνον τις πολιτικές δυνάμεις, αλλά και τις ίδιες τις ευρωπαϊκές χώρες σε «αριστερές» και «δεξιές» ανεξάρτητα από τις κυβερνήσεις τους; Ισχύει μια παρόμοια διαίρεση στις ΗΠΑ, στις μουσουλμανικές χώρες, στην Τουρκία, στο Ισραήλ; Πόσο μας βοηθάει, ή μας δυσκολεύει, να ερ-

ΑΥΤΟ ΛΕΞΕΙΣ

κό δυτικοευρωπαϊκό μοντέλο θα έλεγα ότι συνενώνει υπό τον όρο Αριστερά και τα σοσιαλδημοκρατικά, σοσιαλιστικά ή εργατικά κόμματα και τα κόμματα της κομμουνιστικής παράδοσης.

Αν βέβαια φύγουμε από αυτό το κλασικό ευρωπαϊκό σχήμα, τα πράγματα συνήθως περιπλέκονται. Η νίκη του Μπους σημαίνει ότι η Δεξιά νίκησε την Αριστερά στην Αμερική; Ότι ο Μπους εκπροσωπεί τη Δεξιά ενώ ο Κέρου εκπροσωπούσε την Αριστερά στο αμερικανικό πολιτικό σύστημα; Εάν θέσει κανείς το ερώτημα έτσι, καταλαβαίνει πόσο φτωχές είναι οι έννοιες Αριστερά και Δεξιά για να περιγράψουν την πολιτική κατάσταση στη σημαντικότερη χώρα του κόσμου, που επηρεάζει την εσωτερική πολιτική κατάσταση σε πάρα πολλές άλλες χώρες, σε μεγάλο βαθμό και στις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εάν όμως θέλουμε οπωσδήποτε να εκβιάσουμε τα πράγματα και να δώσουμε μια απάντηση, τότε μπορούμε άνετα να πούμε ότι, παρά τις επιφυλάξεις που έχουμε, ο Μπους βρίσκεται «δεξιότερα» από τον Κέρου και ο Κέρου «αριστερότερα» από τον Μπους. Άρα ανεξάρτητα από το αν ισχύει στα αμερικανικά δεδομένα η διάκριση Αριστεράς και Δεξιάς, σίγουρα ισχύει μια πιο κρίσιμη διάκριση, η διάκριση ανάμεσα στο «αριστερότερα» και το «δεξιότερα». Το καθετί στην ιστορία είναι άλλωστε ζήτημα σχετικό, είναι ζήτημα σύγκρισης και στάθμισης. Δεν υπάρχουν απόλυτα και καθαρά μεγέθη.

6. Η απαξίωση της διάκρισης ως απαξίωση της πολιτικής...

Παρότι όμως συντελούνται όλες αυτές οι διεργασίες, ο πολίτης ταυτίζει τη διάκριση Αριστεράς και Δεξιάς με την τυπολογία και την τοπογραφία της παραδοσιακής αντίληψης της πολιτικής, με το κομματικό φαινόμενο και με το υπάρχον κομματικό σύστημα, δηλαδή με την πιο συμβατική και απαξιωμένη εικόνα της πολιτικής. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι ίδιες οι έννοιες Αριστερά και Δεξιά να θεωρούνται από μεγάλη μερίδα της κοινής γνώμης έννοιες απαξιωμένες, ξεπερασμένες, μη λειτουργικές και μη ακριβείς. Το ίδιο βέβαια, και σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό, γίνεται με την έννοια της πολιτικής, του κόμματος κ.ο.κ.

7. ...και οι ανάγκες του πολυσυλλεκτισμού

Το ζήτημα συνεπώς μετατοπίζεται στο ποια πολιτική πρόταση και αντίληψη είναι πράγματι προοδευτική, πράγματι φιλολαϊκή, πράγματι αποτελεσματική, πράγματι εγγυητική για τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των πολλών, των ασθενέστερων, της οικονομίας και της χώρας συνολικά. Αυτή η προσέγγιση μπορεί να υπερβαίνει ή έστω να σχετικοποιεί τη διάκριση Αριστεράς και Δεξιάς, κατά βάθος όμως τη σέβεται, την εφαρμόζει

ΕΠΙΜΟΝΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

και την ενισχύει. Και μάλιστα με σαφές προβάδισμα της Αριστεράς και όσων ταυτίζονται με τις δικές της αξιακές αναφορές, καθώς η δεξιά πολυσυλλεκτικότητα και η εκλογική στόχευση του «μεσαίου χώρου» και του «κοινωνικού Κέντρου», ενώ επενδύουν στην κατάργηση της διάκρισης Αριστεράς-Δεξιάς, τη διατηρούν και κατά βάθος υποτάσσονται σε αυτήν.

Από την άλλη πλευρά, η ευρωπαϊκή «κυβερνητική» Αριστερά (αυτό που στην Ελλάδα μάλλον θα ονομάζαμε «Κεντροαριστερά») μπορεί με πολύ μεγαλύτερη ιδεολογική, συμβολική και αξιακή άνεση να υιοθετεί θέσεις που τελικά ταυτίζονται με το χώρο της Δεξιάς, ή έστω της συντηρητικής παράταξης. Αυτό όμως γίνεται πάντοτε στο όνομα των δικών της, υποτίθεται, αξιών και στόχων, στο όνομα της ισότητας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, αλληλεγγύης και συνοχής, και βέβαια στο όνομα της ανάπτυξης, της παραγωγικότητας, της ανταγωνιστικότητας, της πλήρους απασχόλησης. Υπό την έννοια αυτή το σημείο τομής ως προς τη χρήση και την οριοθέτηση της διάκρισης Αριστεράς-Δεξιάς ήταν κατά τη γνώμη μου η επικράτηση των κεινσιανών αντιλήψεων στη μεταπολεμική Ευρώπη.

8. Αριστερές και δεξιές μεταρρυθμίσεις

Τα ίδια ακριβώς προβλήματα με το δίπολο των όρων Αριστερά-Δεξιά εμφανίζει και το δίπολο προοδευτικό-συντη-

11. Οι καταστατικές υποχρεώσεις της πολιτικής

Κατά την ίδια λογική, η συζήτηση για τη διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς παραπέμπει ουσιαστικά στις καταστατικές υποχρεώσεις κάθε πολιτικής πρότασης, επιλογής και δράσης.

Η πρώτη από τις υποχρεώσεις αυτές είναι η επιδίωξη της νομιμοποίησης των όποιων επιλογών, που στην εποχή μας δεν μπορεί παρά να είναι νομιμοποίηση δημοκρατική, για τις ευρωπαϊκές τουλάχιστον αντιλήψεις. Εφόσον όμως μια πολιτική πρόταση θέλει να είναι δημοκρατικά νομιμοποιημένη και μάλιστα να υπερβαίνει τα τυπικά όρια της πλειοψηφίας και να φτάνει όσο γίνεται πιο κοντά στην ευρύτερη αποδοχή, δηλαδή στο επίπεδο της συναινετικής δημοκρατίας, τότε είναι απολύτως αναγκαίο να τίθενται όλα υπό τον έλεγχο του γενικού συμφέροντος. Οι θεωρίες του γενικού συμφέροντος, ως θεωρίες πολιτικής νομιμοποίησης, έχουν ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο πολιτικών συστημάτων όπως τα ευρωπαϊκά, που λειτουργούν με άξονα πολυσυλλεκτικά κόμματα εξουσίας. Ο πολιτικός λόγος των κομμάτων αυτών δεν είναι στενά ταξικός, αλλά συναιρετικός και άρα πλειοψηφικός. Μιλούν στο όνομα της ανάπτυξης, της προόδου, της ανταγωνιστικότητας, του εκσυγχρονισμού, αλλά και στο όνομα πάντοτε της κοινωνικής συνοχής, της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής αλληλεγγύης,

ΑΥΟ ΛΕΞΕΙΣ

χείο αξιακού ή ηθικού χαρακτήρα. Αυτή που προβάλλει το δόγμα πως σημασία δεν έχει αν η γάτα είναι άσπρη ή μαύρη αλλά αν πιάνει ποντίκια, ανεξάρτητα από το ποιος θα τα φάει τα ποντίκια αυτά.

Αντίθετα, προσοδευτική είναι κατά τη γνώμη μου μια αντίληψη που θέτει κριτήρια αξιακού ή ηθικού χαρακτήρα. Όχι βέβαια κάθε αντίληψη που εμφανίζεται να διεκδικεί αξιακό ή ηθικό χαρακτήρα, γιατί κανείς δεν μπορεί να αποκλείσει την περίπτωση ιδεολογικών παραδοχών που έχουν σαφή αντιδικαιοκρατικό και αντιδημοκρατικό χαρακτήρα, εκθειάζουν την αρχή της φυλετικής υπεροχής ή αναπτύσσουν έναν έντονα ρατσιστικό, ξενοφοβικό και ολιστικό λόγο που θυμίζει τον ευρωπαϊκό Μεσοπόλεμο και τα φαντάσματά του. Όταν συνεπώς αναφέρομαι σε κριτήρια αξιακού και ηθικού χαρακτήρα, αναφέρομαι στα κριτήρια που συγκροτούν τον ευρωπαϊκό συνταγματικό και πολιτικό πολιτισμό του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα. Άρα σε πολύ συγκεκριμένο ιστορικό παράδειγμα και στα κεκτημένα του.

14. Το κεκτημένο

Η Αριστερά σήμερα δεν ομιλεί συνεπώς στο όνομα μιας αφηρημένης ιδεολογικής ή πολιτικής στάσης, αλλά στο όνομα ενός πολύ συγκεκριμένου ιστορικού κεκτημένου με πολύ σημαντικές θεσμικές, πολιτικές, αναπτυξιακές,

ΑΥΟ ΛΕΞΕΙΣ

Αυτή είναι πολύ συχνά η κατεξοχήν ριζοσπαστική στάση στις σημερινές συνθήκες. Μια στάση που δεν πρέπει να έχει κανένα φοβικό περιεχόμενο, αλλά να υποδέχεται και να ενσωματώνει κάθε είδους εξέλιξη και κυρίως την εξέλιξη της τεχνολογίας και της επιστήμης.

Η προηγούμενη παρατήρηση αφορά κάθε μεταρρυθμιστικό και εκσυγχρονιστικό διάβημα που έχει ανάγκη από πρόσημο θετικό ή αρνητικό, δηλαδή προοδευτικό ή συντηρητικό. Αλλιώς το διάβημα είναι ψευδεπίγραφο ή τυφλό. Αυτό δεν σημαίνει ότι αποκλείονται οι συναινέσεις ή ακόμη και οι ταυτίσεις γύρω από σημαντικούς στόχους, όπως η καταπολέμηση της διαφθοράς, η αποκατάσταση του κύρους της πολιτικής, η ολοκλήρωση του ΕΣΥ, η αναβάθμιση των πανεπιστημίων, η ενίσχυση της αποκέντρωσης, η δημοσιονομική σταθερότητα, οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης, η μείωση της ανεργίας. Σημασία έχει όμως ο τρόπος με τον οποίο όλα αυτά συγκροτούνται σε μια ενιαία πολιτική στρατηγική για τη χώρα, τους θεσμούς, την κοινωνία, την πολιτική, την οικονομία και την ανάπτυξη. Και κυρίως έχει σημασία ο τρόπος με τον οποίον όλα αυτά αφορούν τους μηχανισμούς παραγωγής αλλά και αναδιανομής του κοινωνικού πλεονάσματος. Ο τρόπος συνεπώς με τον οποίο κάθε πολιτική πρόταση αντιμετωπίζει το ζήτημα της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, των νέων ανισοτήτων, των νέων ανασφαλειών, των στρατηγικών πλεονεκτημάτων της χώρας, των ενδογενών προϋποθέσεων ανάπτυξης έχει πάρα πολύ μεγάλη σημασία για

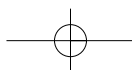
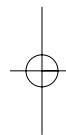
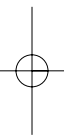

ΑΥΟ ΑΕΞΕΙΣ

αυτά πρέπει να δοθούν απαντήσεις σε όλο τον κατάλογο των θεμάτων που κυριαρχούν στον ελληνικό δημόσιο λόγο, δηλαδή στα ζητήματα:

- ❖ της ανεργίας και της απασχόλησης,
- ❖ της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού,
- ❖ των νέων ανισοτήτων και ανασφαλειών,
- ❖ της αναδιάρθρωσης της αγροτικής πολιτικής, της ανάπτυξης της υπαίθρου και της θέσης του αγρότη,
- ❖ της θέσης που πρέπει να έχει η μικρή και μεσαία επιχείρηση και η αυτοαπασχόληση στο μεταβιομηχανικό μοντέλο ανάπτυξης που χαρακτηρίζεται από ευελιξία,
- ❖ της σημασίας του διανοητικού κεφαλαίου και της καινοτομίας,
- ❖ της πολιτικής γης και της πολιτικής περιβάλλοντος στο πλαίσιο μιας αντίληψης για αειφορική και ήπια ανάπτυξη,
- ❖ του σεβασμού των δικαιωμάτων και των εγγυήσεων του κράτους δικαίου,
- ❖ της ολοκλήρωσης και ταυτόχρονα της διαφύλαξης του κοινωνικού κράτους με δεδομένες τις δημογραφικές και δημοσιονομικές πιέσεις που αυτό υφίσταται τα τελευταία χρόνια,
- ❖ της μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας του ασφαλιστικού συστήματος,
- ❖ της επίτευξης υψηλότερων από τον μέσο ευρωπαϊκό όρο ρυθμών ανάπτυξης κ.ο.κ.

II

Η ΣΧΕΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Η ΑΝΤΟΧΗ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ-ΔΕΞΙΑΣ. ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΟ ΣΤΙΓΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΕΝΤΡΟΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Επί δύο και πλέον αιώνες η ιδεολογική και πολιτική τυπολογία κυριαρχείται από τη διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς,¹ από την οποία απορρέει η έννοια του Κέντρου αλλά και κάθε δυνατός «τοπογραφικός» συνδυασμός που υποδηλώνει είτε ιδεολογικοπολιτική μετριοπάθεια είτε

---

1. Βλ. ενδεικτικά το εξαιρετικό δοκίμιο του N. Bobbio, *Δεξιά και Αριστερά. Σημασία και αίτια μιας πολιτικής διάκρισης* (Πρόλογος Κ. Τσουκαλά), Αθήνα, Πόλις, 1995, ιδίως σελ. 99 επ., 129 επ., 161 επ., 179 επ. Επίσης, M. Gauchet, «L' Histoire d' une dichotomie. La Droite et la Gauche», στο Pierre Nora (επιμ.), *Les Lieux de mémoire*, III, *Les France*, 1. *Conflits et partages*, Gallimard, Paris, 1992, επανέκδ. σειρά «Quarto», τόμ. II, 1997, σελ. 2.533-2.600, και J.-A. Laponce, *Left and Right. The Topography of Political Perceptions*, University of Toronto Press, 1981. Από την πρόσφατη ελληνική βιβλιογραφία βλ. επίσης Α. Μοσχονάς, *Παραδοσιακή και σύγχρονη Αριστερά. Ιστορικές καταβολές και θεωρητικές συσχετίσεις*, Αθήνα, Οδυσσέας, 2005, ιδίως σελ. 13 επ., 153 επ., 169 επ.

ΑΥΟ ΛΕΞΕΙΣ

απέναντι σε λέξεις, και άρα σε έννοιες, δείχνουν ότι οι λέξεις Αριστερά και Δεξιά εκφράζουν έννοιες αντιπαθείς και επικοινωνιακά ύποπτες. Έννοιες δηλαδή με τις οποίες ένα μικρό ποσοστό της κοινής γνώμης δηλώνει ότι μπορεί να ταυτιστεί. Αυτό προφανώς συμβαίνει γιατί η διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς παραπέμπει στο συμβατικό πολιτικό φάσμα, άρα στο ισχύον κομματικό σύστημα, και μάλιστα στον ίδιο τον ιδεολογικό του πυρήνα. Παραπέμπει δηλαδή σε μια παραδοσιακή και κατά πολλούς ξεπερασμένη, ως ανεπαρκή και αναποτελεσματική, αντίληψη της πολιτικής. Επιπλέον παραπέμπει σε μια αντιπαραθετική και διχοτομική αντίληψη της πολιτικής που λειτουργεί «αντιπολυσυλλεκτικά», καθώς λίγοι είναι αυτοί που δηλώνουν ότι ταυτίζονται με τις καθарές και ακραίες θέσεις του άξονα «Αριστερά-Δεξιά».

Σε αυτή την απαξίωση έχει αναμφίβολα συντελέσει η βαθύτατη και μακρά πλέον κρίση της ευρωπαϊκής Αριστεράς, με κορυφαίο γεγονός την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού. Αλλά πολύ πιο σημαντικό γεγονός για την Ευρώπη είναι η αδυναμία της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας να διατυπώσει μια πρόταση εξουσίας που να θέλει να εμφανισθεί ως αριστερή και ταυτόχρονα εφαρμόσιμη στο πλαίσιο της διεθνούς οικονομίας: εφόσον ακόμη και στις ευτυχέστερες στιγμές της η ευρωπαϊκή κυβερνητική Αριστερά, δηλαδή αυτό που θα λέγαμε η σύγχρονη ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία, δεν θέλει να εμφανίζεται ως «αριστερή», αλλά ως «αποτε-

διάκριση Αριστεράς και Δεξιάς, παρά τις ανεπάρκειες και τις απλουστεύσεις της και παρά τις αμφισβητήσεις που προκαλεί, εξακολουθεί να αντέχει και να λειτουργεί. Η αντοχή δε και η λειτουργία της φαίνεται κυρίως μέσα από τη σχετικοποίηση και την αμφισβήτησή της. Γιατί κάθε αμφισβήτηση και κάθε σχετικοποίηση της διάκρισης αυτής συνεπάγεται κατά βάθος τη χρήση της. Η αντοχή αλλά και η σχετικοποίηση της διάκρισης φαίνεται στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί τα τελευταία χρόνια η αυτοτοποθέτηση των πολιτών στον άξονα Αριστεράς-Δεξιάς, που επικράτησε πλέον να διαβαθμίζεται από 1-10 (με το 1 ως ακρότατο σημείο της Αριστεράς, το 5 ως μέσο και το 10 ως ακρότατο σημείο της Δεξιάς). Λειτουργεί λοιπόν πάντοτε –παρά τις αμφισβητήσεις και τις σχετικοποιήσεις– ως η τρέχουσα και συμβατικά αποδεκτή ταξινόμηση, αν όχι των πολιτικών πρακτικών, τουλάχιστον των αξιακών προδιαθέσεων και των δηλώσεων αυτοτοποθέτησης τόσο των πολιτών όσο και των συλλογικών πολιτικών υποκειμένων και ιδίως των κομμάτων.⁴ Το γεγονός ότι αυξάνεται εντυπωσιακά η προτίμηση για το μεσαίο τμήμα του άξονα σημαίνει τη σχετικοποίηση αλλά όχι την κατάργησή του. Άλλω-

4. Βλ. χαρακτηριστικά Χ. Βερναρδάκης, «Το κομματικό σύστημα 1995-1998. Ιδεολογικές μετακινήσεις, πολιτικές συγγένειες και χώροι κομματικού ανταγωνισμού», σε: του ίδιου (επιμ.), *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα. Έρευνες-Δημοσκοπήσεις 1999-2000*, Αθήνα, Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνη, 1999, σελ. 17 επ., 26 επ., όπου και σχετικός υπομνηματισμός.

ΕΠΙΜΟΝΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

στε, παρά τη φαινομενική απλότητα και συμμετρικότητά του, το οριζόντιο αυτό σχήμα (Αριστερά-Δεξιά) είναι πολύ πιο πολύπλοκο από την «αρχαϊκή» κάθετη κοινωνική και πολιτική διαίρεση μεταξύ του (ή των) «άνω» και του (ή των) «κάτω», καθώς παραπέμπει σε μια υπαινικτική ανάλυση για τις αιτίες των κοινωνικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων που βρίσκονται στην ίδια τη διάρθρωση του παραγωγικού συστήματος και άρα της κοινωνίας.

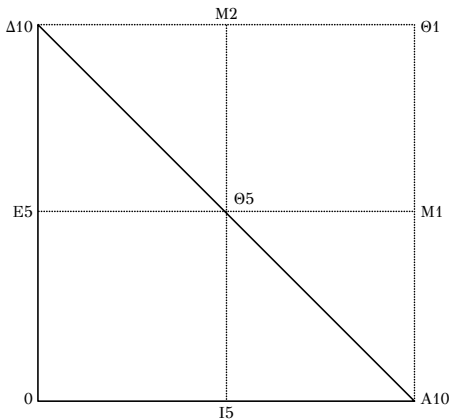
3. Το επίμονο ζεύγος ελευθερίας και ισότητας

Ο κλασικός αυτός άξονας Αριστεράς-Δεξιάς αποκτά τους ιδεολογικούς και ιστορικούς του συμβολισμούς μόνο σε συνδυασμό με τη γραφική απεικόνιση της τομής ανάμεσα στις δύο θεμελιώδεις έννοιες που συγκροτούν σε όλη τη νεωτερική περίοδο το ίδιο το πεδίο της πολιτικής. Προφανώς αναφέρομαι αφενός μεν στην *έννοια της ελευθερίας*, αφετέρου δε στην *έννοια της ισότητας*, που εμφανίζονται να συνυπάρχουν, μέσα από την αντίθεσή τους, στο ιδεολογικό corpus της Γαλλικής Επανάστασης, που ως ιστορικό γεγονός και ως αφετηρία νέων κοινωνικών, θεσμικών και πολιτικών καταστάσεων σηματοδοτεί τη νεωτερική εποχή.⁵

5. Βλ. αντί πολλών Ν. Bobbio, *Ισότητα και Ελευθερία* (Εισαγωγή Θ. Γιαλκέτση), Αθήνα, Πόλις, 1998, ιδίως σελ. 41 επ., 78 επ., 91 επ., 93 επ., 116 επ.

ΑΥΘ ΑΕΞΕΙΣ

Πράγματι, μια στοιχειώδης γραφική απεικόνιση της σχέσης μεταξύ ελευθερίας (άξονας E0-E10) και ισότητας (I0-I10) με τη μορφή τεμνόμενων ιδεολογικών προσεγγίσεων, δηλαδή δυνάμεων, μπορεί να αναδείξει τον άξονα Αριστεράς-Δεξιάς ως υποτείνουσα του τριγώνου που σχηματίζεται (βλ. σχήμα).

Με τη μορφή αυτή, ο άξονας Αριστεράς-Δεξιάς σχηματίζεται ανάμεσα στο σημείο σύγκλισης (Δ) του μέγιστου δυνατού βαθμού ελευθερίας (E10) και του ελάχιστου δυνατού βαθμού ισότητας (I0) και το σημείο σύγκλισης (Α) του μέγιστου δυνατού βαθμού ισότητας (I10) και του ελάχιστου δυνατού βαθμού ελευθερίας (E0).

Αν συνεπώς ως ultra δεξιά θέση ορίζεται ο βαθμός 10 του άξονα αυτού και ως ultra αριστερή θέση ορίζεται ο βαθμός 1, τότε το μέσον, δηλαδή το κέντρο του άξονα,

ΑΥΘ ΑΞΕΙΣ

ρεί να αντιμετωπίσει ο ρυθμιστικός, παροχικός, αλλά και αναδιανεμητικός ρόλος του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους, επιχείρησε όμως –εντέλει ανεπιτυχώς– να αντιμετωπίσει η ιστορική εμπειρία του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού.

Σε αυτήν την τυπολογική απεικόνιση του άξονα Αριστεράς-Δεξιάς και της τομής των ιδεολογικών αξόνων της ελευθερίας και της ισότητας εμπεριέχονται όλα τα επιμέρους πεδία της πολιτικής αντιπαράθεσης που χαρακτηρίζει τη νεωτερική εποχή:

- ❖ Το πεδίο που ορίζεται μεταξύ των σημείων E0/I0-E5-Θ-I5 είναι το διασφαλισμένο (μετά από προσπάθειες δεκαετιών) πεδίο του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους δικαίου και του θεσμικού, πολιτικού και κοινωνικού του κεκτημένου. Το πεδίο αυτό διευρύνεται μάλιστα στην περιοχή που ορίζεται από τα σημεία Θ-E5-E10-M2, στο μεγαλύτερο μέρος της οποίας ισχύουν οι κατακτήσεις του ευρωπαϊκού δημοκρατικού κράτους δικαίου.
- ❖ Αντιθέτως, από τα σημεία Θ-I5-I10-M1 ορίζεται το αμφισβητούμενο ακόμη πεδίο του πολιτικού και κοινωνικού πλουραλισμού, δηλαδή το πεδίο στο οποίο δοκιμάζεται ακόμη η ανεκτικότητα και η πολυμέρεια των ευρωπαϊκών κοινωνιών, ιδίως με τη μορφή της πολυπολιτισμικότητας, λόγω των προβλημάτων που δημιουργεί το φαινόμενο της υποδοχής μεταναστών και η εμφάνιση ξενοφοβικών και ρατσιστικών αντιδράσεων.
- ❖ Συνεχίζοντας κατά την ίδια λογική, το πεδίο που, όπως

ΕΠΙΜΟΝΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

είπαμε, οριοθετείται από τα σημεία E0/I0-E5-Θ-I5 εξακολουθεί να είναι το πεδίο της ιδεολογικής, κοινωνικής και οικονομικής αντιπαράθεσης για την αντοχή και το μέλλον του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους στο πλαίσιο ενός μεταβιομηχανικού και μετανεωτερικού μοντέλου ανάπτυξης της Ευρώπης: Η διάσωση, ο εκσυγχρονισμός και η επέκταση του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους μέσα στις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται στην παγκόσμια οικονομία είναι βεβαίως όρος επιβίωσης για την Ευρώπη, που μπορεί να βρει την προοπτική της μόνον ως κοινωνική Ευρώπη και ως Ευρώπη της ποιότητας, της καινοτομίας και του διανοητικού κεφαλαίου, και όχι μέσα από τη μάταιη προσπάθεια ανάπτυξης συγκριτικών πλεονεκτημάτων που βασίζονται στη μείωση του κόστους εργασίας, προκειμένου να αντιμετωπισθούν νέες διεθνείς οικονομικές οντότητες όπως η Κίνα και η Ινδία.

- ❖ Με βάση τα κριτήρια αυτά το ευρύτερο πεδίο που ορίζεται από τα σημεία E0/I0-E10-Θ1-I10 είναι το πλήρες και αναπεπταμένο πεδίο της ιδεολογικής, κοινωνικής, οικονομικής, πολιτιστικής και νοοτροπιακής αντιπαράθεσης που έχει διαμορφωθεί ιστορικά κατά τη μακρά περίοδο της νεωτερικότητας.

ΕΠΙΜΟΝΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

σεις, στον αγροτικό τομέα, στους ελεύθερους επαγγελματίες κ.ο.κ.), τότε το σημείο Δ7 δεν τα αρνείται όλα αυτά, προτάσσει όμως πάντοτε την κερδοφορία των επιχειρήσεων, αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων, ενώ συνήθως αντιμετωπίζει την επιχειρηματικότητα ως ταυτισμένη με τα μεγάλα επιχειρηματικά μεγέθη.

- η. Εάν ως σημείο Α8 οριστεί η εμμονή στην αιεφορία, στην προστασία του περιβάλλοντος, την αλληλεγγύη των γενεών και τη διασφάλιση συνθηκών ποιότητας ζωής για όλους, το σημείο Δ8 δεν τα αρνείται όλα αυτά. Τα αντιμετωπίζει όμως κυρίως ως ανάγκη δημιουργίας θυλάκων υψηλής περιβαλλοντικής ποιότητας, ή τα ενσωματώνει σε επιμέρους τομείς επιχειρηματικής δράσης στους οποίους η ποιότητα του περιβάλλοντος λειτουργεί ευδιάκριτα ως οικονομικό αγαθό και ως πόρος, όπως π.χ. στον τουρισμό.
- θ. Εάν ως σημείο Α9 θεωρηθεί ο αγώνας για την ειρήνη και η επιδίωξη μιας παγκόσμιας δημοκρατικής διακυβέρνησης μέσα στη σημερινή διεθνή κατάσταση, τότε το σημείο Δ9 προφανώς δεν τα αρνείται όλα αυτά, αλλά σίγουρα προτάσσει την ανάγκη άμυνας κατά των ασύμμετρων απειλών και τον αγώνα κατά της διεθνούς τρομοκρατίας.
- ι. Τέλος, εάν ως σημείο Α10 οριστεί ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου, δηλαδή ο διαρκής άρα και ο νέος ανθρωπισμός της Αριστεράς, η οικουμενικότη-

ΑΥΤΟ ΛΕΞΕΙΣ

τα της προσέγγισής της και η αποδοχή της αρχής της πολιτιστικής πολυμορφίας, τότε το σημείο Δ10 να μην δεν τα αρνείται αυτά, σίγουρα όμως δίνει έμφαση στις μεγάλες οικονομικές ευκαιρίες που προσφέρει η παγκοσμιοποίηση, ενώ πάντοτε λειτουργεί –παρά τους κανόνες της πολιτικής ορθότητας στον δημόσιο λόγο– η αντίληψη περί «υπεροχής» του δυτικού ή δυτικοκεντρικού μοντέλου ανάπτυξης.

6. Μια νέα –«αριστερότροπη» όμως– σύνθεση

Από την παράλληλη παρουσίαση των αξιακών αξόνων της σύγχρονης ευρωπαϊκής Αριστεράς και της σύγχρονης ευρωπαϊκής Δεξιάς προκύπτει η λειτουργία εμφανών οριζόντιων ωσμώσεων που τις περισσότερες φορές δεν ακυρώνουν αλλά μετατοπίζουν το πεδίο της αντιπαράθεσης. Η θέση συνεπώς την οποία καλείται να επεξεργαστεί και να παρουσιάσει για όλα αυτά τα μεγάλα θέματα η σημερινή ευρωπαϊκή σοσιαλιστική Αριστερά (την οποία στην Ελλάδα θα αποδίδαμε με τον όρο Κεντροαριστερά) πρέπει να λαμβάνει υπόψη της όλες τις ακόλουθες διεργασίες:

- α. Βλέποντας τις σχέσεις των σημείων Α1 και Δ1, διαπιστώνουμε ότι σίγουρα η πίστη στην πλουραλιστική δημοκρατία δεν αποτελεί μονοπώλιο της Αριστεράς. Αυτή η αντίληψη θα ήταν άδικη και κυρίως ανιστόρητη. Από την άλλη μεριά, η αντίληψη περι

να είναι πως στην ιστορική σύγκρουση ελευθερίας και ισότητας, η ευρωπαϊκή σοσιαλιστική Αριστερά έχει δώσει τη δική της ισορροπημένη και επώδυνη απάντηση, στην οποία έχει τώρα κάθε λόγο να επιμένει: Το ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος (ως αποτέλεσμα μιας μακράς και συχνά συγκρουσιακής διαδικασίας, δηλαδή ως αποτέλεσμα ιστορικών συμβιβασμών) είναι η βάση και ο πυρήνας του ευρωπαϊκού βιομηχανικού αλλά και μεταβιομηχανικού μοντέλου ανάπτυξης. Η Ευρώπη, όπως είπαμε, θα βρει τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα, και κατά τη μετανεωτερική εποχή, στην ποιότητα των αγαθών, των υπηρεσιών, των θεσμών και των πρακτικών της και στην προστασία της κοινωνικής της συνοχής, και όχι στην απεγνωσμένη προσπάθεια μείωσης του κόστους εργασίας και στην ακύρωση των κατακτήσεων του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους.

- ε. Μελετώντας τη σχέση ανάμεσα στα σημεία Α5 και Δ5, βλέπουμε ότι η ευρωπαϊκή «κυβερνητική» Αριστερά στη σημερινή Ευρωπαϊκή Ένωση των 25 αποδέχεται πλήρως τους δείκτες του Συμφώνου Σταθερότητας, οφείλει όμως να τους συνδυάσει με τη διατήρηση και την επέκταση του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους. Από την άλλη πλευρά, πολλές είναι οι συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις, συχνά και κυβερνήσεις, που στηρίζουν όχι μόνο ρηματικά, αλλά και με προσπάθειες ανεξάρτητα από την αποτε-

ΑΥΟ ΑΕΞΕΙΣ

ένταση εργασίας είναι τελικά ένταση διανοητικού κεφαλαίου. Και αυτή είναι η διαφορά με τις νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις που στοχεύουν στη μείωση του κόστους εργασίας και θεωρούν ότι δήθεν έτσι μπορεί να βρεθεί το συγκριτικό πλεονέκτημα της ευρωπαϊκής οικονομίας του 21ου αιώνα.

- ζ. Η παράλληλη ανάγνωση των σημείων Α7 και Δ7 δείχνει ότι η *ανάπτυξη* είναι ο κοινός ιδεολογικός τόπος και της ευρωπαϊκής Αριστεράς και της ευρωπαϊκής Δεξιάς. Άρα σημασία έχουν τα επιμέρους προβλήματα και κυρίως η διάκριση ανάμεσα στην κοινωνική και την ονομαστική ανάπτυξη. Υποχρέωση της σύγχρονης ευρωπαϊκής σοσιαλιστικής Αριστεράς είναι να αντιμετωπίζει την ανάπτυξη όχι μόνον ως βελτίωση των μακροοικονομικών μεγεθών, και άρα ως ανάπτυξη αφηρημένων οντοτήτων, όπως η «χώρα» ή ακόμα η «περιφέρεια» ή η «πόλη», αλλά ως ανάπτυξη προσώπων, οικογενειών, δηλαδή ως ανάπτυξη υποκειμένων και κυρίως των αδύναμων κοινωνικών ομάδων.
- η. Τα σημεία Α8 και Δ8 δείχνουν ότι το *περιβάλλον* είναι ένας άλλος κοινός εννοιολογικός τόπος της Αριστεράς και της Δεξιάς στις ημέρες μας. Και ταυτόχρονα είναι βασικό κριτήριο αξιακής προσέγγισης της πολιτικής. Οι προσεγγίσεις της Δεξιάς είναι όμως πολύ συχνά «αριστοκρατικού» χαρακτήρα, επιδιώκουν δηλαδή τη διατήρηση της περιβαλλοντι-

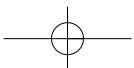
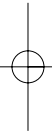

III

Η ΚΕΝΤΡΟΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ. Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΕΣΗ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

Το πιο μεγάλο θεωρητικό και ιδεολογικό πρόβλημα για όλες τις εκδοχές της Αριστεράς είναι πάντα το κράτος. Πρόβλημα με τεράστιες πολιτικές και πρακτικές επιπτώσεις.

Ο υπαρκτός σοσιαλισμός συγκρότησε γρήγορα μια απολογητική θεωρία βασισμένη σε μια εργαλειακού χαρακτήρα αντίληψη για το κράτος, το οποίο από κράτος της αστικής τάξης μετατρέπεται σε κράτος της δικτατορίας του προλεταριάτου και αρκετά αργότερα σε «παλλαϊκό» κράτος, στο όνομα πάντοτε μιας ιστορικής τελεολογίας που προσδοκά την εξαφάνιση και απονέκρωση του κράτους μέσα σε μια κομμουνιστική κοινωνία.

Η ευρωπαϊκή σοσιαλιστική Αριστερά δεν μπορούσε να αρخεστεί σε τόσο απλά σχήματα, γιατί έπρεπε να υπερασπιστεί τη σημασία του δημοκρατικού δρόμου προς τον σοσιαλισμό, τη σημασία του κράτους δικαίου και των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών, τη σημασία

ΑΥΘ ΑΞΙΟΤΗΤΑ

μο και επίκαιρο το ζήτημα του κράτους για την ευρωπαϊκή προοδευτική σκέψη. Εφόσον το μεγάλο ζητούμενο είναι η «πολιτικοποίηση» της παγκοσμιοποίησης,⁷ δηλαδή η παγκόσμια δημοκρατική διακυβέρνηση, μέσα από τη ριζική ανασυγκρότηση και επανανομιμοποίηση του ΟΗΕ, έχει σημασία οι εγγυήσεις του κράτους δικαίου και του κοινωνικού κράτους να μην ισχύουν μόνο στο ανεπαρκές εθνικό και τοπικό επίπεδο, αλλά και στο περιφερειακό επίπεδο, όπως αυτό της Ευρώπης, και στο διεθνές επίπεδο. Η αφόρητη πίεση που υφίσταται το κράτος μέσα από τη διεθνοποίηση, την αποπολιτικοποίηση και την ιδιωτικοποίησή του μπορεί να εξισορροπηθεί μόνον όταν οι εγγυήσεις του δημοκρατικού κοινωνικού κράτους δικαίου μεταφέρονται και σε ευρωπαϊκό και σε διεθνές επίπεδο. Αλλιώς η Ευρώπη είναι καταδικασμένη να υφίσταται τις επιπτώσεις ενός τεράστιου κοινωνικού και οικολογικού ντάμπινγκ που ασκούν σε βάρος της οι νέοι μεγάλοι εταίροι του παγκόσμιου εμπορίου, στους οποίους δεν ισχύουν ούτε οι κοινωνικές ούτε οι οικολογικές ρυθμίσεις και ευαισθησίες που θεωρούνται αυτονόητες στην Ευρώπη. Αυτό αφορά πρωτίστως

---

7. Βλ. πιο αναλυτικά Ε. Venizelos, «The Universality of the Constitutional Civilization and the Necessity for a “Politicization of Globalization”», στο Ε. Venizelos-Α. Pantelis (επιμ.), *Civilisations and Public Law/Civilisations et Droit Public*, London, Esperia Publications LTD, European Public Law Series/Bibliothèque de Droit Public Européen, volume LXXIX, 2005, σελ. 35 επ.

ΑΥΟ ΑΕΞΕΙΣ

ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους, την ανάγκη συγκρότησης ενός μεταβιομηχανικού μοντέλου ανάπτυξης που να διασφαλίζει ανταγωνιστικότητα αλλά και απασχόληση, και την ανάγκη διαφύλαξης των μακροοικονομικών και δημοσιονομικών ισορροπιών που επιβάλλει ο όγκος και το βάθος της ευρωπαϊκής οικονομίας.

Ο Κέυνς δίδαξε στην ευρωπαϊκή Αριστερά κάτι που εξακολουθεί να είναι άκρως επίκαιρο: Η οικονομία δεν συγκροτεί από μόνη της οικονομική πολιτική, και πολύ περισσότερο αναπτυξιακή και κοινωνική πολιτική. Αυτό οφείλει να κάνει συνεπώς η ευρωπαϊκή Αριστερά: Πολιτική για την οικονομία, την ανάπτυξη και την κοινωνία, δηλαδή για τους πολίτες. Και πολιτική σημαίνει πρωτίστως αποφάσεις που αυξάνουν το πλεόνασμα, δηλαδή αποφάσεις αναπτυξιακές και αποφάσεις που το ανακατανέμουν, δηλαδή αποφάσεις δημοσιονομικές και κοινωνικές. Και οι μεν και οι δε είναι αποφάσεις πολιτικές, δηλαδή αποφάσεις που συνδέονται με την αντοχή, τη λειτουργία και την ολοκλήρωση των θεσμών του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους δικαίου, τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

6. Σοσιαλισμός και φιλελευθερισμός

Μέσα σε αυτό το ιστορικό, κοινωνικό, αναπτυξιακό, θεσμικό και πολιτιστικό πλαίσιο τίθεται και το ζήτημα της

I V

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ ΚΑΙ Η ΥΠΟΝΟΜΕΥΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ-ΔΕΞΙΑΣ

Η Ευρώπη είναι ο τόπος στον οποίο γεννήθηκε αλλά και στον οποίο αμφισβητείται έντονα η διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς. Όσο όμως και αν φαίνεται παράδοξο, δεν αναφέρομαι στη σταδιακή διαμόρφωση –ιδίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο– και την εντυπωσιακή κατάρρευση των καθεστώτων του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού μέσα στον ίδιο αιώνα, αλλά στο ρόλο που έχει παίξει η συγκρότηση και η λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο σχηματισμό αλλά και στην αμφισβήτηση της ταυτότητας της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας.

Πράγματι, το ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος, που είναι η πιο θετική όψη του ίδιου του ευρωπαϊκού βιομηχανικού μοντέλου ανάπτυξης, αποκτά τα πλήρη του χαρακτηριστικά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Το μεγαλύτερο όμως μέρος της περιόδου αυτής συμπίπτει με την ίδρυση και τη θεσμική, οικονομική και πολιτική εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τις τρεις αρχικές κοινότητες των

ΑΥΤΟ ΛΟΓΟΤΥΠΟ

και οικονομικούς διακανονισμούς και τους αντίστοιχους συσχετισμούς που συνεπάγεται το καθένα από τα βήματα αυτά. Το παράδειγμα της ατελέσφορης ελληνικής νομοθετικής ρύθμισης για τον λεγόμενο «βασικό μέτοχο», που δεν έθεσε απλώς σε κίνηση τους μηχανισμούς του νομικού ελέγχου με βάση το ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, αλλά ενεργοποίησε την απειλή διακοπής της ροής των κονδυλίων του Γ΄ ΚΠΣ, είναι χαρακτηριστικό.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να καθίστανται νομικά επιβλημένες για τα κράτη-μέλη, και άρα για τις κυβερνήσεις τους (ανεξάρτητα από τον πολιτικό τους προσανατολισμό), ολοένα περισσότερες και λεπτομερέστερες επιλογές αναγόμενες στην οικονομική, αναπτυξιακή και κοινωνική πολιτική, με αποκορύφωμα την πλήρη μετατόπιση της αρμοδιότητας άσκησης της νομισματικής πολιτικής από τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών της ζώνης του Ευρώ και τις κεντρικές τους τράπεζες στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Σε μικρότερο αλλά σημαντικό βαθμό το ίδιο συμβαίνει και ως προς τις φορολογικές και δημοσιονομικές πολιτικές κάθε κράτους-μέλους στο πλαίσιο του Συμφώνου Σταθερότητας, αλλά και ως προς την κοινωνική πολιτική και την αγορά εργασίας (στο πλαίσιο των σχετικών προβλέψεων του πρωτογενούς και ιδίως του παράγωγου δικαίου της Ένωσης). Περιττεύει δε να αναφέρουμε και εδώ το πιο κλασικό παράδειγμα, που είναι η εξέλιξη και η εφαρμογή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, στην οποία εξακολουθεί άλλωστε να διατίθεται το συ-

ΕΠΙΜΟΝΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

ντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των (ούτως ή άλλως περιορισμένων) ίδιων πόρων της Ένωσης. Η ΚΑΠ με τη σειρά της εντάσσεται σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο διεθνών διαπραγματεύσεων και συμφωνιών στους κόλπους του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου.

Η γενική αυτή εικόνα δεν μειώνει καθόλου τη σημασία των αποχρώσεων, των διαφωνιών ή ακόμη και των συγκρούσεων στο εσωτερικό της Ένωσης, που είναι το αναπεπταμένο πεδίο μιας διαρκούς διαπραγμάτευσης. Αναδεικνύει όμως το μέγεθος και τη σημασία του περιβάλλοντος δημοκρατικού, αλλά και πολιτικού, ελλείμματος της Ένωσης σε σχέση με τα πολιτικά συστήματα των ίδιων των κρατών-μελών της.

Ανεξάρτητα συνεπώς από το αν αυτό το ευρωπαϊκό φαινόμενο το προσεγγίζει κάποιος κυρίως από την οπτική γωνία της λεγόμενης κοινωνικής Ευρώπης ή από την οπτική γωνία του Συμφώνου Σταθερότητας και των επιλογών της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, το πολιτικό συμπέρασμα είναι ότι τα εθνικά, πολιτικά συστήματα, και άρα οι πολίτες των κρατών-μελών, νιώθουν να περιορίζονται ως προς το εύρος των επιλογών τους, χωρίς αυτό να αναπληρώνεται (προς το παρόν τουλάχιστον) με ένα αίσθημα ουσιαστικής πολιτικής συμμετοχής των ευρωπαίων πολιτών στις κρίσιμες και καθοριστικές επιλογές της Ένωσης μέσω πολιτικών διαδικασιών πανευρωπαϊκού χαρακτήρα.

Αν όμως ισχύει η εντύπωση ότι δεν υπάρχει πραγματική διακριτική ευχέρεια των κυβερνήσεων των κρατών-

ΑΥΟ ΑΞΞΞΙΣ

αντιπροσωπευτικότητας των ευρωπαϊκών πολιτικών συστημάτων, όπως έδειξε η εμπειρία του γαλλικού και του ολλανδικού δημοψηφίσματος του 2005 για τη (μη) κύρωση της Συνθήκης του Ευρωπαϊκού Συντάγματος. Το γεγονός ότι η πλειοψηφία των πολιτών διαμορφώνεται π.χ. αντίθετα προς την επίσημη επιλογή των κομμάτων που συγκροτούν τη συντριπτική πλειοψηφία των αντίστοιχων εθνικών κοινοβουλίων αλλά και το γεγονός ότι μια δημοψηφισματική πλειοψηφία του «όχι» αναγκάζεται ή και αποζητά να εκπροσωπηθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση από έναν αρχηγό κράτους και μια κυβέρνηση που στήριξαν το «ναι» είναι συμπτώματα αυτής της κρίσης.

Όλα αυτά δεν σημαίνουν ότι δεν υπάρχουν περιθώρια για θεσμικούς διακανονισμούς και πολιτικές πρακτικές που θα διευκολύνουν ώστε να σχηματίζονται στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την ίδια ευκρίνεια και διακρατικοί αλλά και κοινωνικοπολιτικοί συσχετισμοί. Αυτό που αρκετές φορές καταγράφεται στις ψηφοφορίες του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για θέματα ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων πρέπει να μπορεί να καταγράφεται και στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και στο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και σίγουρα ο τρόπος διορισμού του Προέδρου και των μελών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, δηλαδή η εξάρτηση της Επιτροπής από το Κοινοβούλιο, είναι ένα θεσμικό μέτρο με ιδιαίτερη σημασία. Για τις μεγάλες όμως αποφάσεις η αρμοδιότητα ανήκει πάντα στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, δηλαδή στο ύπατο όργανο της Ένωσης.

Από την άλλη μεριά, είναι προφανές ότι ανάμεσα στα κράτη-μέλη και τις κυβερνητικές πολιτικές που εφαρμόζονται σ' αυτά υπάρχουν πολύ σημαντικές και κρίσιμες διαφορές. Το Ηνωμένο Βασίλειο δεν είναι Σουηδία και η Ιρλανδία δεν είναι Πορτογαλία, όπως οι βαλτικές χώρες δεν είναι χώρες της παλιάς Μπενελούξ. Είναι επίσης προφανές ότι όσο πιο κοντά στον σκληρό πυρήνα της Ένωσης είναι μια χώρα-μέλος και όσο μικρότερο είναι το πληθυσμιακό και οικονομικό της μέγεθος τόσο πιο περιορισμένο είναι το φάσμα των επιλογών της. Παρ' όλα αυτά, περιθώρια υπάρχουν πάντα και δεν είναι ευκαταφρόνητα. Αυτά όμως αποκτούν νόημα και δυναμική όταν μπορούν να μετατραπούν σε πολιτική πρόταση για το μέλλον, τη στρατηγική και τις προοπτικές της Ευρώπης συνολικά. Και ίσως το μεγαλύτερο πρόβλημα της ευρωπαϊκής σοσιαλιστικής Αριστεράς να είναι το γεγονός ότι δεν έχει διατυπωθεί έως τώρα μια τέτοια πρόταση που να την υιοθετούν, να τη στηρίζουν και να την προωθούν όλα τα πολιτικά κόμματα που ανήκουν σε αυτήν τη μεγάλη πολιτική οικογένεια και έχουν συνείδηση της ιστορικής και κοινωνικής τους ευθύνης, είτε βρίσκονται στην κυβέρνηση της χώρας τους είτε διεκδικούν τη συμμετοχή τους σε αυτήν.

Αλλιώς η Ευρωπαϊκή Ένωση, που υποτίμησε ιστορικά τη διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς προκειμένου να καταστεί εφικτή η σταδιακή της συγκρότηση, θα βλέπει να υπονομεύεται το μέλλον της λόγω της υπονόμησης της διάκρισης αυτής, στο μέτρο που η διάκριση αυτή συ-

ΕΠΙΜΟΝΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

γκροτεί το πεδίο της πολιτικής και τροφοδοτεί μεγάλες πολιτικές πρωτοβουλίες.

4. Παλιά και νέα πολιτική θεματολογία

Παρότι ο κόσμος αλλάζει με ρυθμό δυσβάστακτο ακόμη και για το μέγεθος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συνολικά η παλιά πολιτική θεματολογία δεν χάνει τη σημασία της, ακόμη και για τις χώρες-μέλη που ανήκουν στον στενό κύκλο της ONE, της ζώνης του Ευρώ και του Συμφώνου Σταθερότητας. Η απελευθέρωση των αγορών (τηλεπικοινωνιών, ενέργειας κ.ο.κ.), η λειτουργία της ενιαίας αγοράς και του ανταγωνισμού, ο σεβασμός των κοινοτικών ελευθεριών, η απαγόρευση των αθέμιτων κρατικών ενισχύσεων στις δημόσιες επιχειρήσεις που λειτουργούν σε απελευθερωμένες αγορές, αλλά και οι οδηγίες για την προστασία του περιβάλλοντος (π.χ. για τους χώρους υγειονομικής ταφής απορριμμάτων) ή την απαγόρευση σύναψης συμβάσεων εργασίας ορισμένου χρόνου ή έργου όταν καλύπτονται πάγιες και διαρκείς ανάγκες του εργοδότη, η προστασία των δικαιωμάτων του καταναλωτή και τόσα άλλα θέματα που ανήκουν στην ύλη του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου και στο κοινοτικό κεκτημένο είναι πάντα πεδίο εξειδίκευσης, συμπλήρωσης και άρα διαπραγματεύσεως.

Στην ημερήσια διάταξη των επιτροπών και της Ολομέλειας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, καθώς και του Συμ-

ΑΥΟ ΑΞΞΞΙΣ

βουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, βρίσκονται πάντοτε τέτοια θέματα που ενεργοποιούν αριστερά ή δεξιά αντανακλαστικά. Θέματα που συσπειρώνουν ή διχάζουν τα ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα, όπως η οδηγία για το χρόνο εργασίας ή η οδηγία για την παροχή υπηρεσιών.

Αυτό συμβαίνει ακόμη και στο πολύ πιο κλασικό πεδίο του δημοκρατικού κράτους δικαίου, του σεβασμού της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών-μελών με αφορμή ρυθμίσεις όπως το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, ή πολιτικές όπως η μεταναστευτική, ή λεπτές σχέσεις όπως η σχέση μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και ΗΠΑ ως προς τα προσωπικά δεδομένα των ταξιδιωτών, ή όπως αυτή που προέκυψε με αφορμή την υποχρέωση «αποθήκευσης» των εξωτερικών στοιχείων κάθε είδους τηλεφωνικής ή ηλεκτρονικής επικοινωνίας στο όνομα του αγώνα κατά της διεθνούς τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος.

Η παλιά θεματολογία πάνω στην οποία οικοδομήθηκε ιστορικά η διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς φαίνεται να αντέχει και να επανεμφανίζεται σε πείσμα όσων θεωρούσαν ότι μια μεγάλη σειρά από κρίσιμα θέματα είχαν επιλυθεί οριστικά. Ίσως μάλιστα τίποτα να μην είναι τόσο νέο όσο η παλιά αυτή θεματολογία. Άλλωστε το ίδιο το κοινωνικό ζήτημα, το ίδιο το ζήτημα των πόλεων και το ίδιο το αίτημα της καθολικής ψήφου –με την έννοια που είχαν οι όροι αυτοί στο τέλος του 19ου αιώνα– είναι

ΕΠΙΜΟΝΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

διαρκώς και επιμόνως παρόντα. Με τη μορφή της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, με τη μορφή της ανεργίας, με τη μορφή της ξеноφοβίας και του ρατσισμού, με τη μορφή των προαστίων όπου μένουν μετανάστες ή οικογένειες σε κατάσταση ακραίας φτώχειας στις παρυφές των μεγάλων αστικών κέντρων, με τη μορφή της άρνησης πολιτικής συμμετοχής και της αδρανοποίησης ή με τη μορφή του πολιτικού αποκλεισμού π.χ. των μεταναστών ακόμη και όταν αυτοί είναι ήδη για παραπάνω από μια γενιά εγκατεστημένοι στη χώρα.

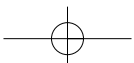
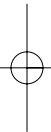
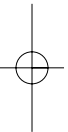
Δίπλα σ' αυτή την παλιά και επίμονη θεματολογία αναπτύσσεται βέβαια με ραγδαίο ρυθμό μια νέα θεματολογία που έχει προ πολλού καταστεί κρίσιμη για τη διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς: Η οικολογική θεώρηση των πραγμάτων, το ισχυρό αίσθημα διεθνούς αλληλεγγύης, η έμπρακτη ανθρωπιστική βοήθεια προς τις χώρες του Τρίτου Κόσμου, η απελευθέρωση των φτωχών χωρών από τα δεσμά του χρέους ή από την «προστασία» των φαρμακευτικών εταιρειών, η καταπολέμηση της πείνας, της παιδικής θνησιμότητας και του AIDS, η προσπάθεια για τη διαμόρφωση θεσμών παγκόσμιας δημοκρατικής διακυβέρνησης, η οικουμενική ευαισθησία για το περιβάλλον και η αειφορική αντίληψη για την ανάπτυξη, ο σεβασμός της ετερότητας, η πολυπολιτισμική αυτοσυνείδηση όλων των κοινωνιών, ο σεβασμός του ιδιωτικού βίου, το δικαίωμα πρόσβασης στην κοινωνία της πληροφορίας με φτηνή χρήση του διαδικτύου, ο «προσωπικός

ΕΠΙΜΟΝΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

νισμών κοινωνικής αναπαραγωγής, την πλήρη απασχόληση, την κοινωνική ασφάλεια, την αποδοτική λειτουργία των συστημάτων υγείας και πρόνοιας κ.ο.κ.

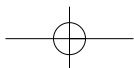
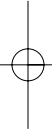
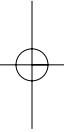
Η επίμονη αυτή θεματολογία που εμπλουτίζεται –αλλά δεν ανατρέπεται– από πολλές νέες προκλήσεις είναι αυτή που καθιστά επίμονες έννοιες, όπως η ισότητα και η ελευθερία, και ως εκ τούτου διακρίσεις, όπως αυτή μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς.

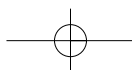
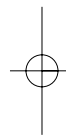
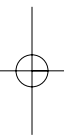

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

⊗

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ.
ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

I

ΤΑ ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΔΙΑΚΗΡΥΞΗΣ ΤΗΣ 3ΗΣ ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ. ΧΡΗΣΙΜΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

1. Η Διακήρυξη της 3ης Σεπτεμβρίου και τα συμφραζόμενά της. Η σημασία μιας σημερινής ανάγνωσης

Η Διακήρυξη της 3ης Σεπτεμβρίου 1974, ως θεμελιώδες, ιδρυτικό και συστατικό κείμενο του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος, έχει διαδραματίσει σε όλες τις φάσεις της τριαντάχρονης ιστορίας του ΠΑΣΟΚ σημαντικό ρόλο ως βασικό κείμενο πολιτικής αναφοράς, δηλαδή ως κείμενο του οποίου γίνεται επίκληση.

Παρότι πρόκειται για ένα κείμενο που γράφτηκε μέσα στη δίνη των γεγονότων της πρώτης περιόδου της μεταπολίτευσης και παρότι είχε εξαρχής και κατ' ανάγκην έντονο συγκυριακό χαρακτήρα, η Διακήρυξη της 3ης Σεπτεμβρίου λειτούργησε πολιτικά και ιδεολογικά και εξακολουθεί να λειτουργεί κυρίως ιστορικά και συμβολικά, για λόγους που αφορούν όχι μόνον –και κυρίως– το ίδιο της το περιεχόμενο, αλλά τα συμφραζόμενά της.

Βασικό συμφραζόμενό της ήταν ο ίδιος ο Ανδρέας Παπανδρέου, με την προσωπικότητά του, τον πολιτικό λόγο και την πολιτική του δράση, που ήδη κάλυπτε μια μεγάλη περίοδο δεκαπέντε περίπου ετών (1960-1974).

Το δεύτερο συμφραζόμενο της Διακήρυξης της 3ης Σεπτέμβρη ήταν βέβαια οι κομματικές και πολιτικές πρακτικές και οι επιμέρους ιδεολογικές και πολιτικές θέσεις του ΠΑΣΟΚ της ιδρυτικής περιόδου, δηλαδή της περιόδου 1974-1977. Άλλωστε το 1977 ολοκληρώνεται οριστικά το κομματικό σύστημα που λειτουργεί σε γενικές γραμμές έκτοτε στη χώρα μας, με το ΠΑΣΟΚ να καταλαμβάνει τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης και να αναδέχεται τη συνολική εκπροσώπηση της λεγόμενης δημοκρατικής παράταξης, μετά την ουσιαστική διάλυση της Ένωσης Κέντρου (που είχε στο μεταξύ μετονομαστεί σε Ένωση Κέντρου-Νέες Δυνάμεις και σε ΕΔΗΚ).

Τριάντα χρόνια αργότερα και με δεδομένη τη διαδρομή του ΠΑΣΟΚ, διαδρομή που άλλαξε ριζικά τα συμφραζόμενα μέσα στα οποία προέκυψε και λειτούργησε κατά την ιδρυτική του φάση, η Διακήρυξη της 3ης Σεπτέμβρη εξακολουθεί να αποτελεί «σημείο αναφοράς», «πηγή έμπνευσης» και πάντως γενετικό υλικό του ΠΑΣΟΚ. Εξακολουθεί επίσης να λειτουργεί ως ιστορικό, ιδεολογικό και πολιτικό τεκμήριο και ως κείμενο που, όπως κάθε κείμενο, εμπεριέχει πολύ περισσότερα μηνύματα από αυτά που προσλαμβάνει ο αναγνώστης του διά γυμνού οφθαλμού. Οποιαδήποτε βέβαια ανάγνωση της Διακή-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

ρυξης της 3ης Σεπτέμβρη υπακούει στα δικά της συμφραζόμενα και ιδίως στα συμφραζόμενα της τρέχουσας περιόδου και στις προσλαμβάνουσες παραστάσεις αυτών που προσεγγίζουν το κείμενο.

Καθώς βρισκόμαστε τώρα στην αφετηρία μιας μεγάλης συζήτησης για την ανασυγκρότηση του ΠΑΣΟΚ, μετά την ήττα στις βουλευτικές εκλογές του Μαρτίου 2004 (που επιβεβαιώθηκε στις ευρωεκλογές της 13ης Ιουνίου 2004), και καθώς το πρώτο ζητούμενο μιας τέτοιας ανασυγκρότησης είναι η επαναδιατύπωση της ιδεολογικής, κοινωνικής και πολιτικής φυσιογνωμίας του ΠΑΣΟΚ, είναι επιβεβλημένη και χρήσιμη μια όσο γίνεται βαθύτερη ανάγνωση της Διακήρυξης της 3ης Σεπτέμβρη.

Ανάγνωση που πρέπει να γίνει με ιστορικό σεβασμό, με διαρκή αναγωγή στις συγκεκριμένες ιστορικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες εντάχθηκε το κείμενο αυτό και με πλήρη αίσθηση του σκοπού που εξυπηρετούσε ως ιδρυτικό κείμενο ενός νέου πολιτικού φορέα.

Η ανάγνωση επίσης αυτή πρέπει να γίνει με διαρκή αναγωγή στο γενικό πλαίσιο της εποχής, όχι μόνον ως προς τη θεωρητική και πολιτική ορολογία αλλά και ως προς μια σειρά από παραδοχές που τότε συνιστούσαν, λίγο ή πολύ, κάτι το αυτονόητο για τη μεγάλη μερίδα της ελληνικής κοινωνίας, αλλά αυτό φυσικά δεν ισχύει ή δεν ισχύει απολύτως τώρα.

2. Τα δομικά χαρακτηριστικά της Διακήρυξης της 3ης Σεπτέμβρη – Ανάλυση περιεχομένου

Η Διακήρυξη της 3ης Σεπτέμβρη είναι ένα προδήλως πολιτικό κείμενο, ένα κείμενο που υπηρετεί –ενόψει μάλιστα και των επικείμενων τότε πρώτων εκλογών μετά τη μεταπολίτευση– τον δεδηλωμένο πολιτικό στόχο της αυτοπαρουσίασης και αυτοσύστασης ενός νέου πολιτικού φορέα, ο οποίος διεκδικεί κατ' ανάγκην τη διαφοροποίησή του από υφιστάμενα πολιτικά σχήματα και την όσο γίνεται σαφέστερη και σταθερότερη αυτοτοποθέτησή του στο ιδεολογικό και πολιτικό φάσμα.

Αυτό όμως δεν γίνεται με κλασικό τρόπο, δηλαδή μέσα από την παρουσίαση και την προβολή πολιτικών ή ιστορικών χαρακτηριστικών του ιδρυτικού πυρήνα του χώρου αυτού, ή μέσα από τα στοιχεία της πολιτικής προσωπικότητας του ιδρυτή του, αλλά έμμεσα: Μέσα από την προβολή του στοιχείου του έντονου και διάχυτου ριζοσπαστισμού που κινείται σε κάθε δυνατό επίπεδο: ιδεολογικό, κοινωνικό, πολιτικό, εθνικό, ακόμα και πολιτιστικό ή θρησκευτικό.

Το ΠΑΣΟΚ δεν αυτοσυστήνεται πολιτικά ως αριστερό ή κεντροαριστερό ή δημοκρατικό-προοδευτικό, αλλά ρητά μεν ως σοσιαλιστικό, έμμεσα δε ως ριζοσπαστικό.

Ακόμη και αν πρόκειται για παράλειψη λόγω αυτονοήτου, δεν μπορεί να μην επισημανθεί το γεγονός ότι η

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Διακήρυξη της 3ης Σεπτέμβρη σιωπά ως προς τους άλλους ιδεολογικούς και πολιτικούς χώρους:

- ❖ Δεν περιέχει αντιδεξιές ή αντισυντηρητικές δηλώσεις ή ρητορείες.
- ❖ Δεν περιέχει καταγγελίες, ρητές διαφοροποιήσεις σε σχέση με τον ιστορικά και εξ αντικειμένου συγγενή και συγκρίσιμο στη συνείδηση των πολιτών του 1974 κομματικό χώρο της Ένωσης Κέντρου.
- ❖ Δεν περιλαμβάνει κάποια αναφορά στο ρόλο της τότε Σοβιετικής Ένωσης, στα καθεστώτα του τότε υπαρκτού σοσιαλισμού που συγκροτούσαν και τον βαλκανικό περίγυρο, αλλά ούτε και στο Κομμουνιστικό Κόμμα και στην τότε τυπολογία της ευρύτερης κομμουνιστικής Αριστεράς (ΚΚΕ εσωτερικού, ΕΔΑ).

Η Διακήρυξη συστήνει συνεπώς το ΠΑΣΟΚ αυτοτελώς, άμεσα αλλά και μέσα από τα ιδεολογικά, κοινωνικά και πολιτικά στοιχεία που συνάγονται από το ύφος και την ορολογία του κειμένου. Δεν το κάνει όμως αυτό σε ρητή αντιδιαστολή προς άλλους πολιτικούς χώρους. Η αντιδιαστολή προκύπτει έμμεσα.

Ένα τέτοιο πολιτικό κείμενο πρέπει να βρίσκεται κατ' ανάγκην σε στενή επαφή με την πολιτική συγκυρία και τα ρεύματα που διαμορφώνονται τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή μέσα στην κοινωνία και την κοινή γνώμη. Στην προκειμένη, βέβαια, περίπτωση, η πυκνότητα και η ιστορικότητα του πολιτικού χρόνου (πτώση της δικτατορίας, μεταπολίτευση, πραξικόπημα και εισβολή στην Κύπρο, κρίση

στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και απειλή πολέμου, επιστράτευση, ριζική αλλαγή του θεσμικού και πολιτικού πλαισίου της χώρας) είναι έντονη και προφανής.

Τα στοιχεία συνεπώς που μπορούν να χαρακτηριστούν ως συγκυριακά αφορούν στο σύνολό τους θεμελιώδη ζητήματα της εθνικής υπόστασης (εθνική ακεραιότητα, ακεραιότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας), της Δημοκρατίας και του κράτους δικαίου (αποκατάσταση της Δημοκρατίας, αποχουντοποίηση, τιμωρία, κάθαρση) και άρα βρίσκονται σε άμεση σχέση με τις βασικές αρχές και τους στόχους του κινήματος, όπως αυτοί δηλώνονται στη Διακήρυξη (εθνική ανεξαρτησία, λαϊκή κυριαρχία, δημοκρατική διαδικασία, στόχοι με τους οποίους συνάπτεται άμεσα –όπως θα δούμε– και η κοινωνική απελευθέρωση).

Αν η συγκυρία, δηλαδή το ιστορικό momentum, και η στενή σχέση μ' αυτήν είναι ο ένας πυλώνας της Διακήρυξης, ο δεύτερος είναι –όπως είδαμε– ο διάχυτος, και λόγω ύφους και ορολογίας αλλά και λόγω θεματικών επιλογών, ριζοσπαστισμός: εθνικός, κοινωνικός και πολιτικός.

Ο εθνικός ριζοσπαστισμός συνδέεται με τον τρίτο βασικό χαρακτηρισμό της Διακήρυξης, τον αντι-εξαρτησιακό λόγο, στον οποίο θα έρθουμε αμέσως παρακάτω.

Ο κοινωνικός και πολιτικός ριζοσπαστισμός εκκινεί από τον προσδιορισμό του ακροατηρίου προς το οποίο απευθύνεται η Διακήρυξη. Το ακροατήριο, κατά την παράδοση της κομμουνιστικής Αριστεράς, προσδιορίζεται με βάση τα κοινωνικά και επαγγελματικά του χαρακτηριστικά, αλ-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

λά και τα ηλικιακά. Το ΠΑΣΟΚ απευθύνεται εξαρχής στον «αγρότη, τον εργάτη, τον βιοτέχνη, τον μισθωτό, τον υπάλληλο, τη θαρραλέα και φωτισμένη νεολαία μας».

Ο κοινωνικός προσδιορισμός του ακροατηρίου διαφοροποιεί το ΠΑΣΟΚ από τα κλασικά αστικά κόμματα της προδικτατορικής εποχής. Η διεύρυνση των κοινωνικών αυτών χαρακτηριστικών διαφοροποιεί το ΠΑΣΟΚ και από τον «στενότερο» αντίστοιχο λόγο της κομμουνιστικής Αριστεράς.

Ακόμη βέβαια και σε αυτήν την πρώτη αναφορά στην κοινωνική διαστρωμάτωση φαίνονται μερικές επιλογές που βελτιώνονται στη συνέχεια, ιδίως ως προς τους λεγόμενους μικρομεσαίους, από τους οποίους αναφέρονται ρητά οι βιοτέχνες (προφανώς λόγω παραγωγικής και όχι εμπορικής δραστηριότητας), παρότι οι μικρομεσαίοι έμποροι ή επιτηδευματίες είναι σαφώς περισσότεροι. Το ίδιο δε συμβαίνει και ως προς τους επιστήμονες, τους ελεύθερους επαγγελματίες και άλλες κατηγορίες που απουσιάζουν στην πρώτη αυτή αναφορά.

Εκτός βέβαια από τον κοινωνικό προσδιορισμό του πολιτικού ακροατηρίου προς το οποίο απευθύνεται κατά βάση το ΠΑΣΟΚ, ο κοινωνικός ριζοσπαστισμός περιλαμβάνει την ίδια την ανάδειξη του κοινωνικού ζητήματος και άρα του κοινωνικού οράματος του ΠΑΣΟΚ, θέμα που, όπως θα δούμε παρακάτω, βρίσκεται στον πυρήνα της Διακήρυξης της 3ης Σεπτέμβρη.

Το στοιχείο του πολιτικού ριζοσπαστισμού εστιάζεται

ΑΥΟ ΑΕΞΕΙΣ

στην πρόσκληση πολιτικής συμμετοχής σε έναν «ριζικά» νέο πολιτικό φορέα και μάλιστα σε οργανώσεις βάσης (κάτι που στη συνέχεια ορίστηκε ως «αυτο-οργάνωση»), και στο κλίμα λαϊκής επαγρύπνησης για τη διασφάλιση της δημοκρατίας μέσα βέβαια στις συνθήκες της εποχής.

Αυτός δε ο πολιτικός ριζοσπαστισμός, που έχει ως επίκεντρό του την εγκατάλειψη των παλαιών κομματικών σχημάτων και τη δημιουργία ενός εντελώς νέου φορέα, συνοδεύεται και από έντονα στοιχεία ιδεολογικού ριζοσπαστισμού, που όπως θα δούμε στη συνέχεια ανάγονται σε ένα πλήρες και κλειστό –κατά τις αντιλήψεις της εποχής εκείνης– σχήμα ερμηνείας, πρώτον της διεθνούς κατάστασης, δεύτερον της ιστορικής πορείας της χώρας και τρίτον της κατάστασης που επικρατεί στην ελληνική οικονομία και κοινωνία.

Παρότι αυτό το πλήρες και κλειστό ερμηνευτικό σχήμα έχει εμφανώς μαρξίζοντα χαρακτηριστικά και μοιάζει με τα ερμηνευτικά σχήματα που χρησιμοποιούσαν πολλά κόμματα της ευρύτερης κομμουνιστικής Αριστεράς την εποχή εκείνη, η Διακήρυξη της 3ης Σεπτέμβρη δεν κάνει καμία άμεση και ρητή αναφορά στον μαρξισμό ως μέθοδο ανάλυσης, ούτε και σε άλλη σχολή σκέψης ή άλλο ιδεολογικό ρεύμα. Και αυτό είναι σίγουρα κρίσιμο για τον ιδεολογικό και φιλοσοφικό πλουραλισμό ενός πολυσυλλεκτικού και πλειοψηφικού κόμματος, όπως έγινε στη συνέχεια το ΠΑΣΟΚ.

Άλλωστε το ΠΑΣΟΚ, ακόμη και αν απέφυγε στην ιδρου-

Ο αντιεξαρτησιακός αυτός λόγος ήταν λόγος ρητά *αντιαμερικανικός* (κυρίως λόγω της δικτατορίας και του Κυπριακού) αλλά ταυτόχρονα και λόγος *αντιδυτικοευρωπαϊκός*. Δηλώνεται δε μέσα στην ίδια τη Διακήρυξη και ως *αντιαποικιακός* και *αντιμπεριαλιστικός*, προφανώς ως αναγωγή στην κατάσταση που επικρατούσε (και δυστυχώς εξακολουθεί να επικρατεί και μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού, τη «νέα τάξη πραγμάτων» και την είσοδο στην περίοδο των «ασύμμετρων απειλών»).

Η ξενική εξάρτηση δεν αναγορεύεται μόνο σε βασική αιτία των εθνικών και πολιτικών προβλημάτων και δεινών, αλλά και ως σχήμα ερμηνείας των οικονομικών και αναπτυξιακών προβλημάτων της χώρας. Τα αμερικανικά οικονομικά και στρατιωτικά συμφέροντα, όπως οργανώνονται μέσα από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, μέσω των «εξαρτημένων από αυτά δυτικοευρωπαϊκών συμφερόντων» και σε συνεργασία με τα «ντόπια μεταπρατικά συμφέροντα», συγκροτούν μια ευθύγραμμη εξήγηση, σύμφωνα με τη Διακήρυξη, για όλες τις εθνικές, πολιτικές και οικονομικές καταστάσεις.

Ο συγκεκριμένος πολιτικός στόχος που προκύπτει από την ανάλυση αυτή είναι η αποχώρηση τόσο από το στρατιωτικό σκέλος του NATO (που είχε τότε συντελεστεί με πρωτοβουλία της πρώτης Κυβέρνησης Καραμανλή) όσο και από το πολιτικό, αλλά και από όλους τους στρατιωτικούς, πολιτικούς και οικονομικούς συνασπισμούς, με κατάργηση των συμφωνιών που είχε υπογράψει η χώρα οι

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

οποίες οδηγούν στην εξάρτηση από τα «μονοπωλιακά και ιμπεριαλιστικά συμφέροντα», είτε οι συμφωνίες αυτές είναι διεθνείς είτε είναι προφανώς συμφωνίες για επενδύσεις των λεγόμενων κεφαλαίων εξωτερικού.

Θετικά διατυπωμένος ο στόχος αυτός, συνίσταται στη διαμόρφωση μιας ανεξάρτητης και δυναμικής εξωτερικής πολιτικής της χώρας, με σαφή αίσθηση των περιφερειακών της ταυτοτήτων, δηλαδή της ευρωπαϊκής και κυρίως της βαλκανικής και της μεσογειακής, ενώ ιδιαίτερη σημασία έχει η ρητή αναφορά στον στρατηγικό χώρο της ανατολικής Μεσογείου, στον οποίο ανήκει η Ελλάδα. Συναφείς είναι και οι στόχοι που δηλώνονται –μέσα στο κλίμα της εποχής και της ανάλυσης αυτής– για «αποποινικοποίηση των Βαλκανίων» και «ουδετεροποίηση της Μεσογείου».

Ο αντιεξαρτησιακός-αντιαμερικανικός και αντιδυτικοευρωπαϊκός λόγος μετατρέπεται έτσι σε λόγο υπέρ της ειρήνης, της ουδετερότητας και της πολυδύναμης και ανεξάρτητης εξωτερικής πολιτικής, μέσα στο διπολικό σχήμα της περιόδου εκείνης και χωρίς –όπως σημειώσαμε– ρητή αναφορά και αξιολόγηση της στάσης και του ρόλου της τότε Σοβιετικής Ένωσης και των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού που κάλυπταν όλα τα Βαλκάνια πλην Ελλάδος και Τουρκίας.

Άξια μνείας είναι βέβαια και η απουσία ρητής και εκτενούς αναφοράς στην τουρκική στρατηγική, που φαίνεται να θεωρείται τότε απλό παρακαλούθημα της αμερικανικής πολιτικής για την περιοχή.

Αναδεικνύεται έτσι το σύνθημα «Για μια Ελλάδα που να ανήκει στους Έλληνες», όχι ως σύνθημα κοινωνικό, δηλαδή με πιθανές ρατσιστικές ή ξενοφοβικές συμπαράδηλώσεις, γιατί αυτό ήταν τελείως έξω από το πνεύμα και τα δεδομένα της εποχής, αλλά ως σύνθημα καθαρά αντιεξαρτησιακό, δηλαδή ως αίτημα απαλλαγής από τις ανισότητες στις εξωτερικές σχέσεις, δηλαδή από την ξενική εξάρτηση, και άρα ως αίτημα διασφάλισης της εθνικής ανεξαρτησίας και της λαϊκής κυριαρχίας. Πρόκειται άλλωστε για αίτημα που δεν αφορά μόνον τη μεταπολιτευτική και μεταδικτατορική Ελλάδα, αλλά που διαπερνά συνολικά την ιστορία του νέου Ελληνικού Κράτους. Η ίδια η ερμηνεία της εξέλιξης της Επανάστασης της Ανεξαρτησίας και των συνθηκών ίδρυσης και συγκρότησης του νέου Ελληνικού Κράτους που φαίνεται να επικρατούσε την εποχή εκείνη και στην επιστημονική συζήτηση αναδείκνυε ως καθοριστικό το στοιχείο της ξενικής εξάρτησης.

Υπό την έννοια αυτή, ο αντιεξαρτησιακός λόγος δεν ήταν μόνο ριζοσπαστικός, αλλά διέθετε και τα στοιχεία της εθνικής και συλλογικής αυτοσυνειδησίας και αξιοπρέπειας, δηλαδή υπερηφάνειας, και εντασσόταν στο κεντρικό μάλλον ρεύμα των σχετικών αναλύσεων της πολιτικής, επιστημονικής και προοδευτικής σκέψης της εποχής, που δεν ήταν ακόμη μια εποχή αποχρώσεων αλλά αδρών γραμμών.

Ο πυρήνας όμως της Διακήρυξης είναι το στοιχείο του κοινωνικού ριζοσπαστισμού, που ταυτίζεται με την ίδια την ανάδειξη του λεγόμενου κοινωνικού ζητήματος σε

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

κεντρικό πολιτικό θέμα. Η Διακήρυξη δεν αρκείται σε διαπιστώσεις προβλημάτων και ανισοτήτων, ούτε στην καταγραφή συγκεκριμένων στόχων οικονομικής, κοινωνικής και αναπτυξιακής πολιτικής. Φτάνει στην προβολή ενός καθαρού και σαφούς κοινωνικού οράματος και μιας ιστορικής τελεολογίας, που είναι ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της κοινωνίας, η κοινωνική απελευθέρωση και η κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο. Δηλαδή η ριζική αλλαγή των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών σχέσεων και της μορφής οργάνωσης της κοινωνίας και της οικονομίας.

Άρα το ΠΑΣΟΚ δηλώνει έτσι εξαρχής και εκ γενετής την προσήλωσή του στο κοινωνικό κράτος και στην κοινωνική αλληλεγγύη και συνοχή. Θέτει δε ως βασικό πολιτικό στόχο τη συνταγματική κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων, που τότε δεν περιλαμβάνονταν ακόμη στον σχετικό κατάλογο, αλλά περιλήφθηκαν για πρώτη φορά με το Σύνταγμα του 1975.

Στον κατάλογο αυτό των κοινωνικών δικαιωμάτων περιλαμβάνεται το δικαίωμα στην εργασία για όλους (ως αναφορά στον κεινσιανής έμπνευσης στόχο της πλήρους απασχόλησης), η προστασία της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας, το δικαίωμα στην υγεία με κατάργηση των σχετικών προνομίων και ανισοτήτων, το δικαίωμα στην πλήρη κοινωνική ασφάλιση, η πραγματική οικονομική και κοινωνική ισότητα ανδρών και γυναικών.

Το μήνυμα αυτό της Διακήρυξης εμφανίζεται ως αν-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

- β. Σε ριζοσπαστισμό ως προς τα νέα πεδία της πολιτικής, όπως το ίδιο το κοινωνικό ζήτημα αλλά και η προστασία του περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής, καθώς και η εφαρμογή μιας οικιστικής και πολεοδομικής πολιτικής που εξασφαλίζει πολιτισμένη κατοικία σε κάθε ελληνική οικογένεια (θέματα που κάνουν τότε την εμφάνισή τους).
- γ. Σε ριζοσπαστισμό ως προς τη συγκρότηση του κράτους με έμφαση στη διοικητική αποκέντρωση και την τοπική αυτοδιοίκηση καθώς και στον αγώνα κατά της γραφειοκρατίας.
- δ. Σε ριζοσπαστισμό ως προς τη σημασία της παιδείας, του πολιτισμού και της εθνικής και λαϊκής παράδοσης, αλλά και ως προς τη σημασία του διαχωρισμού κράτους-Εκκλησίας, που συνοδεύεται στη Διακήρυξη από την εξαγγελία της κοινωνικοποίησης της μοναστηριακής περιουσίας.

Το βασικό τετράπτυχο των αρχών και στόχων του ΠΑΣΟΚ, δηλαδή η εθνική ανεξαρτησία, η λαϊκή κυριαρχία, η κοινωνική απελευθέρωση και η δημοκρατική διαδικασία, εμφανίζεται έτσι ως ένα τετράπτυχο ριζοσπαστικών και αλληλένδετων στόχων. Μάλιστα για την κοινωνική απελευθέρωση τονίζεται ότι αποτελεί «προϋπόθεση για την πραγμάτωση της πολιτικής δημοκρατίας». Συνεπώς η οικονομική και πολιτική δημοκρατία συνυφαίνονται εξαρχής.

Θεσμικά και συνταγματικά, όλα αυτά προϋποθέτουν,

κατά τη Διακήρυξη, την απόλυτη ισχύ της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας, την κατοχύρωση του δικαιώματος αντίστασης («άμυνας»), τον πλήρη σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων –ατομικών, ομαδικών και πολιτικών– την κατοχύρωση της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης, την κατοχύρωση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και, όπως είδαμε, την κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Ειδική και ιδιαίτερα σημαντική όψη του κοινωνικού και πολιτικού ριζοσπαστισμού που επαγγέλλεται η Διακήρυξη της 3ης Σεπτεμβρίου είναι ο οργανωτικός ριζοσπαστισμός. Το ΠΑΣΟΚ εμφανίζεται ως νέου τύπου πολιτικός φορέας (χωρίς να αποσαφηνίζονται ακόμη οι έννοιες του κινήματος και του κόμματος στην ορολογία του). Ως ένας πολιτικός φορέας που βασίζεται στην ενεργό συμμετοχή του πολίτη μέσω οργανώσεων βάσης, άρα ως ένας φορέας μακριά από τα παλαιοκομματικά και βουλευτοκρατικά συστήματα οργάνωσης της προδικτατορικής περιόδου.

Ως θεμελιώδης δε αρχή της εσωτερικής του οργάνωσης εξαγγέλλεται η «απόλυτη, κατοχυρωμένη δημοκρατική διαδικασία από τη βάση μέχρι την ηγεσία με απόλυτη ισότητα όλων των μελών που θα το στελεχώνουν. Και το πρόγραμμα και το οργανωτικό σχήμα θα συναποφασισθούν στην πορεία με την ισότιμη συμμετοχή των μελών του πρώτου Συνεδρίου, που γρήγορα θα συνέλθει στο πλαίσιο μιας κατοχυρωμένης δημοκρατικής διαδικασίας». Όπως μάλιστα τονίζει η Διακήρυξη, το σχήμα αυτό ανταποκρίνεται στο καθολικό αίτημα για «πολιτικούς οργανισμούς αρ-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

χών που τους διακρίνει η ελεύθερη δημοκρατική έκφραση της βίας, για να δεσμεύεται η ηγεσία στις πολιτικές αποφάσεις και για να υπάρχει συνέπεια και συνέχεια».

3. Τριάντα χρόνια μετά

Διαβάζοντας ένα τέτοιο ιστορικό, ελλειπτικό, πανηγυρικό πολιτικό κείμενο, τριάντα χρόνια μετά, ύστερα από δύο μακράς διάρκειας κυβερνητικές θητείες του ΠΑΣΟΚ και μετά από τόσες και τέτοιες μεταβολές στο διεθνές και στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, στην τεχνολογία, στην ίδια τη διαστρωμάτωση, τη νοοτροπία και την αξιακή κλίμακα της κοινωνίας, μπορεί κάποιος να επιλέξει πολλές και διάφορες οπτικές γωνίες.

Οπτικές γωνίες αρνητικές και μονοδιάστατες που μετατρέπουν το κείμενο της Διακήρυξης της 3ης Σεπτέμβρη σε έναν κατάλογο απλουστευτικών αναλύσεων, εσφαλμένων προγνώσεων, διεθνοπολιτικών οικονομικών και κοινωνικών μαξιμαλισμών ή πολιτικών διαφεύσεων και παρεκκλίσεων.

Νομίζω ότι η σωστή προσέγγιση είναι αυτή που αντιμετωπίζει τη Διακήρυξη της 3ης Σεπτέμβρη ως κείμενο παραδειγματικό, όχι επειδή επιτελεί τώρα μια συμβολική λειτουργία, αλλά γιατί βρίσκεται ιστορικά στην αφετηρία της δυναμικής που ανέπτυξε το ΠΑΣΟΚ καταφέροντας να μετατραπεί μέσα σε λίγα χρόνια (1974-1977) σε ένα πο-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

- α. Κείμενο της εποχής του που εκφράζει έντονα τη συγκυρία και τα ρεύματα της κοινής γνώμης και της κοινωνίας.
- β. Ένα κείμενο που ανοίγει νέα πεδία πολιτικής.
- γ. Ένα κείμενο που απευθύνει νέου τύπου πρόσκληση πολιτικής οργάνωσης και συμμετοχής σε ένα νέου τύπου κόμμα.
- δ. Ένα κείμενο που δηλώνει το κοινωνικό και ιδεολογικό στίγμα του και προσφέρει ένα σχήμα ερμηνείας των ιστορικών, κοινωνικών και οικονομικών καταστάσεων.
- ε. Ένα κείμενο αδρό που εκφράζει έναν διάχυτο ριζοσπαστισμό στα πεδία της εθνικής ταυτότητας, της εξωτερικής πολιτικής, της οργάνωσης του κράτους και του μοντέλου διακυβέρνησης, της κοινωνίας και των λειτουργιών της, της οικονομίας και των ανισοτήτων που αυτή παράγει, του πολιτικού και κομματικού συστήματος και των αποκλεισμών που αυτό προκαλεί.
- στ. Ένα κείμενο που αναδεικνύει ορισμένα βασικά συνθήματα και ορισμένους συγκεκριμένους και καθαρούς πολιτικούς στόχους που διαφοροποιούν το ΠΑΣΟΚ από κάθε άλλον πολιτικό φορέα και προσδιορίζουν τη θέση του στο ιδεολογικό και πολιτικό φάσμα.
- Τα κύρια όμως πολιτικά χαρακτηριστικά της Διακήρυξης θα έλεγα ότι είναι η σαφής παρουσίαση του ΠΑΣΟΚ:

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Το βασικό άλλωστε δίδαγμα που απορρέει από τη Διακήρυξη της 3ης Σεπτέμβρη είναι ότι η σχέση με την εποχή και η πολιτική νεωτερικότητα είναι βασικές προϋποθέσεις για την εγκαθίδρυση μιας ουσιαστικής, στέρεης και αυθεντικής σχέσης με το κοινωνικό και πολιτικό ακροατήριο.

Αν το να διαμορφωθεί η ιδρυτική διακήρυξη ενός πολιτικού σχήματος που διεκδικεί την πρώτη κοινοβουλευτική του εκπροσώπηση μετά από το σοκ της δικτατορίας και της μεταπολίτευσης ήταν εγχείρημα δύσκολο, η διαμόρφωση της διακήρυξης του ανασυγκροτημένου ΠΑΣΟΚ της νέας εποχής, μετά από τριάντα χρόνια διαδρομής και είκοσι χρόνια κυβερνητικής θητείας, είναι εγχείρημα πολύ δυσκολότερο, γιατί στην εποχή μας δεν υπάρχει τεκμήριο ιδεολογικής και πολιτικής αθωότητας για κανέναν.

Χρειάζεται συνεπώς μια νέα σύνθεση, που να συνδυάζει ρητές δηλώσεις και επιβεβλημένες σιωπές, που να συνδυάζει τα ρεύματα και τις ανάγκες της εποχής με καθαρές αξίες και αρχές. Που να συνδυάζει τις εμπειρίες της πολιτικής διαδρομής και της κυβερνητικής θητείας του ΠΑΣΟΚ με την αγνότητα των νέων ηλικιών και των νέων κοινωνικών δυνάμεων. Που να συνδυάζει την ανάγκη για σαφήνεια και απλότητα με την ανάγκη για διεισδυτικές αναλύσεις πολύπλοκων και αντιφατικών καταστάσεων.

Μια σύνθεση που να αξιοποιεί την ιστορία και την παράδοση αλλά και την ακατάσχετη ροπή της κοινωνίας προς τον νεωτερισμό και την αλλαγή. Μια σύνθεση που

ΑΥΟ ΑΕΞΕΙΣ

να είναι αυθεντική και όχι επίπλαστη, που να μιλά με ειλικρίνεια στην καρδιά και το μυαλό της μεγάλης πλειοψηφίας του ελληνικού λαού και να διασφαλίζει τη συνέχεια και τη δυναμική του «όλου ΠΑΣΟΚ» ως πολυσυλλεκτικού, πλειοψηφικού κόμματος διακυβέρνησης, εμπιστοσύνης και ευαισθησίας, ως ενός μεγάλου κινήματος αξιών.

II

ΕΙΚΟΣΙ ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΑΣΟΚ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

1. Η θέση του ΠΑΣΟΚ στον άξονα «Αριστερά-Δεξιά».

Η διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς και η διαμόρφωση ενός ιδεολογικού και πολιτικού άξονα πάνω στον οποίο να μπορούν να τοποθετηθούν σχηματικά, συμβολικά και αντιθετικά οι διάφορες πολιτικές θέσεις και στάσεις γεννιέται μαζί με τη σύγχρονη συνταγματική δημοκρατία. Προκύπτει δηλαδή μέσα από τις μεγάλες τομές του 17ου-18ου αιώνα που οδήγησαν στη νεωτερική κοινωνία. Τυποποιείται μέσα από τις πολιτικές και θεσμικές εξελίξεις που σηματοδότησαν τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 ως μήτρα της σύγχρονης πολιτικής, πολλά όμως στοιχεία της υπάρχουν ήδη μέσα στους θεσμούς που διαμορφώθηκαν σταδιακά στην Αγγλία τόσο στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο, με τη λεγόμενη βιομηχανική επανάσταση, όσο και στο πολιτικό και θεσμικό πεδίο, μέσα από τη συγκρότηση των προπλασμάτων της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Η διάκριση αυτή οριστικοποιείται στη συνέχεια μέσα από την εμφάνιση του μαρξισμού, την ανάπτυξη του εργα-

τικού κινήματος και τη γέννηση των σοσιαλιστικών, σοσιαλδημοκρατικών και εργατικών κομμάτων που αποσαφηνίζουν και ισχυροποιούν τον αριστερό πόλο της διάκρισης.

Σήμερα, στην αρχή του 21ου αιώνα και με συσσωρευμένες τις εμπειρίες του προηγούμενου αιώνα, που στο δεύτερο μισό του ανέδειξε στο έπακρο και στη συνέχεια αμφισβήτησε τη διάκριση αυτή, το ιδεολογικό και πολιτικό φάσμα επιμένει να ορίζεται από τον άξονα Αριστεράς-Δεξιάς. Η διάκριση αυτή εξακολουθεί να ορίζει το εύρος των πιθανών ιδεολογικών και πολιτικών τοποθετήσεων και άρα αφορά την ουσία και το διακύβευμα τόσο της πολιτικής όσο και της δημοκρατίας.

Η αμφισβήτηση συνεπώς της κλασικής διάκρισης Αριστεράς-Δεξιάς, που συμπαρασύρει όλους τους επιμέρους πιθανούς συνδυασμούς και όλες τις αποχρώσεις (Κέντρο, Κεντροαριστερά, Κεντροδεξιά κ.λπ.), καθίσταται συνώνυμη με την αμφισβήτηση της ίδιας της υπόστασης και της κρισιμότητας της πολιτικής αλλά και των θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Ο συνηθέστερος τρόπος για την αμφισβήτηση της διάκρισης Αριστεράς-Δεξιάς είναι η απόπειρα αυτοτοποθέτησης συντηρητικών κομμάτων, με διαδρομή, παράδοση και ιστορία σε αυτόν τον πολιτικό, ιδεολογικό και αισθητικό χώρο, στο «μέσον» του ιδεολογικού και πολιτικού φάσματος. Ο «μεσαίος χώρος» ταυτίζεται έτσι με έναν δήθεν «κοινόχρηστο» ιδεολογικό και πολιτικό χώρο, στον οποίο μπορεί να βρισκονται οι πάντες και ιδίως οι κυμαινόμενοι και άρα κρίσι-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

μοι ψηφοφόροι. Ο «μεσαίος χώρος» παραπέμπει συνεπώς σε κάτι «ουδέτερο» και «μετριοπαθές». Ανακαλεί συνειρμικά στη μνήμη τον «μέσο όρο» και το «μεσαίο μέγεθος», δηλαδή έννοιες μέσα από τις οποίες μπορεί να αυτοαναγνωριστεί ένας μεγάλος αριθμός πολιτών. Έχει όμως το μειονέκτημα του «γεωγραφικού» απλώς προσδιορισμού, χωρίς να γίνεται αναφορά στην παράδοση και στη συνέχεια των πολιτικών δυνάμεων.

Εξηγείται έτσι η προσπάθεια συντηρητικών δυνάμεων (με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη Νέα Δημοκρατία) να αυτοτοποθετηθούν, όχι πλέον στον «μεσαίο χώρο», αλλά στο «Κέντρο».

Επειδή όμως το «Κέντρο» είναι σε πολλές χώρες, και σίγουρα στην Ελλάδα, μια έννοια ιστορικά και πολιτικά φορτισμένη, μια έννοια που ιστορικά έχει αντιδεξιό χαρακτηριστικά, είναι δηλαδή σε σχέση με τους ιδεολογικούς και πολιτικούς προκατόχους της Νέας Δημοκρατίας η «άλλη παράταξη», ο όρος «Κέντρο» διανθίζεται και μετατρέπεται σε «κοινωνικό Κέντρο».

Οι λέξεις όμως –σε αντίθεση με πολλούς ανθρώπους– διαθέτουν και ιδεολογία και μνήμη, και εκδικούνται. Διεκδικώντας τη θέση τους στο «Κέντρο», οι συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις ανακαλούν στην επιφάνεια τη θεμελιώδη διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς που επιδιώκουν να ξεχάσουν και να υπερβούν. Χωρίς όμως τη διάκριση αυτή δεν μπορεί ούτε να προσδιοριστεί ούτε να νοηθεί το «Κέντρο».

Ο δε όρος «κοινωνικό Κέντρο» προκαλεί ακόμη με-

γαλύτερα προβλήματα ως προς την ίδια την κοινωνική σύνθεση κομμάτων όπως η Νέα Δημοκρατία. Αν υπάρχει ένα «κοινωνικό Κέντρο» ως επιθυμητό κοινωνικό, πολιτικό και εκλογικό ακροατήριο της Νέας Δημοκρατίας, ποιες δυνάμεις συγκροτούν άραγε την «κοινωνική Δεξιά» και την «κοινωνική Αριστερά»;

Τίθενται κατά τον τρόπο αυτό επί τάπητος δύο κρίσιμα ζητήματα: Πρώτον, η αυτοσυνειδησία της συντηρητικής παράταξης, που βλέπει να ευτελίζεται με μεγάλη ευκολία και για προφανείς επικοινωνιακούς λόγους το ίδιο το ιδεολογικό και συμβολικό της απόθεμα. Η Ελλάδα τείνει να εμφανιστεί –μέσα από τις επικοινωνιακές πρωτοβουλίες της Νέας Δημοκρατίας– ως η μόνη ευρωπαϊκή χώρα χωρίς «Δεξιά», χωρίς πολιτικό εκφραστή της συντηρητικής παράταξης! Διεκδικώντας συνεπώς την ιδεολογική της μετατόπιση στο μέσον του πολιτικού φάσματος, η Νέα Δημοκρατία ανοίγει το μέτωπο της εσωτερικής ιδεολογικής της αμφισβήτησης «από τα δεξιά», όπου βρίσκεται η αυτοτοποθέτηση της πλειοψηφίας των οπαδών και ψηφοφόρων της.

Δεύτερον, η έμφαση στο «κοινωνικό Κέντρο» για λόγους επικοινωνιακούς προδίδει άγχος για τη στάση των μεσαίων εισοδηματικών στρωμάτων – ανεξαρτήτως πολιτικής και ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης και κομματικής προτίμησης. Είναι όμως άλλο πράγμα ο βαθμός ικανοποίησης των μεσαίων εισοδηματικών στρωμάτων (που αναγκαστικά, λόγω όγκου, περνά μέσα από τη γενική οικονο-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

μική πολιτική και όχι μέσα από επιδοματικές ή προνοιακές πολιτικές) και άλλο πράγμα η ιδεολογική και πολιτική αυτοσυνειδησία των κομμάτων και ιδίως των πολιτικών παρατάξεων.

Αυτό δεν σημαίνει ότι η διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς είναι μια διάκριση συμπαθής για τον σημερινό πολίτη. Αντιθέτως, είναι μια διάκριση αντιπαθής, γιατί είναι έντονα συμβατική και παραπέμπει πολύ συχνά σε αρνητικές πολιτικές εμπειρίες και σε ένα κομματικό και πολιτικό σύστημα που δεν διασφαλίζει, στον αναγκαίο βαθμό, ούτε την πολιτική συμμετοχή ούτε την κοινωνική εκπροσώπηση.

Η διάκριση όμως αυτή είναι αναμφίβολα κατανοητή για τη μεγάλη πλειονότητα των πολιτών και συνοδεύεται, σε σημαντικό βαθμό (όχι όμως πάντοτε), από αντίστοιχες διακρίσεις ως προς την παράδοση, τις κλίμακες αξιών, τις νοοτροπίες, την αισθητική, τις συμπεριφορές, τις ευαισθησίες και τις προτεραιότητες, καθώς και τις αντιλήψεις για την ιστορία, την κοινωνία, την οικονομία και την πολιτική.

Από την άλλη μεριά η διάκριση αυτή που ανάγεται στις ίδιες τις αφετηρίες της βιομηχανικής και νεωτερικής εποχής, των θεσμών και της πολιτικής της σίγουρα δεν μπορεί να συλλάβει την πολυπλοκότητα, τις αντιφάσεις, τις αντιθέσεις, τις αποχρώσεις και τις αγωνίες μιας κοινωνίας μετανεωτερικής και μεταβιομηχανικής, μιας κοινωνίας που κινείται μέσα σε αλλά διεθνοπολιτικά, τεχνολογικά, αισθητικά, επικοινωνιακά και οικονομικά συμφραζόμενα.

Σήμερα συνεπώς η διάκριση αυτή εξακολουθεί να εί-

ναι κατανοητή, δεν είναι όμως ούτε αυτονόητη ούτε αυταπόδεικτη. Η απλή δήλωση ιδεολογικής και πολιτικής τοποθέτησης δεν αρκεί, και μια προοδευτική αυτοτοποθέτηση δεν λειτουργεί ούτε αυτόματα, ούτε ευθύγραμμα. Κάθε ιδεολογική ευαισθησία και κάθε πολιτική στάση πρέπει να αποδεικνύεται από το κοινωνικό της αποτέλεσμα. Το να θέλει, συνεπώς, κάποιος – πρόσωπο ή πολιτικός φορέας – να είναι αριστερός, με την έννοια του προοδευτικού, στην εποχή μας είναι πολύ πιο δύσκολο από ό,τι πριν από μερικές δεκαετίες. Η ιστορική εξέλιξη και η πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού δεν είχε επιπτώσεις μόνο διεθνοπολιτικές αλλά και ιδεολογικές, που επηρεάζουν κατά βάθος την αξιοπιστία όλων των εκδοχών προοδευτικής σκέψης. Ταυτοχρόνως το γεγονός ότι όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά, σοσιαλδημοκρατικά και εργατικά κόμματα διαθέτουν πλέον κάποιο μικρό ή μεγάλο κυβερνητικό παρελθόν τα φέρνει αντιμέτωπα με πρακτικές διαχείρισης εξουσίας και δεν επιτρέπει τη θεωρητική καθαρότητα ή αθωότητα παλαιών εποχών. Όλα έχουν γίνει συνεπώς πάρα πολύ πολύπλοκα: και τα προβλήματα μιας μετανεωτερικής κοινωνίας και οι απαντήσεις μιας προοδευτικής σκέψης που καλείται διαρκώς να συμβιβάσει τις ευαισθησίες και την αποτελεσματικότητά.

Παρ' όλα αυτά, σε πείσμα όσων κατά καιρούς διακήρυξαν το τέλος της ιστορίας, το τέλος των ιδεολογιών και το τέλος της πολιτικής, μπορεί να υπάρχουν περιόδοι κρίσης ή ανομίας, τίποτα όμως από αυτά δεν φτάνει στο τέ-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

λος του, εφόσον υπάρχουν λαοί, κοινωνίες, άνθρωποι με προβλήματα, συγκρούσεις συμφερόντων, και άρα εφόσον υπάρχουν σταθμίσεις που πρέπει να γίνουν με κριτήρια ιδεολογικά και αξιολογικά, δηλαδή πολιτικά. Το ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτικό στίγμα του ΠΑΣΟΚ εξακολουθεί συνεπώς να έχει πολύ μεγάλη σημασία.

Το ΠΑΣΟΚ αυτοσυστήθηκε το 1974 ως πολιτικός φορέας του εθνικού, κοινωνικού και πολιτικού ριζοσπαστισμού. Επιχείρησε εξαρχής να διαφοροποιηθεί από τις συμβατικές πολιτικές δυνάμεις του κεντρώου χώρου, αλλά ταυτόχρονα διεκδίκησε την ενσωμάτωσή τους και την έκφρασή τους από αυτό – στόχο που πέτυχε από το 1977 και μετά.

Το ΠΑΣΟΚ αυτοτοποθετήθηκε συνεπώς εξαρχής, αν όχι ρητά, πάντως μέσα από σαφείς αντιδιαστολές, στο χώρο της ευρύτερης Αριστεράς, εισάγοντας ενεργά στην ίδια την καθημερινή, ελληνική πολιτική ορολογία την έννοια του σοσιαλισμού. Διαφοροποιήθηκε όμως ευθύς εξαρχής από το χώρο της κομμουνιστικής Αριστεράς, και διεκδικώντας την ενσωμάτωση και την έκφραση της κεντρώας παράδοσης τοποθετήθηκε με αρκετά μεγάλη σαφήνεια στο χώρο της *Κεντροαριστεράς*, επιδιώκοντας να εκφράσει την πολιτική παράδοση του Κέντρου, να ταυτιστεί με την πιο προοδευτική εκδοχή του και να αναδείξει τις κοινωνικές ευαισθησίες της Αριστεράς.

Ως τέτοιο άλλωστε έγινε αντιληπτό από τους ίδιους τους πολίτες, που το τοποθέτησαν πολύ γρήγορα στο στρατηγικό κεντρικό σημείο του ιδεολογικού και πολι-

τικού φάσματος, καθιστώντας το έτσι κόμμα όχι κεντρώο αλλά κάτι πολύ σημαντικότερο: κεντρικό.

Οι επιλογές αυτές σε συνδυασμό με τον πολυσυλλεκτικό και πλειοψηφικό χαρακτήρα που προσέλαβε το ΠΑΣΟΚ, με γεωμετρική πρόοδο, από το 1974 ως το 1977 και από το 1977 ως το 1981 του επέτρεψαν αλλά και του επέβαλαν να λειτουργήσει σχεδόν εξαρχής ως κόμμα-παράταξη. Να εκφράσει δηλαδή τη λεγόμενη δημοκρατική προοδευτική παράταξη, αναγόμενο σε όλες τις μεγάλες και μετωπικές συγκρούσεις που διαπερνούν την ελληνική ιστορία: τον εθνικό διχασμό, τον εμφύλιο πόλεμο, τη δύσκολη μετεμφυλιακή περίοδο που οδήγησε στη δικτατορία.

Η ευρύτητα, η πολυσυλλεκτικότητα, η μετωπική δηλαδή παραταξιακή λογική και στη συνέχεια η ικανότητα σύνθεσης, που είναι βασικό στοιχείο της κυβερνητικής ικανότητας και ευθύνης, ήταν πάντα χαρακτηριστικά του ΠΑΣΟΚ, σε συνδυασμό με ένα λόγο εθνικά, πολιτικά και κοινωνικά ριζοσπαστικό, δηλαδή σαφώς αντι-συντηρητικό.

Στα στοιχεία δε αυτά της γενετικής του ταυτότητας προστέθηκε από το 1981 και μετά η στενή σχέση με τους ευρωπαίους σοσιαλιστές, μια σχέση που δεν είχε δηλωθεί εξαρχής –το αντίθετο–, αλλά έγινε στη συνέχεια βασικό προσδιοριστικό στοιχείο της φυσιογνωμίας του.

Το ΠΑΣΟΚ είναι συνεπώς ένα ευρωπαϊκό σοσιαλιστικό κόμμα. Ένα κόμμα που εκφράζει τη μεγάλη δημοκρατική παράταξη, ένα κόμμα που ενσωματώνει και επικαιροποιεί την παράδοση και τη δυναμική του Κέντρου και

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

της Αριστεράς, ένα κόμμα της ευρύτερης ελληνικής Κεντροαριστεράς, ένα κίνημα ριζοσπαστικό και ταυτόχρονα ένα κόμμα κυβερνητικής ευθύνης. Ένα λαϊκό κίνημα. Ένα πολυσυλλεκτικό και πλειοψηφικό πολιτικό ρεύμα. Με άλλα λόγια το ΠΑΣΟΚ πρέπει πάντα να είναι η προοδευτικότερη και φιλολαϊκότερη –δηλαδή η αριστερότερη– δυνατή εκδοχή ενός μεγάλου, πολυσυλλεκτικού και πλειοψηφικού κόμματος εξουσίας.

Τριάντα χρόνια μετά, το ΠΑΣΟΚ έχει άλλωστε διαμορφώσει τη δική του ενδογενή παράδοση, την οποία οφείλει να αξιοποιήσει. Δεν διαθέτει το τεκμήριο αθωότητας της ιδρυτικής του εποχής, διαθέτει όμως την αποδεδειγμένη αντοχή του που το έχει καταστήσει πυλώνα του πολιτικού συστήματος της χώρας, σημείο αναφοράς για τους πολίτες, είτε αυτοί το συμπαθούν και το αποδέχονται είτε το αμφισβητούν, το αντιπαθούν και το απορρίπτουν.

2. Οι κοινωνικοί εταίροι του ΠΑΣΟΚ

*το ΠΑΣΟΚ κίνημα κατά των ανισοτήτων,
κίνημα κοινωνικής ενσωμάτωσης.*

Το ΠΑΣΟΚ απευθύνθηκε εξ αρχής στους βασικούς κοινωνικούς του εταίρους, δηλαδή στις κοινωνικές ομάδες που θέλησε να εκφράσει, προσδιορίζοντές τις όχι μόνον με αναφορά στη θέση που κατέχουν στην παραγωγική διαδικασία αλλά και ηλικιακά. Το ΠΑΣΟΚ ανέδειξε έτσι

νέες κοινωνικές κατηγορίες (όπως οι μικρομεσαίοι) και έφερε στο επίκεντρο της προσοχής κλασικές αλλά πολιτικά υποβαθμισμένες κατηγορίες (όπως οι αγρότες ή οι χαμηλοσυνταξιούχοι).

Το ΠΑΣΟΚ συγκρότησε κατά τον τρόπο αυτόν ένα κίνημα γενεών, αναφερόμενο σε μεγάλες στιγμές της ιστορίας της χώρας, όπως η Εθνική Αντίσταση, το Κίνημα του 1-1-4, το Πολυτεχνείο, η μεταπολίτευση. Πέτυχε δε την αναγωγή όλων αυτών των επιμέρους κατηγοριών σε μία ενιαία κοινωνική και πολιτική κατηγορία, αυτή των «μη προνομιούχων», γιατί εμφανίζεται εξ αρχής ως:

- ❖ κίνημα κατά των ανισοτήτων, ανισοτήτων εισοδηματικών, κοινωνικών και εκπαιδευτικών, ανισοτήτων περιφερειακών, ανισοτήτων μεταξύ ανδρών και γυναικών, ανισοτήτων πολιτικών λόγω φρονημάτων και αποκλεισμών, ανισοτήτων έναντι του κράτους και της δημόσιας διοίκησης, ανισοτήτων στη λειτουργία των συστημάτων υγείας, ασφάλισης, πρόνοιας και στέγασης, που συγκροτούν τον πυρήνα του κοινωνικού κράτους. Και ως
- ❖ κίνημα κοινωνικής ενσωμάτωσης, δηλαδή κίνημα κατά κάθε άμεσου ή έμμεσου αποκλεισμού, παρεμπόδισης ή υποεκπροσώπησης στο οικονομικό, επαγγελματικό, πολιτικό, εκπαιδευτικό, αναπτυξιακό ή άλλο πεδίο.

Το ΠΑΣΟΚ, απευθυνόμενο στο σύνολο του ελληνικού λαού, χωρίς τις αγκυλώσεις που είχε ή που έδειχνε ότι έχει ο λόγος της κομμουνιστικής Αριστεράς, καθιστά κεντρικό πολιτικό ζήτημα το κοινωνικό ζήτημα, αντιμετωπίζοντας

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

τους πολίτες όχι ως τυπικά ίσους συμμετόχους της πολιτικής εξουσίας μέσω της δημοκρατικής αρχής, αλλά ως κοινωνικά υποκείμενα που βιώνουν προβλήματα και ανισότητες και νιώθουν αποκλεισμένοι ως «μη προνομιούχοι», δηλαδή αδικημένοι.

Η εγκάρσια αυτή προσέγγιση της κοινωνίας και η επαφή αυτή με κάθε πολίτη που αισθάνεται «μη προνομιούχος» ως κοινωνικό και εντέλει πολιτικό υποκείμενο, σε συνδυασμό με την ενσωμάτωση της δυναμικής της λεγόμενης δημοκρατικής παράταξης, καθιστά το ΠΑΣΟΚ, από κόμμα του 13,5%, αξιωματική αντιπολίτευση το 1977 και εκφραστή της μεγάλης πλειοψηφίας του ελληνικού λαού το 1981.

Τριάντα χρόνια αργότερα ο κόσμος και η κοινωνία έχουν αλλάξει ριζικά. Οι αλλαγές αυτές στην Ελλάδα οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στο ίδιο ΠΑΣΟΚ που άσκησε την κυβερνητική εξουσία για περίπου είκοσι χρόνια επηρεάζοντας τη διαστρωμάτωση της κοινωνίας και, για τουλάχιστον δύο φορές (την περίοδο της «αλλαγής» και την περίοδο του «εκσυγχρονισμού»), τον ίδιο τον κατάλογο των πολιτικών προτεραιοτήτων και των κοινωνικών διεκδικήσεων.

Οι «μη προνομιούχοι» του 1974 βρίσκονται σήμερα, ως κοινωνική κατηγορία και ως συγκεκριμένα υποκείμενα, σε άλλες κοινωνικές, εισοδηματικές και αισθητικές κλίμακες. Ο πυρήνας όμως του κοινωνικού ζητήματος είναι πάντα ο ίδιος:

Παρά την εντυπωσιακή πρόοδο της χώρας, παρά τη ρι-

ζική αλλαγή των δημοσιονομικών και μακροοικονομικών μεγεθών, παρά τις εντυπωσιακές εξελίξεις στις υποδομές, παρά την αναμφισβήτητη άνοδο του βιοτικού επιπέδου, παρά την ένταξη στην ΟΝΕ και τη ζώνη του Ευρώ, παρά τα όσα έγιναν για την ολοκλήρωση και τον εκσυγχρονισμό του κοινωνικού κράτους και την αύξηση των κοινωνικών δαπανών, πάντα υπάρχουν οι «μη προνομιούχοι». Πάντα υπάρχουν αυτοί που θεωρούν τον εαυτό τους αποκλεισμένο, παρεμποδισμένο ή αδικημένο. Και αυτό είναι δυστυχώς λογικό, γιατί υπάρχουν πάντα οι ανισότητες. Ανισότητες παλιές και επίμονες (όπως οι εισοδηματικές), αλλά και ανισότητες νέες, που γεννήθηκαν καθ' οδόν, μέσα από τις παρενέργειες διαφόρων μέτρων οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής υποστήριξης ή μέσα από τις αντιθέσεις, τους αποκλεισμούς και τις αδικίες που προκαλεί η λειτουργία της αγοράς και γενικότερα της οικονομίας σε ένα συνολικά πολύ υψηλότερο επίπεδο.

Το ΠΑΣΟΚ πρέπει συνεπώς να απευθύνεται πάντοτε στους «μη προνομιούχους» της σημερινής εποχής. Σε αυτούς δηλαδή που νιώθουν ότι ζουν μέσα σε μια κοινωνία ανασφάλειας και αναζητούν τη βοήθεια, τη στήριξη και τις εγγυήσεις ενός σύγχρονου κοινωνικού κράτους. Ενός κράτους που λειτουργεί ως μηχανισμός ανακατανομής του πλεονάσματος, ως μηχανισμός κοινωνικής ενσωμάτωσης και ως μηχανισμός εξομάλυνσης των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων και αντιθέσεων με στόχο την κοινωνική αλληλεγγύη και συνοχή. Αυτή όμως

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

η κοινωνία αλληλεγγύης δεν προκύπτει μέσα από τον εαυτό της, αλλά μέσα από την πολιτική και μέσα από τον κοινωνικό αγώνα, δηλαδή μέσα από τη λειτουργία του κράτους και την άσκηση μιας κοινωνικά ευαίσθητης και προοδευτικής διακυβέρνησης.

Το κοινωνικό ζήτημα εξακολουθεί να υπάρχει, παρότι όλα κινούνται σε υψηλότερο επίπεδο. Αυτό είναι πάντα το κύριο πολιτικό ζήτημα: το ζήτημα που έθεσε με σαφήνεια το ΠΑΣΟΚ το 1974, το ζήτημα στο οποίο κρίθηκε η πολιτική του και στις δύο μεγάλες κυβερνητικές του θητείες, το ζήτημα στο οποίο οφείλεται σε μεγάλο βαθμό η ήττα του το 2004 και το ζήτημα στο οποίο θα κριθεί η επιστροφή του στην κυβέρνηση στις επόμενες βουλευτικές εκλογές.

Πρέπει συνεπώς το ΠΑΣΟΚ να καταστεί και πάλι με τρόπο αξιόπιστο, σύγχρονο και αποτελεσματικό:

- ❖ *Ένα κίνημα κατά των ανισοτήτων, που εμφανίζονται άλλοτε με αδρό και άλλοτε με πολύ πιο εκλεπτυσμένο και περίπλοκο τρόπο στο εσωτερικό επαγγελματικών, κοινωνικών και ηλικιακών κατηγοριών, στο εσωτερικό των περιφερειών και των νομών της χώρας ή σε τελείως νέα πεδία, όπως η ψηφιακή κοινωνία της πληροφορίας και της γνώσης.*
- ❖ *Ένα κίνημα κοινωνικής ενσωμάτωσης, ένα κίνημα κατά της φτώχειας, κατά του αποκλεισμού και της αποξένωσης με τις σημερινές έννοιες των όρων, ένα κίνημα που αγωνίζεται να μετατρέψει την κοινωνία της ανασφάλειας σε κοινωνία αλληλεγγύης και συνοχής.*

- ❖ Ένα κίνημα για την εξασφάλιση νέων ευκαιριών και δυνατοτήτων σε όλους.

3. Το ΠΑΣΟΚ κόμμα κυβερνητικής ευθύνης, πολιτικής εμπιστοσύνης και κοινωνικής ευαισθησίας.

Βέβαια το ΠΑΣΟΚ δεν είναι το αρχικό ριζοσπαστικό κίνημα του 1974, αλλά ένα μεγάλο πλειοψηφικό και πολυσυλλεκτικό κόμμα εξουσίας, ένας πολιτικός φορέας που υπάρχει και συγκροτείται ως πλειοψηφικό ρεύμα μέσα στην ελληνική κοινωνία.

Ένα τέτοιο κόμμα κυβερνητικής ευθύνης, πολιτικής εμπιστοσύνης και κοινωνικής ευαισθησίας απευθύνεται εξ ορισμού στο σύνολο του ελληνικού λαού. Απευθύνεται όχι μόνον σε όσους βιώνουν τη σημερινή κοινωνία ως κοινωνία της ανασφάλειας, αλλά και σε όσους αντιλαμβάνονται τη σημερινή κοινωνία ως πεδίο προόδου και νέων ευκαιριών. Αυτές όμως οι ευκαιρίες πρέπει να κατανέμονται δίκαια αν θέλουμε να διασφαλίζεται η κοινωνική ειρήνη και συνοχή, τόσο ως θεμελιώδης αυταξία όσο και ως κρίσιμος συντελεστής ανάπτυξης σε όλα τα επίπεδα, από το επίπεδο της επιχείρησης μέχρι την εθνική οικονομία συνολικά.

Η πλειοψηφική δυναμική και η κυβερνητική ικανότητα ενός τέτοιου κόμματος βασίζεται στην ικανότητα δίκαιης και αποτελεσματικής διεύθυνσης της χώρας. Ή, με άλλη ορολογία, στη δυνατότητα άσκησης πολιτικής ηγεμονίας

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

(με την επιστημονική έννοια του όρου). Η ικανότητα αυτή συνίσταται στην ισορροπημένη και δίκαιη διατύπωση μιας ολοκληρωμένης προγραμματικής πρότασης για το γενικό συμφέρον του ελληνικού λαού και το μέλλον της χώρας.

Μια τέτοια προγραμματική πρόταση πρέπει να διασφαλίζει την πρόοδο και την ανάπτυξη της χώρας, με δικαιοσύνη και ασφάλεια, για όλους, να διασφαλίζει δηλαδή τη δίκαιη κατανομή των ευκαιριών και το δικαίωμα όλων στην ευημερία, μέσα σε μια κοινωνία αλληλεγγύης και συνοχής.

4. Η ζωτική ανάγκη για μια παγκόσμια δημοκρατική διακυβέρνηση.

Η ριζική μεταβολή που επήλθε από το 1989 και μετά στο διεθνές σύστημα με την κατάρρευση του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού, τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας, τη δημιουργία νέων εθνικών κρατών, την επανεμφάνιση των προτεκτοράτων, την επικράτηση της θεωρίας της ανθρωπιστικής επέμβασης, την επιβολή αρχικά μεν της λεγόμενης νέας τάξης πραγμάτων, στη συνέχεια δε της λογικής των «ασύμμετρων απειλών», έχει μεταβάλει το ίδιο το πλαίσιο αναφοράς στο οποίο συντελέστηκε στη χώρα μας η μεταπολίτευση του 1974 και η ίδρυση αλλά και η πρώτη κυβερνητική θητεία του ΠΑΣΟΚ.

Η «παγκοσμιοποίηση» δεν είναι απλώς και μόνο η παρούσα φάση της διεθνούς οικονομίας και του παγκόσμιου εμπορίου, ούτε η παρούσα φάση ανάπτυξης της τεχνολογίας της πληροφορίας και των επικοινωνιών, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη λειτουργία της οικονομίας σε εθνικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο.

Η «παγκοσμιοποίηση» δεν είναι επίσης μόνον η προσθήκη –δίπλα στα οικονομικά και τεχνολογικά αυτά δεδομένα– της επικοινωνιακής, αισθητικής, πολιτιστικής και ιδεολογικής ομοιομορφίας και μιας μονοδιάστατης πολιτικής σκέψης. Είναι κάτι πολύ παραπάνω από όλα αυτά.

Η «παγκοσμιοποίηση» ως έννοια (σε αντίθεση π.χ. με την έννοια της οικουμενικότητας) αποδίδει το τεράστιο πρόβλημα της παγκόσμιας διακυβέρνησης, η πιο εμφανής όψη του οποίου είναι η κρίση νομιμοποίησης αλλά και αποτελεσματικότητας που διαπερνά τον ΟΗΕ και πολλούς άλλους οργανισμούς. Μια γενικευμένη κρίση διεθνούς νομιμότητας, η οποία ποτέ άλλωστε δεν έφτασε σε σημείο πληρότητας και επάρκειας.¹⁶

Η διεθνής νομιμότητα και η διεθνής κοινωνία δεν λειτουργούν ούτε με βάση τις αντιλήψεις, τις αρχές και τους κανόνες αυτού που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε δυτικούς νομικούς και πολιτικούς πολιτισμούς.

---

16. Βλ. πιο αναλυτικά E. Venizelos, «The Universality of the Constitutional Civilization and the Necessity for a “Politicization of Globalization”», ό.π., σελ. 35-45.

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Μέσα συνεπώς σε έναν κόσμο που διέρχεται μια τόσο έντονη κρίση «ανομίας», σ' έναν κόσμο μονοπολικό και ασύμμετρο, στον οποίο δεν έχουν βρει τη θέση και το ρόλο τους ούτε μεγάλες χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία, που διαθέτουν σχεδόν το μισό του παγκόσμιου πληθυσμού, το μείζον πρόβλημα είναι κατ' ανάγκην το πρόβλημα της ασφάλειας και της σταθερότητας. Ιδίως για μια χώρα με σαφή μεν ευρωπαϊκή ταυτότητα, όπως η Ελλάδα, που βρίσκεται όμως σε δύο περιοχές ιστορικά και γεωγραφικά βεβαρημένες, όπως είναι τα Βαλκάνια και η ανατολική Μεσόγειος, και πολύ κοντά σε μια μόνιμη μήτρα προβλημάτων όπως είναι η Μέση Ανατολή. Μια πολιτική διεθνούς και περιφερειακής ασφάλειας και σταθερότητας απαιτεί συνείδηση των διεθνών συσχετισμών και συστηματική επεξεργασία και εφαρμογή περιφερειακών πολιτικών, με κορυφαία τη λειτουργία της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Για μια χώρα με τα μεγέθη της Ελλάδας (9η σε πληθυσμό μέσα στις είκοσι πέντε χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης) αλλά και με τα γεωγραφικά και τα ιστορικά συμφραζόμενά της, τόσο η διαμόρφωση συνθηκών ασφάλειας και σταθερότητας όσο και η αποτελεσματική συμμετοχή σε διεργασίες που τείνουν στη διαμόρφωση ενός νέου δημοκρατικού συστήματος παγκόσμιας διακυβέρνησης (μέσα προφανώς από τη ριζική ανακαίνιση του ΟΗΕ) έχουν νόημα μόνον όταν τίθενται μέσα σε ένα περιφερειακό, δηλαδή ευρωπαϊκό, κέλυφος. Μπορεί το αίτημα για μια παγκόσμια δημοκρατική διακυβέρνηση να

φαίνεται αδύνατο, σχεδόν ουτοπικό. Αυτό δεν αναιρεί όμως τη σημασία που έχουν οι ενδιάμεσες καταστάσεις. Κάθε διεθνής συσχετισμός δυνάμεων βασίζεται σε αντίβαρα, αφήνει να δημιουργηθούν θύλακες ασφάλειας ή εστίες κρίσης και εμπεριέχει κρίσιμες αποχρώσεις και διαβαθμίσεις. Μέσα σε όλα αυτά κάθε κράτος, και πολύ περισσότερο η Ευρωπαϊκή Ένωση συνολικά, οφείλει να διεκδικεί την καλύτερη και ασφαλέστερη θέση αξιοποιώντας όλες τις παραμέτρους ισχύος που διαθέτει, οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές.

*5. Η δική μας Ευρώπη είναι η κοινωνική
και θεσμικά ολοκληρωμένη Ευρώπη.*

Η ευρωπαϊκή επιλογή της χώρας διατυπώθηκε το 1974-1975 ως βασική στρατηγική για λόγους πρωτίστως ασφάλειας και δημοκρατικής σταθερότητας, μέσα από μια ανάλυση που τελούσε υπό το καταλυτικό βάρος της εμπειρίας της δικτατορίας.

Τριάντα χρόνια αργότερα, η Ελλάδα, ως παλιό πια μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέλος του σκληρού πυρήνα της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης και της ζώνης του Ευρώ, εμφανίζεται σταθερά προσανατολισμένη προς την ευρωπαϊκή ιδέα και την προοπτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, για λόγους οικονομικούς, αναπτυξιακούς αλλά και στρατηγικούς, δηλαδή για λόγους

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

αναγόμενους στην εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφάλειας και άμυνας της χώρας.

Αυτό δεν σημαίνει ότι η χώρα τρέφει ευρωπαϊκές ψευδαισθήσεις. Έχουμε πλήρη συνείδηση της ευρωπαϊκής πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας, των μεγάλων ελλειμμάτων (θεσμικών, δημοκρατικών και πολιτικών) της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έχουμε επίσης πλήρη συνείδηση του γεγονότος πως η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ένα ανοικτό και αναπεπταμένο πεδίο διαρκούς και σκληρής διαπραγμάτευσης, διακρατικού συνήθως χαρακτήρα, στο οποίο οι ιδεολογικές τάσεις και συγγένειες και οι πολιτικοί συσχετισμοί παίζουν ακόμη δευτερεύοντα ή συμπληρωματικό ρόλο.

Έχουμε ακόμη πλήρη συνείδηση του γεγονότος ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είναι ένα ταμείο ενίσχυσης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών ή περιφερειών, αλλά ένα σύστημα σκληρών οικονομικών δοσοληψιών, όπου τα πάντα γίνονται επειδή υπακούουν σε μια, έστω μακροπρόθεσμη, ανταποδοτική και συμφηφιστική λογική.

Από την άλλη πλευρά έχουμε πλήρη συνείδηση του γεγονότος ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση προσφέρει και στην Ελλάδα μια ενιαία αγορά άλλων διαστάσεων και δυνατοτήτων, ότι ως τώρα οι δοσοληψίες της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Ένωση έχουν λειτουργήσει ενισχυτικά για τις υποδομές και τον εκσυγχρονισμό της χώρας, μέσα από τα ολοκληρωμένα μεσογειακά προγράμματα και τα διαδοχικά κοινοτικά πλαίσια στήριξης, που λειτουργούν

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

ξης με την ουσιαστική και ενεργό συμβολή των ευρωπαϊκών σοσιαλιστικών, σοσιαλδημοκρατικών και εργατικών κομμάτων. Η Ευρώπη που οφείλει και τώρα, μέσα στις συνθήκες της μεταβιομηχανικής και μετανεωτερικής εποχής, να διασφαλίσει όλες αυτές τις συνιστώσες του μοντέλου της. Η δημοκρατική, δικαιοκρατική και κοινωνική Ευρώπη που θεμελιώνει στην ποιότητα τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα και τη θέση της στην παγκόσμια οικονομία είναι πάντα η δική μας θέση και επιδίωξη. Μια τέτοια Ευρώπη πρέπει να είναι και θεσμικά ολοκληρωμένη. Η εμπειρία της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης¹⁷ δείχνει ότι η θεσμική αυτή ολοκλήρωση είναι αδύνατη όταν δεν λαμβάνονται υπόψη οι ευαισθησίες και οι ανάγκες των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Συνεπώς η θεσμική ολοκλήρωση της Ευρώπης ή θα είναι πραγματικά δημοκρατική ή θα αποδεικνύεται ανέφικτη.

Η Ευρώπη βέβαια στην οποία μετέχουμε δεν είναι μια χειραφετημένη Ευρώπη στο επίπεδο της εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας και άμυνας. Οι σχέσεις με τις *Ηνωμένες Πολιτείες*, τόσο για θέματα που αφορούν περιοχές της Ευρώπης (όπως π.χ. το Κόσσοβο) όσο και για θέματα που αφορούν άλλες κρίσιμες περιο-

---

17. Βλ. πιο διεξοδικά Ευ. Βενιζέλος, *Η πρόσκληση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 2003, και του ίδιου, *Η παλινδρόμηση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος*, 2006 (υπό έκδοση).

χές του κόσμου, δεν είναι ούτε μια σχέση ισότιμη ούτε μια σχέση διαφανής. Θα ήταν συνεπώς επικίνδυνα αφελές να θεωρηθεί ότι υπάρχουν σήμερα δύο διακεκριμένες στρατηγικές για την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια ασφάλεια, μία ευρωπαϊκή και μία αμερικανική. Η σχέση των δύο αυτών παραγόντων διαπερνά άλλωστε το σώμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ιδίως μετά τη διεύρυνσή της), είναι δε σχετικά ανακριβής ακόμη και η αναφορά σε δύο διακεκριμένους πόλους που συνεργάζονται στα διάφορα επίπεδα διεθνούς οργάνωσης.

Παρά όμως τα προβλήματά της η Ευρώπη είναι το καλύτερο δυνατό πεδίο για τη χώρα μας, την κοινωνία της, τους πολίτες της και την οικονομία της.

*6. Το ΠΑΣΟΚ είναι ένα σύγχρονο πατριωτικό κίνημα·
ένα κίνημα του πραγματικού και όχι του ρητορικού
πατριωτισμού.*

Το ΠΑΣΟΚ διακήρυξε το 1974 όχι μόνον τον κοινωνικό και πολιτικό ριζοσπαστισμό, αλλά και τον εθνικό, με τη μορφή ενός πολιτικού λόγου εθνικής αξιοπρέπειας και υπερηφάνειας. Το ΠΑΣΟΚ γεννήθηκε ως κίνημα αντι-εξαρτησιακό και πατριωτικό, ως κίνημα που επαγγελλόταν την εθνική ανεξαρτησία και κυριαρχία και είχε ως στόχο μια «Ελλάδα που να ανήκει στους Έλληνες».

Μέσα σε έναν ριζικά διαφορετικό κόσμο και μέσα πά-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

ντοτε στο ευρωπαϊκό πλαίσιο, το ΠΑΣΟΚ της νέας εποχής εξακολουθεί να είναι ένα πατριωτικό κίνημα που έχει πλήρη συνείδηση της σημασίας του Ελληνισμού και πέραν της ελληνικής επικράτειας, χάρις στο δυναμισμό και τα επιτεύγματα των απόδημων Ελλήνων, τη σημαία του ελληνικού πολιτισμού, το ρόλο της Ορθοδοξίας, τον όγκο της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας και την ακτινοβολία του Ολυμπισμού.

Ο πατριωτισμός όμως του 2004 είναι πολύ πιο πολύπλοκη υπόθεση σε σχέση με τον πατριωτισμό του 1974. Δεν αρκεί το φρόνημα και η επαγρύπνηση. Απαιτείται πλήρης και σε βάθος γνώση τόσο του διεθνούς συσχετισμού δυνάμεων όσο και των περιφερειακών, καθώς και των μηχανισμών διεθνούς διαπραγμάτευσης. Ο πατριωτισμός του 21ου αιώνα δεν είναι ούτε ρητορικός ούτε αμυντικός. Θεμελιώδης στόχος του ΠΑΣΟΚ παραμένει πάντοτε η κατοχύρωση της εθνικής ανεξαρτησίας, αυτό όμως συντελείται πλέον σε έναν κόσμο που θέτει σε ριζική αμφισβήτηση, με πολλούς και διάφορους τρόπους, το ίδιο το φαινόμενο της εθνικής κυριαρχίας, παρότι, όχι μόνον δεν υποχώρησε, αλλά άνθισε το φαινόμενο του εθνικού κράτους μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας.

Σήμερα η εθνική ανεξαρτησία ταυτίζεται με την προστασία της εθνικής ασφάλειας και με τη διασφάλιση των υψηλότερων δυνατών βαθμών αυτοκαθορισμού μέσα στον ευρωπαϊκό και τον διεθνή συσχετισμό δυνάμεων. Αυτό σημαίνει ότι οι συντελεστές της εθνικής ανεξαρτησίας

7. Η εθνική ταυτότητα μέσα σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία.

Μέσα σε αυτό το διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο και μέσα σε μια τέτοια διεθνή κοινωνία, ανοικτή και πολυπολιτισμική, η διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας, της γλώσσας, του πολιτισμού και της παιδείας δεν είναι μια επιδίωξη «έθνικ» ή μια προσέγγιση «λαογραφικού» χαρακτήρα. Αφορά την ίδια τη συλλογική συνείδηση του λαού, την ίδια τη σχέση με την ιστορία ως ενεργό στοιχείο κάθε σύγχρονης κοινωνίας που διαθέτει αυτοσυνειδησία και αυτοεκτίμηση, χωρίς κενές ματαιοδοξίες και ψευδαισθήσεις.¹⁸

Το όραμά μας για τη μεταολυμπιακή Ελλάδα της επόμενης δεκαετίας αφορά –τα λέμε όλοι– την Ελλάδα της παιδείας, της καινοτομίας, του πολιτισμού, της δημιουργίας, της ενεργού συμμετοχής όλων στην κοινωνία της πληροφορίας και της γνώσης. Αυτό προϋποθέτει όμως τον απεγκλωβισμό από ένα εκπαιδευτικό σύστημα μονολιθικό, φορμαλιστικό και ομοιόμορφο. Στη θέση του χρειαζόμαστε ένα εκπαιδευτικό σύστημα ευέλικτο, που επιτρέπει την οριζόντια κινητικότητα των σπουδαστών,

---

18. Βλ. πιο διεξοδικά Ευ. Βενιζέλος, «Ελληνικότητα και Δύση - Ελληνική ταυτότητα και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση», σε: του ίδιου, *Για έναν πολιτισμό των πολιτισμών. Ελληνικότητα και Οικουμενικότητα*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2001, σελ. 47 επ.

ΑΥΘ ΑΞΕΙΣ

που δίνει περισσότερες από μία ευκαιρίες για επιστημονικό και επαγγελματικό προσανατολισμό.

Ας φανταστούμε την Ελλάδα της επόμενης δεκαετίας ως μια κοινωνία ανοιχτή, ελεύθερη, ανεκτική, δημιουργική, συνεκτική, ως μια κοινωνία με ευαισθησίες. Άρα ως μια κοινωνία πραγματικής και ενεργού αλληλεγγύης. Μια κοινωνία που δεν λειτουργεί μόνον με επιχειρηματικό και προσωπικό ορθολογισμό, αλλά και μέσα από τον εθελοντισμό και την ανιδιοτελή προσφορά. Μια κοινωνία που σέβεται και ενσωματώνει χωρίς ρητορείες, αλλά μέσα από την καθημερινή πράξη και συμπεριφορά όλων, τους αλλοδαπούς που ζουν, σπουδάζουν και εργάζονται στην Ελλάδα. Μια κοινωνία που συγκροτεί τη συλλογική και εθνική της ταυτότητα με κριτήρια όχι φυλετικά αλλά πολιτιστικά, μέσα από την καλλιέργεια της συνείδησης του ανήκειν σε μια κοινότητα ανθρώπων με κοινή αναφορά και κοινή προοπτική.

8. *Το ΠΑΣΟΚ ως κίνημα υπεράσπισης της πολιτικής ανοίγει πάντα νέα πολιτικά πεδία.*

Το ΠΑΣΟΚ γεννήθηκε το 1974 ως κίνημα πολιτικού ριζοσπαστισμού, με στόχο την ανανέωση της πολιτικής ζωής και τη διαμόρφωση των προϋποθέσεων για ενεργό συμμετοχή στην πολιτική πολύ περισσότερων πολιτών και πολύ μεγαλύτερων κοινωνικών δυνάμεων, που ήταν απο-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

κλεισμένοι από το προδικτατορικό πολιτικό σύστημα, ως απόρροια και του μετεμφυλιακού καθεστώτος.

Παρότι την εποχή εκείνη η πολιτική βρισκόταν εξ ορισμού στο προσκήνιο λόγω της πτώσης της δικτατορίας και των συνθηκών της μεταπολίτευσης, το ΠΑΣΟΚ θέλησε να ενισχύσει την ίδια την αξία και τη σημασία της πολιτικής τοποθετώντας στο πεδίο της όχι μόνον ζητήματα θεσμών, πολιτικών οργάνων, δικαιωμάτων και διαδικασιών, αλλά και το ίδιο το κοινωνικό ζήτημα όπως είδαμε. Άνοιξε δε εξ αρχής νέα πολιτικά πεδία, αναφερόμενο ρητά σε ζητήματα που ως τότε απουσίαζαν από τον ελληνικό πολιτικό λόγο, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, η ποιότητα ζωής, η πολεοδομική και οικιστική πολιτική.

Νέο πεδίο της πολιτικής για την εποχή εκείνη πρέπει να θεωρηθεί και η έμφαση που έδωσε εξ αρχής το ΠΑΣΟΚ στο συνδικαλιστικό και συνεταιριστικό κίνημα και στην τοπική αυτοδιοίκηση, στο πλαίσιο πάντοτε ενός δημοκρατικού, κοινοβουλευτικού πολιτεύματος.

Το ΠΑΣΟΚ πρέπει συνεπώς να είναι πάντα ένα ενεργό και αξιόπιστο κίνημα υπεράσπισης της πολιτικής.¹⁹ Οφείλει, με άλλα λόγια, να αντιταχθεί στην επικίνδυνα ηττοπαθή και μοιρολατρική άποψη που θέλει να είναι άνευ

---

19. Βλ. πιο αναλυτικά Ευ. Βενιζέλος, *Πολιτική αναφορά: συμβολή στον πολιτικό διάλογο που διεξάγεται στο γύρισμα του αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1999, σελ. 53 («Ο νέος αιώνας μπορεί να είναι Αριστερός;») και ιδίως σελ. 68 επ. («Η ανάγκη υπεράσπισης της πολιτικής και της ιδεολογίας»).

δυνατοτήτων και άνευ νόηματος η πολιτική στο επίπεδο του εθνικού κράτους, επειδή τα πάντα κρίνονται είτε σε ένα υψηλότερο είτε σε ένα χαμηλότερο επίπεδο, αλλά πάντως ουσιαστικά όχι στο επίπεδο της εθνικής πολιτικής που είναι ταυτισμένη με τη σύγχρονη αντιπροσωπευτική δημοκρατία.

Η υπεράσπιση της πολιτικής είναι από την άποψη αυτή ουσιαστικά υπεράσπιση της δημοκρατίας, αρχικά μεν σε εθνικό επίπεδο, στη συνέχεια δε σε ευρωπαϊκό. Η υπεράσπιση όμως της πολιτικής γίνεται αποτελεσματικά μόνο μέσα από την κατανόηση της κρισιμότητάς της, δηλαδή της κρισιμότητας των αποφάσεων που λαμβάνονται με πολιτικές διαδικασίες στις οποίες έχει πρακτικό νόημα να μετέχουν οι πολίτες.

Η υπεράσπιση της πολιτικής γίνεται επίσης αποτελεσματικά μέσα από την ανάδειξη νέων πολιτικών ζητημάτων και νέων διακυβευμάτων που απασχολούν τον σύγχρονο άνθρωπο ως κοινωνικό και πολιτικό υποκείμενο. Τώρα έχουν αποκτήσει πολιτική κρισιμότητα ζητήματα για τα οποία παλαιότερα επικρατούσε η αντίληψη ότι ανήκουν στη σφαίρα του οικογενειακού βίου ή της επιστημονικής έρευνας ή ζητήματα που παλαιότερα δεν είχαν πρακτικές επιπτώσεις στην ελληνική κοινωνία ενώ τώρα είναι πια καθοριστικής σημασίας: η λειτουργία της οικογένειας, η σχέση γονέων και παιδιών, τα ζητήματα που συνδέονται με την ανθρώπινη αναπαραγωγή, τα διλήμματα της βιοτεχνολογίας και της γενετικής, οι προκλήσεις και οι απειλές

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

της τεχνολογικής εξέλιξης, οι υπαρξιακές αγωνίες και η αδυναμία των νέων ανθρώπων να ενταχθούν στο οικονομικό και κοινωνικό γίγνεσθαι, η θέση των μεταναστών αλλά και των πολιτών άλλων κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ελληνική κοινωνία, η σχέση εθνικής ταυτότητας και πολυπολιτισμικότητας, είναι μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα νέων πεδίων της πολιτικής.

Η υπεράσπιση της πολιτικής και η ανάδειξη νέων πολιτικών ζητημάτων προϋποθέτουν την απαλλαγή από τα στερεότυπα του πολιτικού λόγου, που πολύ συχνά αιχμαλωτίζουν την αναλυτική μας ικανότητα, δηλαδή την ικανότητα κατανόησης και άρα επίλυσης των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων. Για παράδειγμα, η συζήτηση για τον νομοθετημένο χρόνο εργασίας των μισθωτών έχει πολύ μικρή σημασία χωρίς μία σε βάθος μελέτη του πραγματικού χρόνου εργασίας των μισθωτών την ίδια χρονική περίοδο. Η συζήτηση για τον αναδιανεμητικό ρόλο του φορολογικού συστήματος έχει πολύ μικρή σημασία αν δεν καταγράψουμε ταυτοχρόνως, με όσο γίνεται πιο συγκεκριμένο τρόπο, τις μεταβολές από τα ακαθάριστα στα καθαρά εισοδήματα που επιφέρει η λειτουργία του φορολογικού συστήματος ανάλογα με τις πηγές εισοδήματος (μισθωτή εργασία, περιουσία, επιχειρηματική δραστηριότητα, αγροτικές εργασίες κ.ο.κ.). Η μελέτη στατιστικών δεδομένων αποδεικνύεται πολύ συχνά πιο ανατρεπτική από οποιαδήποτε θεωρητική ή πολιτική πρόταση προοδευτικού χαρακτήρα.

*9. Το ΠΑΣΟΚ απευθύνεται στον διστακτικό,
απογοητευμένο και απαιτητικό πολίτη·
το ΠΑΣΟΚ απευθύνεται στους νέους.*

Ο τρόπος με τον οποίο το ΠΑΣΟΚ αντιλαμβάνεται το πεδίο της πολιτικής και την κρισιμότητά της συνδέεται άμεσα με τον τρόπο με τον οποίο το ΠΑΣΟΚ αντιλαμβάνεται τη σχέση του με τον σημερινό πολίτη: έναν πολίτη απαιτητικό και δύσπιστο, που ξεκινά με διάθεση αμφισβήτησης της πολιτικής, των κομμάτων, των πολιτικών προσώπων. Έναν πολίτη που αρνείται την οριστική, συνολική και ευθύγραμμη πολιτική στράτευση, και άρα την κομματική ένταξη, γιατί προτιμά μια πιο επιλεκτική και επιφυλακτική στάση, που του προσφέρει μεγαλύτερη ευελιξία, μεγαλύτερη κριτική δυνατότητα και περισσότερες επιλογές, δίνοντάς του μάλιστα και μια αίσθηση μεγαλύτερης ικανότητας πίεσης και μεγαλύτερης εκλογικής –και άρα πολιτικής– επιρροής.

Ο πολίτης που νιώθει απογοητευμένος και διαψευσμένος από την πολιτική, που νιώθει ότι δεν έχει νόημα η ενασχόλησή του με την πολιτική, είναι ένας πολίτης που θέλουμε να έρθει σε επαφή με το ΠΑΣΟΚ. Αυτός είναι ο πολίτης που βρίσκεται στο επίκεντρο της πολιτικής ως υποκείμενο και συνδιαμορφωτής της.

Ιδιαίτερη σημασία έχει στο πλαίσιο αυτό η ενεργός πολιτική συμμετοχή των νέων, που αντιμετωπίζουν την πολι-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

τική ως συνώνυμο της εξουσίας, της αδιαφορίας, της διαφθοράς, της αναξιοπρέπειας και του συμβιβασμού. Των νέων που δεν κουβαλούν το βάρος της μνήμης, αλλά βιώνουν το άγχος των σπουδών, του επαγγελματικού προσανατολισμού, της ανεργίας, των προσωπικών αδιεξόδων, της αμηχανίας που προκαλεί η επαφή με την «κοινωνία των μεγάλων».

Μια κοινωνία που λατρεύει τη νεότητα και ταυτόχρονα γηράσκει αναγκάζεται πολύ συχνά να επιτρέπει ένα είδος συνωμοσίας σε βάρος των νέων με την αποδοχή της αντίληψης ότι, όταν δεν μπορεί ή δεν πρέπει να θιγούν υφιστάμενα δικαιώματα των παλιών, μπορεί ή πρέπει να περιοριστούν δικαιώματα των νέων εργαζομένων, ασφαλισμένων, ακόμη και ανέργων.

Υποχρέωση του ΠΑΣΟΚ είναι να διατηρήσει –ή μάλλον να βρει– τον κώδικα επικοινωνίας του με τους νέους, που θέλουν μια πολιτική πρόταση ειλικρίνειας, διαφάνειας, αξιοπρέπειας και αποτελεσματικότητας και έναν πολιτικό λόγο αξιών μέσα σε μια κοινωνία συνοχής που είναι στραμμένη προς το μέλλον.

10. Το ΠΑΣΟΚ θέλει να εκφράζει την κοινωνία των πολιτών.

Οι πολίτες δεν πρέπει να αφεθούν να δρουν μόνο ως οικονομικά και κοινωνικά υποκείμενα, παραιτούμενοι από

τη δύναμη και τη δυνατότητα που τους προσφέρει η πολιτική συμμετοχή.

Η κοινωνία των πολιτών ολοκληρώνεται ως πολιτική κοινωνία όταν οι πολίτες λειτουργούν ως πλήρη κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά υποκείμενα.²⁰ Η κοινωνία των πολιτών με τις οργανώσεις της λειτουργεί σήμερα ως ένα πολύ σοβαρό εναλλακτικό και συμπληρωματικό πεδίο πολιτικής έκφρασης και δράσης, σε πλήθος κρίσιμων ζητημάτων, στα οποία η συμβατική πολιτική, όπως εκφράζεται μέσω των πολιτικών κομμάτων, είτε δεν εκδηλώνει καθόλου ενδιαφέρον είτε το ενδιαφέρον που εκδηλώνει δεν είναι επαρκές, αποτελεσματικό και πειστικό. Τα λεγόμενα συνεπώς «μονοθεματικά» κοινωνικά κινήματα, το καταναλωτικό, το οικολογικό, το γυναικείο, το αναπηρικό, το μεγάλο κίνημα του κοινωνικού εθελοντισμού, το λανθάνον αλλά πολύ σημαντικό λαϊκό πολιτιστικό κίνημα των εθνοτοπικών σωματείων και ενώσεων, πρέπει να είναι προνομιακοί εταίροι και συνομιλητές του ΠΑΣΟΚ της νέας εποχής, με απόλυτο σεβασμό στην αυτονομία και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα τους, αλλά και με παράλληλη προβολή της ανάγκης να ολοκληρώνεται η κοινωνική δράση και να συντίθεται ως πολιτική.

Ένα πολιτικό κόμμα μπορεί όμως να προσφέρει στους

---

20. Βλ. Ευ. Βενιζέλος, «Οι περιπέτειες της Κοινωνίας των Πολιτών», σε: του ίδιου, *Το μέλλον της δημοκρατίας και η αντοχή του Συντάγματος*, ό.π., σελ. 83 επ.

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

πολίτες τη δυνατότητα μιας νέου τύπου πολιτικής συμμετοχής μόνον όταν σέβεται τα πολλαπλά ενδιαφέροντά τους, μόνον όταν κατανοεί τους λόγους της απογοήτευσης και της δυσπιστίας τους απέναντι στη συμβατική πολιτική, μόνον όταν ενδιαφέρεται για τις αγωνίες που βιώνουν και μόνον όταν τους προσφέρει νέες μορφές προσωπικής πολιτικής έκφρασης, σεβόμενο την προσωπικότητα του καθενός.

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα από την άποψη αυτή είναι η περιβαλλοντική ευαισθησία και το οικολογικό κίνημα. Αυτή είναι μια συγκροτημένη «οριζόντια» προσέγγιση όλων των κρίσιμων πολιτικών θεμάτων που πρέπει να έχει πάντοτε τη διακριτή θέση της στο λόγο, τις επιλογές και τις πρακτικές του ΠΑΣΟΚ.

Σε αυτά τα σημεία κρίνεται –όπως θα δούμε στη συνέχεια– η υπόθεση του λεγόμενου ανοικτού κόμματος αλλά και η υπόθεση της συμμετοχικής δημοκρατίας, που καλούνται να αντιμετωπίσουν και να υπερβούν την κρίση του κομματικού φαινομένου, που είναι μία από τις πολλές όψεις της κρίσης της πολιτικής, αλλά και της κρίσης των θεσμών και των λειτουργιών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.

11. Το ΠΑΣΟΚ είναι κίνημα υπεράσπισης και ανανέωσης της δημοκρατίας και της πολιτικής συμμετοχής.

Στη συνείδηση πολλών πολιτών στην Ευρώπη, οι συνταγματικοί θεσμοί της σύγχρονης δημοκρατίας, στο επίκεντρο των οποίων βρίσκεται το κομματικό φαινόμενο και το κομματικό σύστημα, δεν δίνουν επαρκή απάντηση στις ανάγκες της πολιτικής εκπροσώπησης της κοινωνίας.

Το 1974, μετά την εμπειρία της δικτατορίας αλλά και την πολύ μεγαλύτερη σε διάρκεια εμπειρία του μετεμφυλιακού καθεστώτος που ίσχυε στη χώρα μας και απείχε πολύ από το μοντέλο του μεταπολεμικού ευρωπαϊκού δημοκρατικού κράτους δικαίου, το αίτημα για *λαϊκή κυριαρχία* ήταν θεμελιώδες, αυτονόητο και επαρκές.

Σήμερα, τριάντα χρόνια μετά, η Ελλάδα διαθέτει το πλούσιο και ισχυρό *θεσμικό και πολιτικό κεκτημένο της μεταπολίτευσης*. Ένα σύγχρονο Σύνταγμα που ρυθμίζει τη συγκρότηση και τη λειτουργία ενός δημοκρατικού κράτους δικαίου, που εγγυάται τα θεμελιώδη πολιτικά, ατομικά και συλλογικά δικαιώματα, που περιέχει έναν απαιτητικό κατάλογο κοινωνικών δικαιωμάτων, που προστατεύει ήδη τα δικαιώματα της λεγόμενης τρίτης και τέταρτης γενιάς, όπως το δικαίωμα στο περιβάλλον, η προστασία της γενετικής ταυτότητας, η συμμετοχή στην κοινωνία της πληροφορίας, η προστασία των προσωπικών δεδομένων και το απόρρητο του ιδιωτικού βίου. Μια *ευρεία συνταγματική συ-*

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

ναίνεση περιβάλλει το Σύνταγμα αυτό με ισχυρή πολιτική νομιμοποίηση, ενώ παράλληλα λειτουργούν στη χώρα μας ένα σταθερό κομματικό σύστημα και ένα κατ' ουσίαν σταθερό εκλογικό σύστημα, που έχουν προσφέρει μια μακρά περίοδο κοινοβουλευτικής και κυβερνητικής σταθερότητας.

Αυτό το πλούσιο συνταγματικό, θεσμικό και πολιτικό κεκτημένο της μεταπολίτευσης, που τώρα θεωρείται αυτονόητο και δεδομένο, κάθε άλλο παρά ήταν τέτοιο πριν από τριάντα χρόνια. Χρειάζεται συνεπώς πάντοτε μια ιστορική αναδρομή και μια υπενθύμιση που διευκολύνει την ορθή και δίκαιη αποτίμηση όλης αυτής της διαδρομής, στην οποία ιδιαίτερα σημαντική είναι η συμβολή του ΠΑΣΟΚ και των κυβερνήσεών του.

Όλα αυτά όμως δεν επαρκούν για την πολιτική συμμετοχή και εκπροσώπηση μιας πολύπλοκης, αντιφατικής, μετανεωτερικής κοινωνίας, όπως είναι η ελληνική.

Η αντιπροσωπευτική κοινοβουλευτική δημοκρατία υφίσταται καθημερινά τον ανταγωνισμό και τις πιέσεις της «στιγμιαίας δημοκρατίας» των ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης και της «μονοθεματικής δημοκρατίας» των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών και των άλλων ομάδων πίεσης, που εκφράζονται μέσα από την άσκηση των συνταγματικών τους δικαιωμάτων, κάτι που είναι δεδομένο και συστατικό στοιχείο της σύγχρονης δημοκρατίας.²¹

---

21. Βλ. Ευ. Βενιζέλος, «Από την αντιπροσωπευτική στην ψηφιακή δημοκρατία – Η δημοκρατία ως πεδίο της νέας πολιτικής»,

ΑΥΤΟ ΛΟΓΟΤΥΠΟ

Η πολιτική συμμετοχή, η προστασία και η ανακαίνιση της πολιτικής, ο εκσυγχρονισμός και η εμβάθυνση της ίδιας της δημοκρατίας προϋποθέτουν συνεπώς τη μετάβαση από τη συμβατική (αλλά ευτυχώς ιστορικά αναντικατάστατη) αντιπροσωπευτική δημοκρατία σε μια σύγχρονη συμμετοχική δημοκρατία.

Η συμμετοχική δημοκρατία που επαγγέλλεται το ΠΑΣΟΚ ως βασικό στοιχείο της ιδεολογικής του ταυτότητας:

- α. Είναι μια σύγχρονη αντιπροσωπευτική δημοκρατία που σέβεται και εφαρμόζει τους θεσμούς και τις δυνατότητες της άμεσης δημοκρατίας, όπως το δημοψήφισμα και η λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, σε όλα τα επίπεδα οργάνωσης του κράτους και της τοπικής αυτοδιοίκησης.
- β. Είναι μια σύγχρονη δημοκρατία που ανακαινίζει το θεσμό του πολιτικού κόμματος, ο οποίος πρέπει να βασίζεται στην ενεργό συμμετοχή των πολιτών σε κόμματα με εσωτερική δημοκρατική οργάνωση, σε κόμματα ουσιαστικά και πλήρως αποκεντρωμένα που διασφαλίζουν την εύκολη πρόσβαση των πολιτών στις κομματικές διαδικασίες, όχι μόνο με τη μορφή της διαβούλευσης, αλλά και ως προς τη λήψη των τελικών αποφάσεων.

σε: του ίδιου, *Το μέλλον της Δημοκρατίας και η αντοχή του Συντάγματος*, ό.π., σελ. 19 επ.

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

- γ. Είναι μια σύγχρονη δημοκρατία που σέβεται τις πολλές επιμέρους όψεις, τις αγωνίες, τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των πολιτών, που είναι πολίτες οι οποίοι νιώθουν ότι μετέχουν όχι μόνο στην πολιτική ζωή, αλλά πρωτίστως στην κοινωνική και οικονομική ζωή.
- δ. Είναι μια σύγχρονη δημοκρατία που σέβεται την κοινωνία των πολιτών και τις οργανώσεις της και συνομιλεί ισότιμα μαζί τους στο επίπεδο όλων των θεσμών της (Βουλή, κόμματα, τοπική αυτοδιοίκηση κ.ο.κ.).
- ε. Είναι μια σύγχρονη δημοκρατία της προκαταρκτικής διαβούλευσης, αλλά και της απόφασης που πρέπει να λαμβάνεται δημοκρατικά.
- στ. Είναι μια δημοκρατία της κοινωνικής ευθύνης, που λειτουργεί παράλληλα με τους θεσμούς και τις εγγυήσεις του κοινωνικού κράτους δικαίου.
- ζ. Είναι μια δημοκρατία που αξιοποιεί πλήρως τις νέες τεχνολογικές δυνατότητες (ψηφιακή δημοκρατία), αλλά δεν υποκαθίσταται από αυτές. Δεν ταυτίζει την τεχνική υποδομή με τη θεσμική οργάνωση και τη μέθοδο με την ουσία.
- η. Είναι μια σύγχρονη δημοκρατία που συνθέτει και εκφράζει το γενικό συμφέρον του λαού και δεν αποτελεί σύστημα καταγραφής ή συμψηφισμού συντεχνιακών ή κορπορατιστικών συμφερόντων.

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

λιωδών δικαιωμάτων σε αρμονία με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κατά τον τρόπο αυτό, η Ελλάδα έδωσε τη δική της απάντηση σε μια εποχή έντονης ιδεολογικής και συχνά κοινωνικής αμφισβήτησης της απόλυτης ισχύος των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο όνομα της ασφάλειας.

Το δικαίωμα στην ασφάλεια όπως και το ακόμη σημαντικότερο δικαίωμα στη ζωή βρίσκονται αναμφισβήτητα στον πυρήνα του σύγχρονου δημοκρατικού κοινωνικού κράτους δικαίου και κατέχουν κεντρική θέση στον κατάλογο των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Το σύγχρονο συνταγματικό κράτος όμως, κατοχυρώνοντας τα θεμελιώδη δικαιώματα σταδιακά και σε διάφορες ιστορικές φάσεις (γενιές δικαιωμάτων), έχει προβεί σε μια σειρά από βασικές σταθμίσεις ως προς τη σχέση ελευθερίας και ασφάλειας καθώς και ως προς τη σχέση δημοκρατίας και κράτους δικαίου. Οι σταθμίσεις αυτές περιέχονται στα συνταγματικά και στα διεθνή κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων, όπου προβλέπονται και όλες οι σχετικές ρήτρες περιορισμού ή επίτασης των δικαιωμάτων αυτών.

Στην κλίμακα των αξιών του ΠΑΣΟΚ, ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών στην Ελλάδα, την Ευρώπη και όλον τον κόσμο κατέχει βασική και υπερέχουσα θέση και δεν τελεί υπό διαπραγματεύση.

Όσες φορές αυτή η παραδοχή έπαψε να έχει τον από-

λυτο αξιακό της χαρακτήρα, οδήγησε σε δραματικές ιστορικές περιπέτειες. Με αυτό τον τρόπο αντιλαμβάνεται συνεπώς το ΠΑΣΟΚ τον ευρωπαϊκό, νομικό και πολιτικό πολιτισμό.

13. Το ΠΑΣΟΚ είναι κίνημα υπέρ της διαφάνειας.

Τα προβλήματα βέβαια της σύγχρονης δημοκρατίας, άρα και της σύγχρονης πολιτικής, είναι εδώ και χρόνια πολύ περισσότερα: Η λειτουργία των μέσων ενημέρωσης, η δραστηριότητα της κοινωνίας των πολιτών, η αντιμετώπιση των φαινομένων διασύνδεσης και διαπλοκής μεταξύ κράτους και οικονομίας και άρα μεταξύ πολιτικής, οικονομικής και επικοινωνιακής εξουσίας, τα φαινόμενα παραιονομίας και διαφθοράς στη δημόσια διοίκηση και γενικότερα στη λειτουργία του κράτους, ο ρόλος της δικαιοσύνης και των δικαστικών λειτουργιών, που πρέπει να έχουν πλήρως διασφαλισμένη την ανεξαρτησία τους αλλά να κινούνται μέσα στα όρια του Συντάγματος και των νόμων, είναι μερικά από τα θεσμικά αυτά προβλήματα.²²

---

22. Βλ. με αφορμή την αναθεώρηση του Συντάγματος του 2001, Ευ. Βενιζέλος, *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, Αθήνα-Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002, σελ. 197 («Η αρχή της διαφάνειας – Νέες εγγυήσεις για τα συνταγματικά δικαιώματα και τη λειτουργία του πολιτεύματος»).

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Στην εποχή μας, δεν αρκεί η δήλωση πίστης στη δημοκρατία και τη λαϊκή κυριαρχία, ούτε η προβολή της συμμετοχικής δημοκρατίας, ούτε η εμμονή στα ανθρωπινα δικαιώματα και το κράτος δικαίου γενικά.

Η δημοκρατία δεν είναι ούτε μόνο μία διαδικασία, ούτε μόνο ένα θεσμικό σύστημα. Είναι ένα ολοκληρωμένο σύστημα αξιών και αρχών που έχει προκύψει ιστορικά και το οποίο αντέχει, λειτουργεί και αμύνεται μόνο όταν είναι ικανό να δώσει απαντήσεις σε κρίσιμα ερωτήματα που απασχολούν τους πολίτες και έχουν καταστεί μέτρο της αξιοπιστίας της πολιτικής.

Το ΠΑΣΟΚ είναι συνεπώς πάντοτε κίνημα υπέρ της δημοκρατίας, της ενεργού συμμετοχής των πολιτών, της ισονομίας, του κράτους δικαίου, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κίνημα υπέρ της διαφάνειας στον δημόσιο βίο και ιδίως στις σχέσεις κράτους και οικονομίας σε όλα τα επίπεδα και σε όλες τις εκφάνσεις τους.

14. Το ΠΑΣΟΚ είναι κίνημα αυτοδιοίκησης και αποκέντρωσης, κίνημα των Περιφερειών· η πρότασή μας για ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης.

Το ΠΑΣΟΚ προέβαλε εξ αρχής την αποκέντρωση του κράτους και την ενίσχυση της τοπικής αυτοδιοίκησης ως πυλώνες της αντίληψής του για την οργάνωση του κράτους, για την πολιτική και αναπτυξιακή έκφραση των

τοπικών κοινωνιών και για το μοντέλο διακυβέρνησης της χώρας.²³

Μέσα στα τριάντα χρόνια που πέρασαν από την ίδρυσή του, το ΠΑΣΟΚ και στις δύο κυβερνητικές του περιόδους ανέλαβε μεγάλες θεσμικές πρωτοβουλίες που κατοχυρώθηκαν συνταγματικά με την αναθεώρηση του 2001, συγκεντρώνοντας, μάλιστα, ευρύτατη πολιτική αποδοχή και συναίνεση.

Όλο αυτό το κεκτημένο, με τις αντιφάσεις, τους πειραματισμούς, τους βολονταρισμούς, τα κενά και τις παλινδρομήσεις που αναμφίβολα παρουσιάστηκαν σε διάφορες περιόδους, ή και εξακολουθούν να υπάρχουν, είναι μια στέρεη βάση για τη συγκρότηση ενός νέου μοντέλου διακυβέρνησης.

Με δεδομένο το συνταγματικό πλαίσιο που προβλέπει δύο βαθμούς τοπικής αυτοδιοίκησης, με δεδομένες τις μεγάλες δυνατότητες που έχει από το ίδιο το Σύνταγμα η τοπική αυτοδιοίκηση και των δύο βαθμών, με δεδομένο το συνταγματικό πλαίσιο οργάνωσης και λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης, με δεδομένο και ισχυρό το ρόλο των περιφερειών σε όλη την Ευρώπη τόσο ως βασικού επιπέδου ανάπτυξης όσο και ως βασικού επιπέδου συγκρότησης και λειτουργίας των κρατικών υπηρεσιών,

---

23. Βλ. Ευ. Βενιζέλος, «Νέα σχήματα αποκέντρωσης και αυτοδιοίκησης», *Ελευθεροτυπία*, 29.9.2005.

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

το νέο μοντέλο διακυβέρνησης πρέπει να διασφαλίζει μερικούς βασικούς και προφανείς στόχους:

Πρώτον, την υπέρβαση των περιφερειακών, των ενδοπεριφερειακών και των ενδονομαρχιακών ανισοτήτων και την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση όλων των περιφερειακών και τοπικών συγκριτικών πλεονεκτημάτων και δυνατοτήτων (του ανθρώπινου δυναμικού, των γεωγραφικών και κλιματολογικών δεδομένων, των παραδόσεων κ.ο.κ.).

Δεύτερον, τη διασφάλιση της κατά το δυνατόν πληρέστερης και αποτελεσματικότερης πολιτικής και κοινωνικής συμμετοχής σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, χωρίς περιττές ενδιάμεσες βαθμίδες και διαμεσολαβήσεις. Χρειαζόμαστε ένα κίνημα των Περιφερειών που να εκλύει τις υπαρκτές αλλά «αιχμαλωτισμένες» κοινωνικές, πολιτικές, πολιτιστικές, διανοητικές και άρα αναπτυξιακές δυνάμεις όλης της χώρας.

Τρίτον, την προσφορά στον πολίτη των κατά το δυνατόν καλύτερων και αποτελεσματικότερων υπηρεσιών σε όλους τους τομείς και τα πεδία στα οποία εμπλέκεται το κράτος υπό οποιαδήποτε μορφή. Οι πολίτες αντιλαμβάνονται το κράτος ως πολιτική εξουσία, ως δημόσια διοίκηση, ως διαχειριστή της εθνικής οικονομίας, ως μηχανισμό παροχής κοινωνικών υπηρεσιών, ως μηχανισμό παροχής υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, ως εγγυητή της ασφάλειάς τους, ως μηχανισμό πολιτικής προστασίας και γενικά ως διαχειριστή κρίσεων κάθε είδους και βαθμού.

Οι πολίτες αντιλαμβάνονται το κράτος έτσι, ανεξάρ-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

και νομαρχιακό επίπεδο τόσο την πολιτική έκφραση όσο και την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Στόχος είναι η διαμόρφωση, με βάση τα στοιχεία αυτά, ενός νέου μοντέλου διακυβέρνησης, που έχει στο επίκεντρό του τους πολίτες και τις εξατομικευμένες ανάγκες τους, την κοινωνία των πολιτών και την πολυπλοκότητα των δημιουργικών εκφράσεών της, μέσα από ποικίλες οργανώσεις και δράσεις.

Αυτό το νέο μοντέλο διακυβέρνησης που πρέπει να είναι δημοκρατικό, συμμετοχικό, αποκεντρωμένο, λειτουργικό και αποτελεσματικό είναι το κύριο ίσως πολιτικό ζήτημα της εποχής μας, γιατί συνδέεται άμεσα τόσο με την αποτελεσματική λειτουργία του κοινωνικού κράτους, όσο και με το μεταβιομηχανικό μοντέλο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας.

Ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης αυτού του τύπου βασίζεται στην κατανόηση του κράτους, όχι με τη μορφή μιας συμπαγούς εξουσιαστικής οντότητας ή με τη μορφή ενός πολύπλοκου και πανίσχυρου εργαλείου που είναι πολιτικά και ιδεολογικά ουδέτερο και προσφέρεται για χρήση και αξιοποίηση στην εκάστοτε πολιτική εξουσία, αλλά με τη μορφή μιας απαιτητικής κοινωνικής σχέσης. Μιας σχέσης ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα πολιτικής εξουσίας και τους πολίτες, ανάμεσα στην πολιτική κοινωνία και την κοινωνία των πολιτών.

Αυτή την αντίληψη για το κράτος πρέπει να επαγγέλλεται το ΠΑΣΟΚ της νέας εποχής, χωρίς ούτε να αγνοεί

ούτε να αποσιωπά τα λάθη του, αλλά και χωρίς να υποτιμά τη μεγάλη συμβολή του στον τομέα αυτόν.

15. Το πρώτο μας ζήτημα είναι πάντα το κοινωνικό ζήτημα.

Το ΠΑΣΟΚ εμφανίστηκε στον πολιτικό και ιστορικό ορίζοντα της χώρας φέρνοντας στο επίκεντρο της πολιτικής συζήτησης το *κοινωνικό ζήτημα*, δηλώνοντας με σαφήνεια το κοινωνικό του όραμα και τον απώτερο πολιτικό του στόχο. Το 1974 ήταν όχι μόνον θεωρητικά και ιδεολογικά εύκολο αλλά και ιστορικά αναγκαίο να αγωνιζόμαστε για την κοινωνική απελευθέρωση, τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας, την κατάργηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο.

Σήμερα, μετά την ολοκλήρωση της εμπειρίας και την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού, μετά τη μακρά και αντιφατική κυβερνητική εμπειρία που έχουν συγκεντρώσει τα σοσιαλιστικά, σοσιαλδημοκρατικά και εργατικά κόμματα στις περισσότερες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και με δεδομένο το στρατηγικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο στο οποίο λειτουργεί ο κόσμος, είναι πολύ δύσκολο ή μάλλον πολιτικά ανεύθυνο και ιδεολογικά αφελές να διατυπώσει ένα κόμμα την ιδεολογική και ιστορική του τελολογία με έναν τόσο βέβαιο τρόπο.

Τίποτε όμως δεν γίνεται, ούτε στην ιστορία ούτε στην πολιτική, χωρίς όραμα, χωρίς διακινδύνευση αλλά και χω-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

ρίς στρατηγική. Το όραμα δεν χρειάζεται να είναι ολιστικό, αλλά επιβάλλεται να είναι καθαρό και απτό: Η ευημερία όλων μέσα σε συνθήκες ανάπτυξης, προόδου, ασφάλειας, δημοκρατίας, δικαιοσύνης, σεβασμού και ευαισθησίας είναι, κατά τη γνώμη μου, ένα τέτοιο όραμα. Ένα όραμα που συνδέεται με τα βασικά χαρακτηριστικά του ΠΑΣΟΚ ως κινήματος:

- ❖ κατά των ανισοτήτων, παλιών και νέων,
- ❖ κατά της κοινωνικής ανασφάλειας και υπέρ της κοινωνικής ενσωμάτωσης,
- ❖ κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού,
- ❖ υπέρ της ίσης κατανομής των ευκαιριών και των δυνατοτήτων και του δικαιώματος όλων στην ευημερία, μέσα από την εγγυητική και την αναδιανεμητική λειτουργία του κοινωνικού κράτους δικαίου και μέσα πάντα στο κέλυφος του ευρωπαϊκού μεταβιομηχανικού μοντέλου οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ανάπτυξης.

Η αποτελεσματική λειτουργία ενός ολοκληρωμένου κοινωνικού κράτους είναι για το ΠΑΣΟΚ ζήτημα πολιτικής και κοινωνικής ηθικής.

Το ΠΑΣΟΚ δεν παραγνωρίζει συνεπώς το φαινόμενο της αγοράς και τις λειτουργίες της. Διαχωρίζει όμως πάντα την οικονομία της αγοράς, που είναι μια προφανής και ανυπέρβλητη ιστορική πραγματικότητα, από την κοινωνία της αγοράς, που είναι ένα ανεπαρκές και επικίνδυνο για τους πολίτες της πλαίσιο.

Η σχέση κεφαλαίου και εργασίας μόνον μέσα από τους θεσμούς και τις λειτουργίες του δημοκρατικού κοινωνικού κράτους δικαίου (που διαμορφώθηκε ιστορικά στον ευρωπαϊκό χώρο) μπορεί να μετατραπεί από σύγκρουση ανάμεσα σε κοινωνικές και παραγωγικές δυνάμεις σε σχέση μεταξύ κοινωνικών εταίρων, και να ενταχθεί έτσι μέσα σε μια οικονομία της αγοράς αλλά και σε μια κοινωνία της ανθρωπιάς, της αλληλεγγύης και της συνοχής.

Η πλήρης απασχόληση, το αίτημα για δουλειά σε όλους, είναι συνεπώς όχι μόνο μια κεινσιανού χαρακτήρα ανάμνηση για τα σοσιαλιστικά, σοσιαλδημοκρατικά και εργατικά κόμματα της Ευρώπης, αλλά και βασική και ενεργός προϋπόθεση αυτής της σύγχρονης μεταβιομηχανικής κοινωνίας ανάπτυξης, αλληλεγγύης και συνοχής.

Το φαινόμενο της εργασίας δεν ήταν και δεν είναι, για την προοδευτική ευρωπαϊκή σκέψη, ένα φαινόμενο μόνον ή πρωτίστως οικονομικό. Ήταν και παραμένει ένα φαινόμενο συνδεδεμένο με την προσωπικότητα, τη δημιουργικότητα, την κοινωνική ένταξη και συμμετοχή όλων των ανθρώπων. Φαινόμενο συνυφασμένο με την αξία του ανθρώπου. Κατά την ίδια λογική, η σταδιακή μείωση του χρόνου εργασίας και μια νέα ρύθμιση του ελεύθερου χρόνου παραμένει πάντοτε ζητούμενο και όραμα των ευρωπαϊκών κοινωνιών, που δεν μπορούν να είναι κοινωνίες της ανάπτυξης και της ευημερίας αν δεν είναι ταυτόχρονα και κοινωνίες της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της γνώσης, της πληροφορίας, του πολιτισμού,

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

της ανεκτικότητας, του σεβασμού του άλλου και της συμμετοχής όλων.

Για τα ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά, σοσιαλδημοκρατικά και εργατικά κόμματα, η λειτουργία, η διαρκής συμπλήρωση και ο εκσυγχρονισμός του κοινωνικού κράτους είναι ζήτημα όχι απλώς και μόνο πολιτικού σχεδιασμού, αλλά κοινωνικής ευαισθησίας και ιδεολογικής αρχής, δηλαδή ζήτημα πολιτικής και κοινωνικής ηθικής.

Το ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος, άρα και το κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα, δεν μπορεί να ανακόπτεται από δημοσιονομικούς, δημογραφικούς ή λειτουργικούς παράγοντες, όσο πολύπλοκοι και δύσκολοι στην αντιμετώπισή τους και αν είναι αυτοί. Το κοινωνικό κράτος δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μια «ιδρυματικού» χαρακτηριστήρα λειτουργία που απορροφά πόρους από τον κρατικό προϋπολογισμό και μειώνει την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, γιατί αυξάνει τις δημόσιες δαπάνες και το κόστος εργασίας, αλλά ως βασικός συντελεστής της ποιότητας, της ανταγωνιστικότητας, της μεταβιομηχανικής προοπτικής της ευρωπαϊκής οικονομίας: ένας συντελεστής που αναβαθμίζει το διανοητικό κεφάλαιο κάθε κοινωνίας (που είναι το σημαντικότερο συγκριτικό πλεονέκτημα) και δημιουργεί νέα κοιτάσματα απασχόλησης. Ένα πολιτικό σύστημα, δηλαδή μια πολιτική εξουσία, που δεν μπορεί να διασφαλίσει αυτήν την προσέγγιση δεν μπορεί να αποφύγει τελικά την κρίση νομιμοποίησης, με όλες τις αναπτυξιακές κοινωνικές και πολιτικές

επιπτώσεις που αυτή συνεπάγεται. Αυτό είναι συνεπώς το μείζον κοινωνικό, οικονομικό, αναπτυξιακό και πολιτικό ζήτημα της εποχής μας, από την οπτική γωνία ενός ευρωπαϊκού, σοσιαλιστικού κόμματος που σέβεται την ιδεολογική και κοινωνική του ταυτότητα και παράδοση.

16. Η απάντηση του ΠΑΣΟΚ στα σκληρά διλήμματα των ευρωπαϊκών, σοσιαλιστικών και σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων.

Η απάντηση στο ζήτημα αυτό είναι αναμφισβήτητα δύσκολη για κάθε κυβέρνηση, ιδίως για κάθε ευρωπαϊκή κυβέρνηση και άρα για κάθε ευρωπαϊκό σοσιαλιστικό κόμμα που ασκεί ή επιδιώκει να ασκήσει την εξουσία.

Το ΠΑΣΟΚ, μετά από είκοσι χρόνια κυβερνητικής εμπειρίας, μέσα σε ριζικά διαφορετικές διεθνείς, ευρωπαϊκές αλλά και εσωτερικές μακροοικονομικές και δημοσιονομικές συνθήκες, και μετά την ήττα του στις εκλογές του 2004, έχει την ωριμότητα να απαντήσει με σαφή, απλό και οριστικό τρόπο στο δίλημμα αυτό, χωρίς αμφιταλαντεύσεις και δισταγμούς:

Στην Ελλάδα, όπως και σε κάθε άλλη χώρα-μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ή θα εφαρμοστεί ένα σύνθετο μοντέλο μεταβιομηχανικής ανάπτυξης που θα είναι ταυτόχρονα οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό, βασισμένο δηλαδή στις αρχές και τις αξίες του ευρωπαϊ-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

κού κοινωνικού κράτους δικαίου, ή τα πράγματα θα οδηγηθούν σε οικονομική, κοινωνική, πολιτική και αξιακή κρίση με ανεξέλεγκτες επιπτώσεις. Η Ευρώπη δεν μπορεί να αναζητήσει το συγκριτικό της πλεονέκτημα στη μείωση των εισοδημάτων ή στη μείωση των κοινωνικών παροχών, αλλά στη διαφύλαξη της ιδιαίτερης ποιότητας τόσο των θεσμών της όσο και των υπηρεσιών και των προϊόντων της. Μπορεί αυτό να ηγεί περιεργό ή ακόμη και απειλητικό μέσα σε έναν ευρωπαϊκό δημόσιο λόγο που ασχολείται συνήθως με ειδικότερα και συγκυριακά προβλήματα (από την ερμηνεία του Συμφώνου Σταθερότητας μέχρι το νέο πλαίσιο της κοινής αγροτικής πολιτικής, και από την τύχη της συνθήκης για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα μέχρι τον προβληματισμό για την εξέλιξη της κοινής εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας και άμυνας σε σχέση με τους στρατηγικούς στόχους του NATO), είναι όμως το ουσιώδες ζήτημα των ευρωπαϊκών κοινωνιών.

Όλα αυτά έχουν την προφανή σημασία τους, ακόμη όμως μεγαλύτερη σημασία έχει η τοποθέτησή τους μέσα σε έναν ενιαίο οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και ιδεολογικό ορίζοντα. Το πολιτικό στοίχημα που αγωνίζονται να κερδίσουν οι ευρωπαϊκές πολιτικές δυνάμεις, ιδίως οι προοδευτικές, σε κάθε χώρα είναι η παράλληλη προώθηση:

- ❖ της μακροοικονομικής και δημοσιονομικής σταθερότητας,
- ❖ των υψηλών ρυθμών ανάπτυξης, με ιδιαίτερη έμφαση

στην τεχνολογία, την έρευνα, την εκπαίδευση και το διανοητικό κεφάλαιο,

- ❖ της πλήρους απασχόλησης,
- ❖ της ολοκληρωμένης και αποτελεσματικής λειτουργίας του κοινωνικού κράτους ως μηχανισμού ανακατανομής του πλεονάσματος και διασφάλισης της κοινωνικής συνοχής.

Πρόκειται προφανώς για ένα πολύπλοκο σύστημα, πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών εξισώσεων, στο οποίο όμως η λύση είναι πολιτικά και κοινωνικά επιβεβλημένη. Αυτή πάντως είναι η αντίληψη που επαγγέλλεται το ΠΑΣΟΚ του 21ου αιώνα, μετά λόγου γνώσης.

Η εξέλιξη της περιόδου 1993-2004 πρέπει να μας έχει διδάξει ότι καμία οικονομική, κοινωνική και αναπτυξιακή πολιτική δεν κρίνεται πολιτικά στο μακροοικονομικό επίπεδο ή στο πεδίο των υποδομών. Κρίνεται τελικά στο πεδίο της αίσθησης που αποκομίζει ο κάθε πολίτης για την εξέλιξη του ατομικού και οικογενειακού του εισοδήματος, για την προσβασιμότητα, την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα των κρατικών υπηρεσιών και ιδίως των υπηρεσιών του κοινωνικού κράτους, για τη δυνατότητα –που του προσφέρεται ή δεν του προσφέρεται σε επαρκή βαθμό– να μετάσχει στο οικονομικό, πολιτικό και πολιτιστικό γίγνεσθαι της χώρας. Ο βαθμός συνεπώς της πολιτικής ικανοποίησης της μεγάλης πλειοψηφίας του ελληνικού λαού είναι το τελικό κριτήριο για την αποτυχία ή την επιτυχία κάθε πολιτικού προγράμματος.

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Τριάντα και πλέον χρόνια μετά την ίδρυση του ΠΑΣΟΚ και είκοσι τρία και πλέον χρόνια μετά την πρώτη του κυβερνητική περίοδο, που έθεσε στο επίκεντρο της πολιτικής του το ζήτημα του κοινωνικού κράτους, των κοινωνικών ανισοτήτων και της κοινωνικής ασφάλειας, είναι προφανές ότι τα κριτήριά μας για τα θέματα αυτά πρέπει να προσαρμοστούν στην πολυπλοκότητα και την αντιφατικότητα της σημερινής ελληνικής κοινωνίας για να διατηρήσουν την πολιτική τους αποτελεσματικότητα.

Σημασία δεν έχει π.χ. μόνον η αύξηση της συνολικής εθνικής δαπάνης για την υγεία, αλλά η σχέση δημόσιας και ιδιωτικής δαπάνης και η πραγματική και ισότιμη πρόσβαση όλων των πολιτών σε όλες τις κρίσιμες υπηρεσίες υγείας.²⁴ Σημασία έχει π.χ. ο σαφής και θαρραλέος καθορισμός της γραμμής της απόλυτης φτώχειας κάτω από την οποία πρέπει να θεωρείται αδύνατη και αδιανόητη η επιβίωση ενός ανθρώπου στη σημερινή ελληνική κοινωνία χωρίς την πολλαπλή υποστήριξη της πολιτείας. Σημασία έχει να θυμόμαστε πάντα ότι η οικονομική πρόοδος της χώρας συνοδεύεται πολύ συχνά από αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων, από διεύρυνση συνεπώς της σχετικής φτώχειας –με ό,τι αυτό συ-

---

24. Βλ. πιο αναλυτικά Ευ. Βενιζέλος, «Οι αντιφάσεις και οι προοπτικές του ΕΣΥ – Η πολιτική υγείας 2000-2004 και οι σημερινές προκλήσεις», 14.11.2005, και του ίδιου, «Από το ΕΣΥ στην Ολοκληρωμένη Εθνική Πολιτική Υγείας», Ιανουάριος 2006, www.evenizelos.gr

νεπάγεται κοινωνικά και πολιτικά– και από μεγαλύτερη αδυναμία του φορολογικού αλλά και του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος²⁵ να λειτουργήσουν ως πραγματικός αναδιανεμητικός μηχανισμός.

Το κύριο συνεπώς ζήτημα του σύγχρονου ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους δεν είναι μόνον η υπέρβαση της δημοσιονομικής του κρίσης και η αύξηση των πόρων που διατίθενται για τους θεσμούς και τις δράσεις του, δηλαδή το στατιστικό αποτέλεσμα, αλλά πρωτίστως η λειτουργική του αποτελεσματικότητα σε ατομικό και οικογενειακό επίπεδο για όλους τους πολίτες. Και ιδίως βέβαια για όσους έχουν ανάγκη από τις υπηρεσίες του χωρίς να μπορούν να τις αναπληρώσουν με αύξηση της ιδιωτικής τους δαπάνης.

Το πρόβλημα της κοινωνικής πολιτικής της περιόδου 1993-2004 δεν ήταν πρόβλημα συνολικής δημόσιας δαπάνης που αυξήθηκε, αλλά συνολικής κοινωνικής αίσθησης. Στο πεδίο συνεπώς αυτό πρέπει να δώσει το ΠΑΣΟΚ της νέας εποχής συγκεκριμένα, τεκμηριωμένα και θαρραλέα δείγματα νέας πολιτικής γραφής και αντίληψης: Στη μεταολυμπιακή ευρωπαϊκή Ελλάδα του 21ου αιώνα πρέπει να είναι σαφώς προσδιορισμένη η γραμμή της απόλυτης φτώχειας και να διασφαλίζεται η εξάλειψή της. Πρέπει να είναι καταμετρημένες οι μεγάλες εισοδηματικές ανισότητες και σαφώς προσδιορισμένο το όριο της σχετικής

---

25. Βλ. πιο αναλυτικά Ευ. Βενιζέλος, «Σημεία προς διερεύνηση για το ασφαλιστικό», 14.7.2005, www.evenizelos.gr

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

φτώχειας, έτσι ώστε να καθίσταται εφικτός ο δραστηκός περιορισμός της. Το πρώτο πολιτικό μέτρο προς την κατεύθυνση αυτή πρέπει να είναι η εγκαθίδρυση ενός συστήματος εγγυημένου επιπέδου αξιοπρεπούς διαβίωσης στο πλαίσιο του οποίου θα προβλέπονται και εισοδηματικές ενισχύσεις με τη μορφή ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος για όλους, έτσι ώστε να καλύπτονται τα κενά και οι αντιφάσεις των επιμέρους ρυθμίσεων και των επιμέρους παροχών και επιδομάτων. Άνεργοι, χαμηλοσυνταξιούχοι, ανασφάλιστοι σε κατάσταση απορίας, ανάπηροι, μονογονεϊκές οικογένειες, είναι μερικές από τις πιο μεγάλες κοινωνικές ομάδες που πλήττονται από τη φτώχεια και προσβλέπουν σε μια κοινωνία και μια πολιτεία ενεργού αλληλεγγύης.

Αντίστοιχης σημασίας μέτρο είναι και η εγκαθίδρυση ενός συστήματος διαρκούς ελέγχου και διασφάλισης της πραγματικής πρόσβασης όλων των πολιτών στις υπηρεσίες του κοινωνικού κράτους, από την εκπαίδευση έως την υγεία και από την προστασία των ατόμων με αναπηρία έως την ψυχαγωγία και τον πολιτισμό.

17. Ένα μεταβιομηχανικό μοντέλο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.

Στόχος μας –το τονίζουμε πάντα– είναι μια Ελλάδα με δημοσιονομική και μακροοικονομική σταθερότητα αλλά

και υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, βασισμένους όμως όχι μόνο στα Κοινωνικά Πλαίσια Στήριξης, αλλά και σε ισχυρούς ενδογενείς παράγοντες, όπως η γη και οι ίδιοι οι άνθρωποι, η παιδεία²⁶ και ο πολιτισμός, η υπεραξία που παράγουν οι νέες υποδομές (οι οποίες επηρεάζουν την ίδια τη διαμόρφωση και τη λειτουργία του χώρου), το ανθρώπινο δυναμικό και το διανοητικό του κεφάλαιο, η τεχνογνωσία, η εμμονή στη μακροπρόθεσμη και διορατική αντιμετώπιση του περιβάλλοντος με κριτήριο την αειφορία, την αλληλεγγύη των γενεών και την ποιότητα. Η αποδοχή της αντίληψης αυτής πρέπει να συνοδεύεται από ένα εθνικό σχέδιο ενδογενούς ανάπτυξης στο οποίο πρέπει να εντάσσεται η επιτυχής ολοκλήρωση του Γ΄ ΚΠΣ και η καλή προετοιμασία της χώρας για τη διαπραγματεύση του συνολικού ύψους του Δ΄ ΚΠΣ, για τη διαχείριση των πόρων του και την επιλογή των έργων και των προγραμμάτων που θα χρηματοδοτηθούν από αυτό, κυρίως όμως για τα μετά από αυτό.

Επιδιώξή μας είναι μια Ελλάδα που ακολουθεί ένα συγκροτημένο μεταβιομηχανικό μοντέλο ανάπτυξης βασισμένο στα δοκιμασμένα συγκριτικά της πλεονεκτήματα, στην αναδιάρθρωση του πρωτογενούς τομέα και της τουρι-

---

26. Βλ. πιο αναλυτικά Ευ. Βενιζέλος, «Οι τρεις προτεραιότητες για την Παιδεία», *Τα Νέα*, 14.9.2005, και του ίδιου, «Ναι στα ιδιωτικά, όχι σε κερδοσκοπικά πανεπιστήμια – Η ανάγκη πολυτυπίας στα ΑΕΙ και η εισαγωγή σε αυτά», *Τα Νέα*, 15.9.2005.

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

στικής αγοράς, στην ευελιξία και το μικρό σχετικά μέγεθος των επιχειρήσεων και τον μεγάλο αριθμό αυτοαπασχολούμενων, και όχι μια Ελλάδα εγκλωβισμένη στη λογική της βιομηχανικής υστέρησης και της ευθύγραμμης παρακολούθησης του κλασικού δυτικοευρωπαϊκού μοντέλου ανάπτυξης πολλές δεκαετίες μετά την εποχή του. Με κριτήριο τις προοπτικές για τη συμβολή του κάθε τομέα και της κάθε κατηγορίας επιχειρήσεων τόσο στο ΑΕΠ όσο και στην απασχόληση, μπορεί να επιτευχθεί η συγκρότηση ενός μοντέλου ανάπτυξης που δεν βασίζεται σε ψευδαισθήσεις και στερεότυπα, αλλά στα στατιστικά δεδομένα της χώρας, τα οποία πολλές φορές κρύβουν περισσότερες νέες ιδέες από οποιαδήποτε αφηρημένη οικονομική ανάλυση.

Στόχος μας πρέπει να είναι μια Ελλάδα που θεωρεί ως βασικό στοιχείο του μεταολυμπιακού της προτάγματος την περιφερειακή διάρθρωση και ανάπτυξη της χώρας. Μια Ελλάδα που έχει αντιληφθεί ότι η πολιτική και διοικητική διάρθρωση της χώρας (πολιτικό σύστημα, διοικητικό σύστημα, διάρθρωση της αυτοδιοίκησης) πρέπει να υπακούει σε δύο βασικά κριτήρια: Πρώτον, στην ανάγκη απελευθέρωσης όσο γίνεται περισσότερων δυνάμεων (κοινωνικών, πολιτικών, πολιτιστικών, διανοητικών, δηλαδή αναπτυξιακών) που ασφυκτιούν μέσα στα ομοιόμορφα, γραφειοκρατικά και συγκεντρωτικά σχήματα, τόσο στο εθνικό όσο και στο περιφερειακό επίπεδο. Και δεύτερον, στην ανάγκη να παρέχεται όσο γίνεται καλύτερη ποιότητα διοίκησης, δηλαδή ποιότητα υπηρε-

σιών στους πολίτες οι οποίοι αξιολογούν, εντέλει με ενιαίο τρόπο και εκ του αποτελέσματος, όλα τα επίπεδα διοίκησης και αυτοδιοίκησης. Στόχος μας είναι συνεπώς μια Ελλάδα πολιτικά και διοικητικά αποκεντρωμένη και χειραφετημένη σε όλα τα επίπεδα. Σημασία δεν έχει επομένως μια θεσμική άσκηση επί χάρτου για τον δεύτερο βαθμό αυτοδιοίκησης ή τη νομική φύση και τα όργανα της περιφέρειας, αλλά η προηγούμενη απάντηση σε αυτά τα κρίσιμα κοινωνικά, πολιτικά και αναπτυξιακά ζητήματα. Όταν αυτή δίνεται, το θεσμικό σχήμα διαμορφώνεται εύκολα στο πλαίσιο του Συντάγματος.

Ένα τέτοιο μοντέλο ανάπτυξης – πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής – βασισμένο στην οικονομία της αγοράς αλλά και στην οικονομία της διαφάνειας, του υγιούς ανταγωνισμού και της ευθύνης, εταιρικής και κοινωνικής, οφείλει να σέβεται έναν βασικό στόχο, που είναι η διαμόρφωση και η συνεχής επιβεβαίωση και λειτουργία μιας κοινωνίας ασφάλειας, συνοχής και αλληλεγγύης. Αυτό όμως δεν μπορεί να το πετύχει ποτέ μόνη της μια κοινωνία που κάθε άλλο παρά «κοινωνική» είναι. Εγγυητής της συνεπώς μπορεί να είναι μόνο ένα ολοκληρωμένο, σύγχρονο και λειτουργικό κοινωνικό κράτος. Ένα κοινωνικό κράτος που δεν αφήνει κενά στο δίκτυο προστασίας, που διασφαλίζει την ομαλή λειτουργία όλων των συστημάτων του (ασφαλιστικό, υγείας, πρόνοιας, στέγης, εκπαίδευσης κ.ο.κ.) χωρίς δημοσιονομικές απειλές και αμφιταλαντεύσεις, θεωρώντας ότι σε τελική ανάλυση όλα αυτά συνιστούν κοινω-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

νικό και άρα δημόσιο κόστος, που αναπληρώνεται από το επίπεδο ανάπτυξης και τις υπεραξίες που αυτό παράγει. Αυτό το ολοκληρωμένο και σύγχρονο κοινωνικό κράτος δεν νοείται να αναπαράγει το δίλημμα μεταξύ στοχευμένων και γενικευμένων παροχών. Η εστίαση σε ομάδες-στόχους που έχουν αυξημένες ανάγκες και προσδοκίες δεν μπορεί να συνοδεύεται ποτέ από μείωση των οριζόντιων και γενικών παροχών σε όλο τον πληθυσμό. Δεν νοείται να δημιουργείται οποιαδήποτε ανασφάλεια δικαίου ως προς τα συνταξιοδοτικά δικαιώματα, δεν νοείται να στερείται από οποιονδήποτε η πρόσβαση σε προωθημένες διαγνωστικές ή θεραπευτικές μεθόδους ή η πρόσβαση στη γνώση και στην εκπαίδευση λόγω κόστους. Πρέπει να παραδεχθούμε όσο γίνεται πιο γρήγορα, και μάλιστα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ότι με βάση τα δημογραφικά της δεδομένα, τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα και το μεταβιομηχανικό της μοντέλο ανάπτυξης, που βασίζεται στο κοινωνικό κράτος, η Ευρώπη είναι υποχρεωμένη να διασφαλίζει μακροπρόθεσμα τη χρηματοδότηση όλου αυτού του συστήματος, σε τελική ανάλυση, από τους κρατικούς προϋπολογισμούς των μελών της, που λειτουργούν τα ίδια ως τελικοί εγγυητές μιας ευρωπαϊκής κοινωνίας αυτής της μορφής, αυτής της ποιότητας και αυτών των οικονομικών μεγεθών. Αυτό είναι άλλωστε κατά βάθος και το πεδίο δοκιμασίας και διαφοροποίησης της ευρωπαϊκής Αριστεράς από την ευρωπαϊκή Δεξιά. Ένα τέτοιο ολοκληρωμένο, σύγχρονο και λειτουργικό κοινωνικό κράτος δεν μπο-

ΑΥΟ ΑΞΕΕΙΣ

ρεί να αρκείται ούτε μόνο στην παροχή συντάξεων και υπηρεσιών υγείας, ούτε μόνο σε μεταβιβαστικές πληρωμές και στις προνοιακού και επιδοματικού χαρακτήρα παρεμβάσεις. *Πρέπει, σε ατομική και οικογενειακή βάση, να μην αφήνει κανέναν ακάλυπτο και εκτός προστασίας. Να διασφαλίζει σε όλους ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης, αλλά και ένα ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα με τη μορφή γενικού συμπληρωματικού επιδόματος στο πλαίσιο ενός ολόκληρου πλέγματος παροχών και υπηρεσιών.*

Το πρόβλημα όμως της ασφάλειας και της προοπτικής της μεγάλης πλειονότητας των πολιτών, όλων αυτών που συγκροτούν τα λεγόμενα μεσαία στρώματα, δεν αντιμετωπίζεται με προνοιακές και επιδοματικές παρεμβάσεις. Συνδέεται με τη συνολική κατάσταση και λειτουργία της οικονομίας, με τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης, την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας, όχι μόνο στα υψηλά επίπεδα, αλλά εκεί που βρίσκεται ο μεγάλος όγκος των μεσαίων, μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων που δίνουν δουλειά και συγκροτούν τη σπονδυλική στήλη της ελληνικής οικονομίας. Η αγροτική επιχειρηματικότητα, η επιχειρηματικότητα των νέων επιστημόνων ή ελεύθερων επαγγελματιών, η επιχειρηματικότητα των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων είναι κρίσιμες όψεις αυτού του σχεδίου.

Γι' αυτό το όραμά μας και για την επόμενη δεκαετία πρέπει πάντα να είναι μια οικονομία της πλήρους απα-

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

σχόλησης²⁷ μια οικονομία που αντιλαμβάνεται την κοινωνική σημασία της εργασίας και προσπαθεί να δώσει δουλειά σε όλους· μια αγορά εργασίας που λειτουργεί ομαλά, σέβεται και προστατεύει τον εργαζόμενο και τον άνεργο και διευκολύνει τη νόμιμη και διαφανή επιχειρηματική δραστηριότητα, η οποία αντιλαμβάνεται τη σημασία της εργασίας. Αυτό επιβάλλει να πάψουμε να αντιμετωπίζουμε την ανεργία απλώς και μόνο ως ποσοστό στον ενεργό πληθυσμό και στις επιμέρους κατηγορίες του, δηλαδή ως έναν ακόμη οικονομικό δείκτη. Οι απόλυτοι αριθμοί των ανέργων ανά φύλο, ηλικία, ειδικευση, μορφωτικό επίπεδο και περιοχή μας δίνουν μια πολύ καλύτερη αίσθηση για το μέγεθος των προσωπικών και οικογενειακών περιπετειών και αγωνιών που κρύβονται πίσω από τους αριθμούς. Οι απόλυτοι αριθμοί μας προσανατολίζουν επίσης στην ανάγκη συγκεκριμένων και εξατομικευμένων μέτρων για την αντιμετώπιση της κατάστασης και τη δημιουργία συνθηκών πλήρους απασχόλησης, στο μεταξύ δε συνθηκών πλήρους κοινωνικής προστασίας και πλήρους προστασίας της αξιοπρέπειας και της προσωπικότητας του κάθε ανέργου και ιδίως όσων έχουν να θρέψουν οικογένειες. Όλα αυτά προϋποθέτουν, όχι απλώς ενεργητικές πολι-

---

27. Βλ. πιο αναλυτικά Ευ. Βενιζέλος, «Διαπιστώσεις και προτάσεις για μια ολοκληρωμένη πολιτική απασχόλησης», Φεβρουάριος 2006, www.evenizelos.gr

ΑΥΤΟ ΛΟΓΟΤΥΠΟ

τικές απασχόλησης, αλλά σαφείς και θαρραλέες αποφάσεις που αφορούν το μοντέλο ανάπτυξης της χώρας και τον αναπτυξιακό ρόλο του κράτους, που με τη μορφή του δημόσιου και του ευρύτερου δημόσιου τομέα είναι ο μεγαλύτερος εργοδότης. Η θεσμική υποστήριξη, κυρίως όμως η ευθεία χρηματοδότηση, όχι μόνο της ασφάλισης της ανεργίας, αλλά και της απασχόλησης, είτε με εξαρτημένη εργασία είτε με τη μορφή της αυτοαπασχόλησης, και της μικρής επιχειρηματικότητας, είναι μέτρα που μπορούν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά στους τομείς της οικονομίας και στα μεγέθη των επιχειρήσεων που εκ των πραγμάτων είναι και μπορούν να είναι και για το μέλλον η ραχοκοκαλιά της ελληνικής οικονομίας.

18. Το ΠΑΣΟΚ πρέπει να βλέπει τον κάθε πολίτη στα μάτια.

Καμιά όμως αναγωγή σε ιδεολογικές αξίες και αρχές, κανέναν πολιτικό σχεδιασμό και καμιά προγραμματική επαγγελία δεν μπορούν να αναπληρώσουν το ηθικό και συναισθηματικό κενό που δημιουργείται όταν τίθενται υπό αμφισβήτηση οι προσωπικοί δεσμοί ενός λαϊκού κινήματος, όπως το ΠΑΣΟΚ, με τμήματα της κοινωνίας, με σημαντικές κατηγορίες πολιτών, με ανθρώπους που πίστεψαν σε αυτό και ένιωσαν να διαψεύδονται ή να εγκαταλείπονται.

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Έχει συνεπώς καθοριστική σημασία η αναζωπύρωση των δεσμών αυτών, όχι με μηχανιστικό και οργανωτικό τρόπο, ή για λόγους πολιτικής και εκλογικής σκοπιμότητας, αλλά με τρόπους αυθεντικούς. Μέσα από μια ειλικρινή παραδοχή λαθών και παραλείψεων, που δεν οδηγεί μόνο στην αυτοκριτική, αλλά και στην αυτοεκτίμηση ενός μεγάλου πολιτικού χώρου που προσέφερε πολλά στον λαό και στην κοινωνία. Θα μπορούσε βέβαια να προσφέρει περισσότερα, θα μπορούσε να αποφύγει σφάλματα και ήττες. Είναι όμως πάντα παρόν, έτοιμο να αναλάβει νέες πρωτοβουλίες και να διαμορφώσει ξανά ισχυρούς δεσμούς με τους πολίτες. Με πολίτες που δυσανασχετούν απέναντι στην παρελθοντολογία.

Η μελέτη της ιστορίας και η αξιολόγηση της διαδρομής του ΠΑΣΟΚ και της χώρας συνολικά έχει μεγάλη σημασία. Ακόμη όμως μεγαλύτερη σημασία και κρισιμότητα έχει βέβαια η στροφή προς το μέλλον, η διατύπωση ενός τεκμηριωμένου, υπεύθυνου και ταυτόχρονα ευαίσθητου προγραμματικού λόγου που μιλάει στο μυαλό και την ψυχή των πολιτών.

19. Το ΠΑΣΟΚ ως ανοικτό κόμμα·

κόμμα δημοκρατικό, συλλογικό, αποκεντρωμένο.

Ένας τέτοιος πολιτικός και κοινωνικός λόγος μπορεί να διατυπωθεί μόνον από ένα ριζικά ανανεωμένο και φε-

ρέγγυο πολιτικό υποκείμενο. Από έναν συλλογικό και πολιτικό φορέα άλλου τύπου.

Το 1974 το ΠΑΣΟΚ κατήγγειλε τα παραδοσιακά προδικτατορικά πολιτικά σχήματα που βασιζόνταν στη βουλευτοκρατία και τον παλαιοκομματικό παραγοντισμό και επαγγέλθηκε ένα νέο μοντέλο πολιτικής και κομματικής οργάνωσης, ένα μοντέλο βασισμένο στην απόλυτη εσωτερική δημοκρατία, στην ισοτιμία των μελών, στη συμμετοχή όλων στη λήψη των μεγάλων πολιτικών αποφάσεων.

Σήμερα, μέσα σε συνθήκες κρίσης της πολιτικής, κρίσης των κομμάτων και της κομματικής στράτευσης, τα κόμματα απευθύνονται –όπως είδαμε– σε πολίτες απογοητευμένους και δύσπιστους, που αρνούνται τη μονομερή και οριστική κομματική στράτευση και θέλουν να διατηρήσουν υψηλούς βαθμούς ευελιξίας και διακριτικής ευχέρειας. Το ΠΑΣΟΚ οφείλει συνεπώς να προτείνει όχι ένα νέο μοντέλο κομματικής ένταξης, αλλά ένα νέο μοντέλο ουσιαστικής πολιτικής συμμετοχής, βασισμένο στις ευαισθησίες και την προσωπικότητα του κάθε πολίτη.

Αυτό είναι το μοντέλο του ανοικτού κόμματος.²⁸ Το ανοικτό κόμμα είναι ένας νέου τύπου πολιτικός φορέας, που σέβεται την πολυπλοκότητα της κοινωνίας και των πολιτών, που σέβεται την κοινωνία των πολιτών και τις οργανώσεις της και συνεργάζεται μαζί τους με αμοιβαίο

---

28. Βλ. πιο αναλυτικά Ευ. Βενιζέλος, *Το ανοικτό κόμμα*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 2001.

ΝΕΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

σεβασμό και ειλικρίνεια. Ένας πολιτικός φορέας γνήσια δημοκρατικός, πλήρως αποκεντρωμένος, συλλογικός, που διασφαλίζει τη συμμετοχή των πολιτών όχι μόνον στη φάση των συζητήσεων, αλλά και στη λήψη των τελικών κρίσιμων αποφάσεων για μικρά και μεγάλα θέματα.

Το ανοικτό κόμμα είναι ένα κόμμα-δίκτυο οργανώσεων, σε συνάρτηση με τη διοικητική οργάνωση του κράτους, την οργάνωση της τοπικής αυτοδιοίκησης και την οργάνωση της κοινωνίας των πολιτών, σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο. Είναι ένα κόμμα ψηφιακό, που αξιοποιεί πλήρως τις νέες τηλεπικοινωνιακές και τεχνολογικές δυνατότητες, χωρίς να ταυτίζει την τεχνολογική υποδομή με τη θεσμική συγκρότηση, χωρίς να ταυτίζει τη μέθοδο με την ουσία. Ένα κόμμα λαϊκό, μαζικό, με μεγάλο αριθμό μελών, φίλων και στελεχών, ικανών να διατυπώσουν σύγχρονο και αρθρωμένο πολιτικό λόγο, απευθυνόμενοι προς την κοινωνία είτε απευθείας είτε από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

Το ανοικτό κόμμα είναι ένας πολιτικός φορέας που εφάπτεται με την κοινωνία και την κοινή γνώμη, που δεν λειτουργεί υπό εχεμύθεια, που δεν καταλαμβάνει εξ απήνης τα μέλη του, τους φίλους του και τα στελέχη του, που δεν βασίζεται στον αιφνιδιασμό, αλλά στην καλή προετοιμασία και την ουσιαστική τεκμηρίωση.

Το ανοικτό κόμμα είναι ένας πολιτικός φορέας με ταυτότητα, με στίγμα ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτικό, με θέση, με άποψη, με όραμα και αξιακές ευαισθησίες,

ΑΥΟ ΛΕΞΕΙΣ

με καθαρότητα στόχων, ικανότητα πολιτικού σχεδιασμού και χειρισμού. Σε ένα τέτοιο ανοικτό, δημοκρατικό, αποκεντρωμένο, συλλογικό κόμμα δεν έχουν θέση ούτε οι μηχανισμοί, ούτε οι παραγοντισμοί, ούτε οι επετηρίδες. Η αξιοκρατία λειτουργεί μέσα από τη διαφάνεια και τη συνεχή σχέση με τους πολίτες και την κοινωνία. Σε ένα τέτοιο ανοικτό κόμμα, οι οργανώσεις όλων των επιπέδων λειτουργούν ως συλλογικά, πολιτικά υποκείμενα μέσα στην αντίστοιχη κοινωνία και καταξιώνονται μέσα από τις πολιτικές τους πρωτοβουλίες και δράσεις.

Η μετατροπή του ΠΑΣΟΚ σε ανοικτό κόμμα είναι συνεπώς μια μεγάλη άσκηση αυτογνωσίας και αυτοσυνειδησίας για τα στελέχη και τα μέλη του αλλά ταυτόχρονα και μια μεγάλη πρόσκληση συμμετοχής και αυτοοργάνωσης για όλους τους πολίτες που θέλουν να συμπράξουν στο σχεδιασμό του μέλλοντος της χώρας.

20. Για μια Ελλάδα που αξίζει στους Έλληνες.

Το ΠΑΣΟΚ γεννήθηκε ως κίνημα εθνικού, κοινωνικού και πολιτικού ριζοσπαστισμού. Επαγγέλθηκε την αλλαγή και πέτυχε να συσπειρώσει μέσα σε διάστημα επτά μόλις ετών τη μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Μετά την αρνητική εμπειρία της περιόδου 1989-1993, το ΠΑΣΟΚ διατύπωσε με σαφήνεια και θάρρος το στόχο του εκσυγχρονισμού, που πρέπει να γίνει αντιληπτός όχι ως στόχος

ΑΥΟ ΛΕΞΕΙΣ

εκσυγχρονισμού πρέπει να διατηρηθεί, δίνοντας όμως έμφαση στην κοινωνική και συμμετοχική της διάσταση. Αυτή δηλαδή που αφορά προσωπικά τη μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών. Το κύριο όμως ζήτημα της νέας εποχής είναι η δυναμική της συμμετοχής. Η συμμετοχή με ισονομία, δικαιοσύνη και ασφάλεια στο μέλλον της χώρας, της οικονομίας, της απασχόλησης, της γνώσης της τεχνολογίας, της ανάπτυξης και της ευημερίας είναι αυτό που μας επιτρέπει να πούμε τις κρίσιμες πολιτικές λέξεις: Τώρα και πάλι αλλαγή.